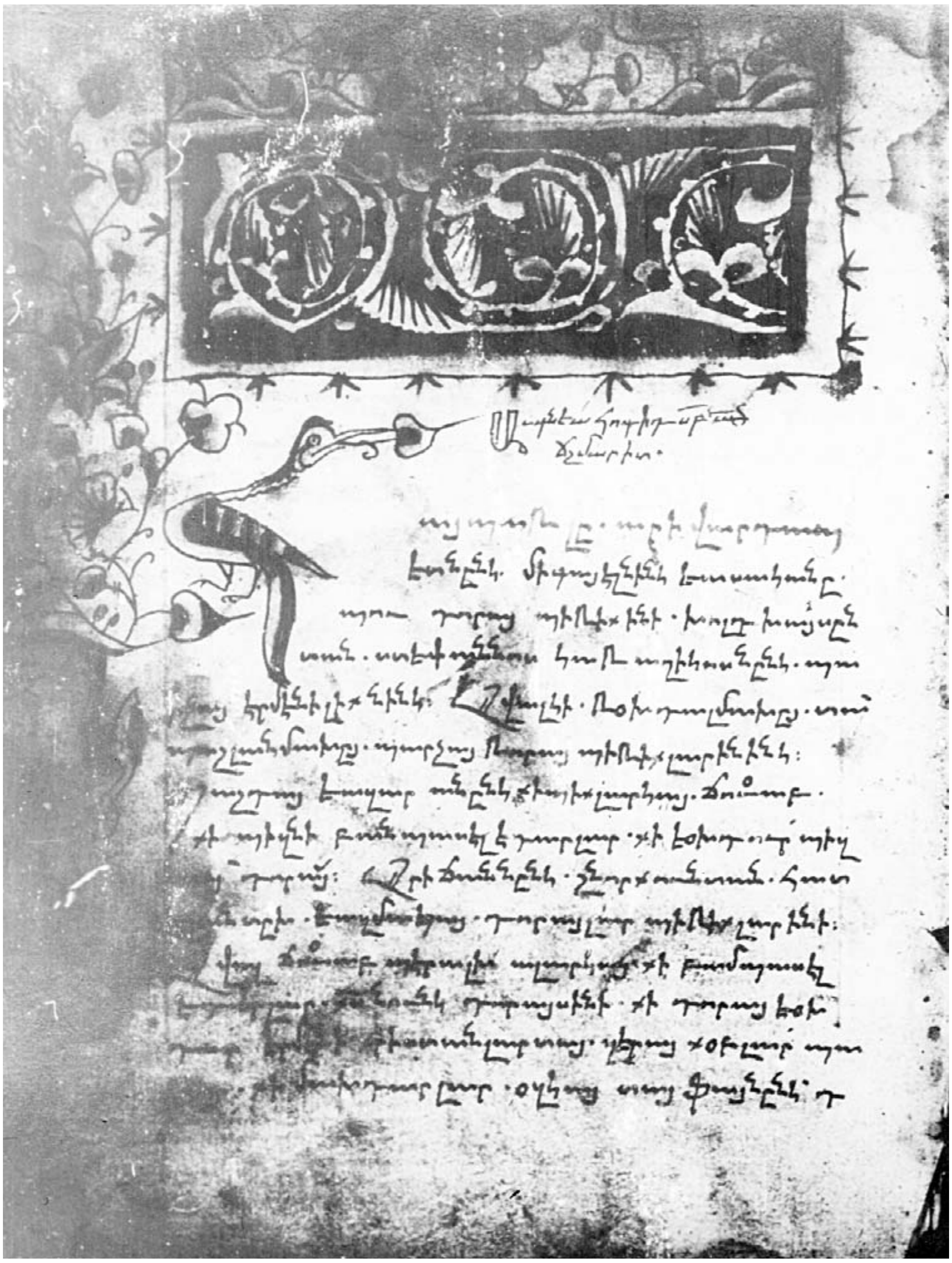

Титульная страница кыпчакского текста венской рукописи № 468: лист 3v.

Александр Гаркавец

Транскрипция кыпчакского текста Судебника по рукописям:

1568 года
Париж, Национальная библиотека
Arm. 176

1575 года
Вена, Библиотека
Конгрегации мхитаристов
№ 468

(0r) [*Беспорядочные записи*]
Men, Ivaško, Serhiy ẹrẹçpọχan oγlu.
Pane ata, χolarmen biylikiŋizdän, nemä algay, nemä körklü atalgaysiz... Pane Holub, χolarmen... Pane Holubnuŋ, d̲žanabar Hanusnuŋ ata.
(0v) 1115 [=1666] tvagan ọgsdsi 9 ihiwluzẹ.

(1r) Ävälgi položenâsï Törä bitikiniŋ

1. Burungisi, ki pambasẹl etärlär bizni ki töräläri yoχtur.
2. Ekinči, ki ne üčün emdi yazdïχ, ya kimniŋ pričinasïndan.
3. Üčünči, nïšanï küčünüŋ barča törälärniŋ.
4. Dörtünči, ki kimlär töräčilär bolmaχ keräk.
5. Bešinči, ki ne nemädir törä, ya kimgä törä bolmaχ keräk, ya töräni kimgä sïmarlamaχ keräk.
6. Altïnčï, ki ne türlü tiyär bolmaga töräčilärgä ya zaχoccalarga.
7. Yedinči, tanïχlar üčün, ki nedir alarnïŋ inamlarï.
8. Sekizinči, ant üčün, ki ne türlü bolmaχ keräk, ya kimgä berilir ant.
9. Toγuzunčï, ki tiymästir k'risdânlarga dinsizlär alnïna barmaga törägä.
(1v) 10. Onunčï, ki χaysï bitiklärdän yïγdïχ ya χaysï millätlärdän aldïχ törälärni.

(2r) [Burungisi, ki pambasẹl etärlär bizni, ki töräläri yoχtur]

Haybatlï ari vartabedniŋ Mik'ajelniŋ yasaganï bu Törä bitikini χoltχasïndan Sdep'anos gat'oγigosnïŋ barča ermeniliikniŋ.
Ävälgi toχtalmaχï da bašlanmaχï barča törä bitikläriniŋ.
Bašta yazar anïŋkibiklärgä d̲žuap, ki bizni pambasẹl etärlär, ki yoχtur bizdä törä.
Ari D̲žannïŋ šnork'undan hadirländiχ yazmaga törälär bitiklärini.
Äväl d̲žuvap beräliχ alarga, ki pambasẹl etärlär K'risdosnuŋ töräsini, ki törä yoχtur ermeni k'risdânlarda. Zera köplär bardïr, ki maχtarlar özgä dayfanïŋ törälärini, ki könü töräläri bar. Kimlär ki bu išni sözlärlär, kendiläri könü törädän tayïptïrlar da özgälärni dä klärlär taydïrmaga, yeŋil esli adämilärni.
Burungi d̲žuvap alarga munu beribiz, ki Teŋri äväldän adäminiŋ tarbiyatïna toχtattï tanïmaga (2v) könülüknü (*На полях:* dinsiz töräsi). Anïŋ üčün ki dinsizlärniŋ doktorlarï toχtatïp törä χoydular, ki kim ki bolvanlarga yaman aytsa, ölümlü bolgay, da kim ki atasïna χol uzatïp urgay, χolunu keskäylär (*На полях:* k'ristân töräsi). Xaytïp Movsẹs kendi töräsinä arttïrdï bu išniŋ töräsini, alïp ävälgi törädän: kim ki atasïna u anasïna yaman aytsa, ölümlü bolgay. Xaytïp surp Awedaranï Biyimiz K'risdosnïŋ barča törälärniŋ tügällikidir, anïŋ üčün buyurur: «Išitiŋiz, ki aytïldï Eski Törädä bu türlü, yoχesä men sizgä Yäŋidä buyurumen bu türlü da berkitirmen Eskini Yäŋi bilä, berip siziŋ yaχšï erkiŋizgä, aytïp: sövgäysiz siziŋ sïŋarïŋïznï, nečik siziŋ boyuŋuznu». Ekinči, hälbättä, yaχšï erkinä berir adäminiŋ barča yaχšïlïχïn χïlïnma-

(3r) Ävälgi položenâsï Törä bitikiniŋ

1. Burungisi, ki pambasẹl etärlär bizni, ki töräläri yoχtur.
2-inči, ki ne üčün emdi yazdïχ, ya kimniŋ pričinasïndan.
3-ünči, nïšanï küčünüŋ barča törälärniŋ.
4-ünči, ki kimlär töräčilär bolmaχ keräk.
5-inči, ki ne nemädir törä, ya kimgä törä bolmaχ keräk, ya töräni kimgä sïmarlamaχ keräk.
6-ïnčï, ki ne türlü tiyär bolmaga töräčilärgä ya zaχodcalarga.
7-inči, tanïχlar üčün, ki nedir alarnïŋ inamlarï.
8-inči, ant üčün, ki ne türlü bolmaχ keräk, ya kimgä berilir ant.
9-ïnčï, ki tiymästir k'risdânlarga dinsizlär alnïna törägä turmaga.
10-unčï, ki χaysï bitiklärdän yïγdïχ ya χaysï millätlärdän aldïχ törälärni. Bu χadar.

(3v) [Burungisi, ki pambasẹl etärlär bizni, ki töräläri yoχtur]

Haybatlï ari vartabedniŋ Mik'ajẹlniŋ yasaganï bu Törä bitikini χoltχasïndan Sdep'annos gat'aγigosnïŋ barča ermeniliknïŋ.

Ävälgi toχtalmaχï da bašlanmaχï barča törä bitikläriniŋ.

Bašta yazar anïŋkibiklärgä d͡žůap, ki bizni pambasẹl etärlär, ki yoχtur bizdä törä.

Ari D͡žannïŋ šnork'undan hadirländiχ yazmaga törälär bitiklärini.

Äväl d͡žůap beräliχ alarga, ki pambasẹl etärlär K'risdosnuŋ töräsini, ki törä yoχtur ermeni k'risdânlarda. Zera köplär bardïr, ki maχtarlar özgä dayfanïŋ t(4r)örälärini, ki könü töräläri bar. Kimlär ki bu išni sözlärlär, kendiläri könü torädän tayïptïrlar da özgälärni dä klärlär taydïrmaga, yeŋil esli adämilärni.

Burungi d͡žůap alarga bunu beribiz, ki Teŋri äväldän adäminiŋ tarbiyatïna toχtattï tanïmaga könülüknü. Anïŋ üčün ki dinsizlärniŋ doktorlarï toχtatïp törä χoydular, ki kim ki bolvanlarga yaman aytsa, ölümlü bolgay, da kim ki atasïna χol uzatïp urgay, χolun keskäylär. Xaytïp Movsẹs kendi töräsinä arttïrdï bu išniŋ töräsini, alïp ävälgi torädän: kim ki atasïna u anasïna yaman aytsa, ölümlü bolgay. Xaytïp surp Awedaranï Biyimiz K'risdosnïŋ barča törälärniŋ tügällikidir, anïŋ üčün ki buyurur: «Išitiŋiz, ki aytïldï Eski Törädä bu türlüdir, yoχesä men sizgä Yäŋidä buyurumen bu türlü da berkitirmen Eskini Yäŋi bilä, berip sizniŋ yaχšï erkiŋizgä, aytïp: sövgäysiz sizniŋ sïŋarïŋïznï, nečik sizniŋ boyuŋuznu». Ekinči, hälbättä, yaχšï erkinä berir adäminiŋ barča yaχšïlïχïn χïlïnmaga, χaysïn ki toχ(4v)tatïr, ki

ga, χaysïn ki toχtatïr, ki bizim erkimizdädir, ki barča ad(3r)amilär bilä könülük bilä barmaga. Ol säbäp bilä ne Awedarannï yazïp χoymadïlar äväldän, yoχesä söz bilä ayttïlar.

Ekinči. K'risdos keldi, da övrätti tügäl törä tügäl adämilärgä, da klämädi toχtamagan adämilärgä bitik bilä törä bermägä. Anïŋ üčün ögüt berir surp Awedaranda, ki barïškay kendiniŋ zaχotcasï bilä, törägä kelmiyin. Daγï da K'risdos yarγučunïŋ manisi bilä alani etti surp Awedarandan, ki barča, kimesä kimgä borčlu esä, tölöv etkäy yaχšï köŋüldän, yaχšï es etip, zera adäminiŋ esi kendiniŋ yarγučusudïr. Muŋar oγšaš barča yarγu išlärini eslämäχ keräk. Bu türlü K'risdos buyurur Awedaranda šafarnïŋ manisin, egär anïŋ egirlikini taptï esä äväldän, soŋra maχtadï anïŋ usunu, ki yarlïγap etti ol egirlikni kendiniŋ eyäsinä, χaysï bilä (3v) ki kirmädi töräniŋ alnïna saγïš bermägä. Körgüzür, ki tiyišlidir yarγu bolmaga, yoχesä maχtamaχ bilä övrätir, ki čarä bar esä, suχlanmasïn yarγuga barmaga. Muŋar oχšaš hražarel etär surp Awedaranda törä etmägä aŋar, ki χoltχa etti K'risdostan, ki ayt χardašïma, ki üläškäy menim bilä atamnïŋ oččiznamnï. Ošta eki türlü bardïr sizdä säbäp: adämilik tarbiyatïndan da törädän, mani, ne üčün suχlanč bolursiz özgälärniŋ töräsinä? Mundan övränip, aytïr aṛak'eal Bọγọs, ki heč sizdä könü törä yoχtur, ne üčün siz kendiŋizgä χïsχa u egirlik etmägä χoymassiz, yoχesä siz χïsχa u egirlik etärsiz tügül özgälärgä, yoχsa χardašlarga da.

Üčünči. Klämädi Teŋri bermägä yazgan törä, ki bolmagay prezmušenâdan könülüktä bolgaysiz [=bolgaybiz], yoχesä sövük bilä, yarlïγamaχ bilä (saχlagaysiz>) saχlagaybiz könülüknü (4r) u yazmagan töräni här zamanda.

Dörtünči, ki etkinčä Teŋri yöpsündü töräni, u proroklarnï, u Awedarannï, nečik ki yaχšï urluχ bolgay d̠žanïmïzga, da bu türlü könülük bilä etmägä yarγularnï.

Bešinči, ki törä, da proroklar, da Awedaran teškirilmästir, yoχesä törä prezmušenâdan teškirilir uluslarda u millätlär arasïna. Anïŋ üčün boš etär Teŋri, ki uslular tergäp baχkaylar, ne türlü iš esä, aŋar körä etkäylär yarγunu.

Altïnči, ki törädä prezmušenâdan antka tüšär, da Biyimiz K'risdos tïyar ant ičmäχni, klär, ki biz könü k'risdânliktä tirilgäybiz, ki könü könü bolgay da egri egri bolgay.

Ekinči, ki ne üčün emdi yazdïχ ya kimniŋ pričinasïndan

Daγï da ne üčün emdi klädiχ yazmaga torälärni, ya ne säbäptän teprändi esimiz bu iškä.

Egär ki yazdïχ esä ävälgidä, ki keräkimiz dü(4v)gül edi yazgan törä berilmägä Teŋridän, yoχesä köp kez išittiχ panbas özgä millättän, ki yoχtur k'risdânlarda törä. Kim ki munu aytïr, bilmästir ari bitiklärniŋ küčüni. Munïŋki yaman saγïštan 2 türlü yamanlïχ toγar: 1, ya saγïšlar edi, ki töräni χoygan essiz edi; 2, ya klämäs edi, ki könülük bolgay edi adämilär arasïna dünyâda.

bizim erkimizgädir, ki barča adämilär bilä könülük bilä barmaga. Ol säbäp bilä ne Awedarannï yazïp χoymadïlar äväldän, yoχesä söz bilä ayttïlar.

Ekinči. K'risdos keldi, da övrätti tügäl törä tügäl adämilärgä, da klämädi toχtatmagan adämilärgä bitik bilä törä bermä. Anïŋ üčün ögüt berir surp Awedaranda, ki barïškay kensiniŋ zaχodcasï bilä, törägä kelmiyin. Daγï da K'risdos yarγučïnïŋ manisi bilä alani etti surp Awedarandan, ki barča, kimesä kimgä borč[l]u esä, tölöv etkäy yaχšï köŋüldän, yaχšï es etip, zera adäminiŋ esi kendiniŋ yarγučïsïdïr. Muŋar oγšaš barča yarγu išlärini eslämäχ keräk. Bu türlü K'risdos buyurur surp Awedaranda šafarnïŋ manisin, egär anïŋ egirlikini taptï esä äväldän, soŋra maχtadï anïŋ usunu, ki yarlïγap etti ol egirlikni kendiniŋ eyäsinä, χaysï bilä ki kirmädi töräniŋ alnïna saγïš bermägä. Körgüzür, ki tiyišlidir yarγu bolmaga, yoχesä maχtanmaχ bilä övrätir, ki čarä bar esä, suχlanmasïn yarγuga barmaga. Muŋar oχšaš hražarel etär (5r) surp Awedaranda törä etmägä aŋar, ki χoltχa etti K'risdostan, ki ayt χardašïma, ki üläškäy menim bilä atamnïŋ oččiznamnï. Ošta 2 türlü bardïr sizdä säbäp: adämilik tarbiyatïndan da törädän, mani, ne üčün suχlanč bolursiz özgälärniŋ töräsinä? Mundan üvränip, aytïr Bọγos aṛak'äl, ki heč sizdä könü törä yoχtur, ne üčün siz kendiŋizgä χïsχa u egirlik et[mägä χoy]massiz, yoχesä siz χïsχa u egirlik etärsiz dügül özgälärgä, yoχesä χardašlarga da.

Üčünči, klämädi Teŋri bermägä yazgan törä, ki bolmagay prezmušenâdan könülüktä bolgaysiz, yoχesä süvük bilä, yarlïγamaχ bilä saχlagaysiz könülüknü u yazmagan töräni här zamanda.

4-ünči, ki etkinčä Teŋri yöpsündü töräni, u proroklarnï, da Awedarannï, nečik ki yaχšï urluχ bolgay d̬žanïmïzga, da bu türlü könülük bilä etmägä yarγularnï.

5-inči, ki törä, da proroklar, da Awedaran teškirilmästir, yoχesä törä prezmušenâdan teškirilir uluslarda da minlätlär arasïna. Anïŋ üčün boš etär Teŋri, (5v) ki uslular tergäp baχkaylar, ne türlü iš esä, aŋar körä etkäylär yarγunu.

6-inči, ki törädä prezmušenâdan antka tüšär, da Biyimiz K'risdos tïyar ant ičmäχni, klär, ki biz könü k'risdânliktä tirilgäybiz, ki könü könü bilä bolgay, da egri egri bolgay.

2-inči, ki ne üčün emdi yazdïχ ya kimniŋ pričinasïndan

Daγï da ne üčün emdi klädiχ yazmaga törälärni, ya ne säbäptän teprändi esimizgä bu iš.

Egär ki yazdïχ esä ävälgidä, ki keräkimiz dügül edi yazgan törä berilmägä Teŋridän, yoχesä köp kez išittiχ panbas özgä millättän, ki yoχtur k'risdânlarda törä. Kim ki munu aytïr, bilmästir ari bitiklärniŋ küčünü. Munuŋki yaman saγïštan eki türlü yamanlïχ toγar: ävälgisi, ki ya saγïšlar edi, ki töräni χoygan essiz edi; 2-inčisi, ya klämäs edi, ki könülük bolgay edi adämilär arasïna dünyâda.

2-inči, ki ol biliklikni, ki tarbiyatïmïzdan bar edi, yamanlïχ söndürdü, da tügäl yaratïlgan adämini yarïmdïχ etti, da sövüknü u šaγavatnï körälmäsizliχni [=körälmäsizliχ] χapanel etti.

3-ünči, bu vaχtlarda erinčäkliktän üvränmägä klämäslär Eski da Yäŋi Törälärni ne markarẹlärdän, ne Awedarandan, ki bolgaylar edi ari bitiklärniŋ küčündän bilmägä könü töräni. Anïŋ üčün klädiχ bu Törä bitiki bilä oyatmaga alarnï, nečik kimesäni yuχudan.

4-ünči, bu vaχtlarda biliklik ki eksildi, (5r) ki biliklik bolsa edi, bolur ediχ sïnap da taŋlap zämanäsinä körä; anïŋ üčün yïγdïχ barča millättän da uluslardan, da yazïp da berkittiχ oχšaš Eski da Yäŋi Törälärgä, ne türlü markarẹlär χoydï da Awedaran buyurdu.

5-inči, ki bu zamanda Ari D̰žan zyavit etmäs, nečik Sọγomon da Taniel vaχtïna, ya nečik Gorïnt'os kermäninä, ya özgä uluslarda, ki könü törä etärlär edi. Zera Ari D̰žan edi körgüzüči alarnïŋ yüräkinä, anïŋ üčün suχlanč tügüllär edi yazgan törälärgä. Nečik surp aṛak'ellär klämädilär yazïp bermägä surp Awedarannï äväldän, yoχesä sözläri bilä inandïrïp χaytardïlar, da andan soŋra suχlandïlar yazmaga, alay oχ töräni dä yazïp χaldïrmadïlar, zera alarnïŋ daγïn özgä ulu saγïšlarï bar edi χaytarmaχlïχ üčün, yoχsa pokoy berdilär Eski Törä bilä, da kermänlärniŋ obïčayï bilä, da ari bitiklärniŋ küčü bilä törälärin (5v) etmägä. Yoχesä bu zamanda barčadan keri tüštüχ. Bu säbäptän prezmušenâ yazïp χoyduχ törälärni.

6-ïnčï, ki yarγunuŋ iši ant bilä tügällänir, evet ki Teŋridän buyurulmadï ant ičmägä. Yoχesä yamanlïχ artïptïr bu zamanda, a k'ristânlar tügül ki yalγïz yarγu alnïna ant ičärlär, yoχsa här yerdä här kez heč nemädän, da anïŋ bilä Xutχaručïmïznïŋ boyruχun heč etärlär, da biz klädiχ, ki Teŋriniŋ buyruχun heč etkänlärgä törä da ganunk' berkitip χoyduχ yarγuda.

7-inči, ki bolmamaχï üčün töräniŋ barmagaylar özgä millätniŋ töräsinä, nečik buyurur edilär markarẹlär, ki yoχ mï dïr Teŋri Israjẹl arasïna, ki bolvanlarga barïrlar, χaysïn ki aṛak'ellär dä anï tabalap aytïrlar, ki tiymästir k'risdânlarga özgä millätniŋ alnïna yarγuga barmaga.

8-inči, körärbiz emdigi vaχtta, ki bardïr aχpašlar, (6r) vartabedlär, k'ahanalar, biylär, baš ketχoyalar, ki yüz körüp, da orunč alïp, da biliksizliktän könü yarγunu egri etärlär. Anïŋ üčün köptän az yazïp χoyduχ Törä bitikindä, ki bolgay ögüt da toγruluχ anïŋkibiklärgä.

9-unčï, ki yaratïlgan tarbiyatïmïz dayma unutučïdïr yaχšïlïχnï köp türlü d̰žan u ten yazïχïndan. Hälbät, kläsäχ yarγunu toγru etmägä, vaχtïnda unutup yaŋïlïrbiz, andan soŋra, pošman bolup, saγïška tüšärbiz: alay mïdïr, yoχsa alay tügül? Anïŋ üčün ki bu türlü χïyïnlï saγïš bolmaga, anïŋ üčün yazïp χoyduχ Törä bitikini, här vaχt, χolumuzga alïp, eslägäybiz törämizni da körgüzgäybiz özgä millätkä, ki dayma törälärimizni ari bitiklärdän etärbiz, ki sözläri bolmagay bizni tabalamaga.

2-inči, ki ol bitiklikni [=biliklikni], ki tarbiyatïmïzdän (6r) bar edi, yamanlïχ söndürdü, da tügäl yaratïlgan adämini yarïmdïχ etti, da sövüknü u šaγavatnï korälmäsizliχni [=korälmäsizliχ] χapanel etti.

3-unču, bu vaχtlarda erinčäkliktän övränmägä klämäslär Eski da Yäŋi Törälärni ne markarẹlärdän, ne Awedarandan, ki bolgaylar edi ari bitiklärniŋ küčündän bilmägä könü toräni. Anïŋ üčün klädiχ bu Törä bitiki bilä oyatmaga alarnï, nečik bir kimesäni yuχudan.

4-ünči, bu vaχtlarda biliklik ki eksildi, ki biliklik bolsa edi, bolur ediχ sïnap da taŋlap zämanäsinä körä; anïŋ üčün yïγdïχ barča millättän da uluslardan, da yazïp da berkittiχ oχšaš Eski da Yäŋi Törälärgä, ne türlü markarẹlär χoydu da surp Awedaran buyurdu.

5-inči, ki bu zamanda Ari Ḏžan zyavit etmäs, nečik Soγomon da Taniẹl vaχtïna, ya nečik Gorïnt'os kermäninä, ya özgä uluslarda, ki könü törä etärlär edi. Zera Ari Ḏžan körgüzüčü edir alarnïŋ yüräkinä, anïŋ (6v) üčün suχlanč tügüllär edi yazgan törälärgä. Nečik surp arak'ellär klämädilar yazïp bermägä surp Awedarannï äväldän, yoχesä sözläri bilä inandïrïp χaytardïlar, da andan soŋra suχlandïlar yazmaga, alay oχ töräni dä yazïp χaldïrmadïlar, zera alarnïŋ daγïn özgä [ulu] saγïšlarï bar edi χaytarmaχlïχ üčün, yoχesä pokoy berdilär Eski Törä bilä, da kermänlärniŋ obïčayï bilä, [da ari bitiklärniŋ küčü bilä] törälärin etmägä. Yoχesä bu zamanda barčadan keri tüštüχ. Bu säbäptän prezmušenâ yazïp χoyduχ törälärni.

6-ïnčï, ki yarγunuŋ iši ant bilä tügällänir, evet ki Teŋridän buyurulmadï ant ičmägä. Yoχesä yamanlïχ artïptïr bu zamanda, a k'risdânlar tügül ki yalγïz ki yarγu alnïna ant ičärlär, yoχesä [här yerdä] här kez heč nemädän, da anïŋ bilä Xutχaručïmïznïŋ boyruχun heč etärlär, da biz klädiχ, Teŋriniŋ buyruχun heč etkänlärgä törä da ganonk' χoyduχ berkitip yarγuda.

7-inči, ki bolmamaχï üčün töräniŋ barmagaylar özgä millätniŋ toräsinä, nečik buyururlar edi markarẹlär, ki yoχ mï dïr Teŋri Israjẹl arasïna, ki bolvanlarga barïrlar, χaysïn ki arak(7r)ẹllär dä anï tabalap aytïrlar, ki tiymästir k'risdânlarga özgä millätniŋ alnïna yarγuga barmaga.

8-inči, körärbiz emdigi vaχtta, ki bardïr aχpašlar, vartabedlär, k'ahanalar, biylär, ketχoyalar, ki yüz körüp, da orunč alïp, da biliksizliktän könü yarγunu egri etärlär. Anïŋ üčün köptän az yazïp χoyduχ Törä bitikindä, ki bolgay ögüt da toγruluχ anïŋkibiklärgä.

9-unčï, ki yaratïlgan tarbiyatïmïz dayma unutučïdïr yaχšïlïχnï köp türlü ḏžan u ten yazïχïndan. Hälbät, kläsäχ yarγunu könü etmägä, vaχtïnda unutup yaŋïlïrbiz, andan soŋra, pošuman bolup, saγïška tüšärbiz: alay mïdïr, yoχesä alay dügül? Anïŋ üčün ki bu [türlü] χïyïnlïχ saγïš bolmaga, anïŋ üčün yazïp χoyduχ Törä bitikini, här vaγt, χolumuzga alïp, eslägäybiz torämizni [da körgüzgäybiz özgä millätkä, ki dayma törälärimizni] ari bitiklärdän etärbiz, ki sözläri bolmagay bizni tabalamaga.

10-unčï, χačan ki adam yaratïldï ürdü da berdi aŋar Biy Teŋri Ari D̮žannïŋ šnork‘un. Ol šnork‘, nečä bardï il(6v)gäri, adämilär üstünä arttï, da, χačan ki χaytïp yazïχka tüštülär, ayttï Teŋri: «Xalmagay menim d̮žanïm adämilärdä, zera d̮žan yergäsindän tengä χayttïlar». Xačan ki K‘risdos keldi dünyâgâ, ol Ari D̮žannï yänä berdi adämilärgä da d̮žan yarγusun, χaysï ki surp Awedarandïr da ganunk‘, zera bilir edi Biyimiz K‘risdos, ki dünyâ adämiläri prezmušenâ dünyâ yarγusun yararlar edi. Tiyäsidir emdidän soŋra bitik bilä yöpsünmägä törälärni, taŋlap barčanï ari bitiklärdän.

11-inči, ki bilgäylär yarγučïlar Törä bitikindän toγru yarγu etmägä, bilip, ki kendiläri dä turmaχtïrlar köktägi yaratučïnïŋ alnïna yarγuga.

12-inči, kimlär ki töräniŋ (*На полях:* yarγu) alnïna kelirlär, χorχu kečirgäylär, anïŋ üčün ki χačan adämilär alnïna bolmaslar egrini könü etmägä, hälbät, köp türlü söz bilä d̮žâht etärlär yarγučïnï aldamaga, ne türlü bolsar köktägi yarγučï(7r)nïŋ alnïna turmaga, ki barča yapuχlarnï körär, ki anïŋ alnïna kimesä aldamaχ bilä bolmas könü bolmaga, yoχesä könülük bilä tergöv bolsar?

Ošta bu 12 türlü baš išlär biri birinä baylap, säbäp χoyarbiz Törä bitikinä oχšaš surp aṛak‘ellärgä, χaysï ki Biy Teŋridän yarγučïlar berildilär dünyâgâ, da χaytïp Ari D̮žan bilä toγurdular hajrabedlärni [da vartabedlärni], ari yïχövnüŋ yarγučïlarïn.

Zera bu 12 tügäl san haybatlandï barča dünyâgâ, zera bu 2 6-dan toγdular, da bu 6 san dünyâniŋ yaratïlganïnïŋ künläridir, da ölčövüdür adäminiŋ 6 tepränišiniŋ, da sanïdïr adämiliknïŋ tarbiyatïnïŋ. Daγï da bardïr köp türlü haybatlïχï bu išlärniŋ ari bitiklärdä. Daγï da oχšaštïr 12 nahabedlärniŋ pokolenâsïna Israjel oγlanlarïnïŋ, χaysïlarïna ki berildi Teŋridän yazïlgan törä Movsẹs χoluna. Anïŋ üčün bu 12 türlü baš išlär bilä tügällärbiz törä bit(7v)ikini.

Daγï da ne säbäp boldu bizgä ki bašladïχ bu törälärni yazmaga?

Köp vaχttan beri ulu saγïšta edim bu Törä bitiki üčün, ki här kez bizni tabalarlar edi bizim χom da, özgä dayfa da. Daγï da hörmät χoyup bizgä bu iš üčün sövüklü ari bitiklärniŋ šägerti Bọγos vartabed köp türlü hörmätli hörmätli sözlär bilä, da men bolmadïm üstümä almaga, mahana etip menim biliksizlikimni da tenimniŋ tïnčsïzlïχïnï, da saγïš ettim, ki χoltχa etkiy edim özgä küčlü ari vartabedlärdän, zera bar edilär köplär ol vaχtta atlï-čuvlu pilisọpalar. Evet, ki bilip menim d̮žïnsïmnïŋ bizminlikini, klämädim kimesäni bu iškä keltirmägä. Yoχesä asrï taŋlar edim, ki aṛak‘ellär da belgili ari atalar munïŋki ulu išniŋ χayγusuna bolmadïlar.

Evet ki χaytïp boldu säbäp bu Törä bitikini yazmaga hörmät χoyganïndan bizgä der Sdep‘anos gat‘oγigos(8r)nuŋ barča ermeniliknïŋ, bir dä, eki dä bizdän χoltχa etti, da men mahana ettim menim biliksizlikimni da köp kez tartïndïm bu ištän. Xačan ki artïχsï χoltχa etti, men dä üstümä aldïm menim miskinlikim bilä, bilip, ki tiyäsidir hnazant bolmaga duχovnïy buyruχka. Egär ki Teŋridän esä bu yaχšï saγïš da

10-unčï, χačan ki adam yaratïldï, ürdü da berdi aŋar [Biy Teŋri] Ari D̯žannïŋ šnork'un. Ol šnork', nečä bardï ilgäri, adämilär üstünä arttï, da, χačan ki χaytïp yazïχka tüštülär, ayttï Teŋri: «Xalmagay (7v) menim d̯žanïm adämilärdä, zera d̯žan yergäsindän tengä χayttïlar». Xačan ki K'risdos keldi dünyâgâ, ol Ari D̯žannï yänä berdi adämilärgä da d̯žan yarγusun, χaysï ki surp Awedarandïr da ganunk', zera bilir edi Biyimiz K'risdos, ki dünyâ adämiläri prezmušenâ dünyâ yarγusun yararlar edi. Tiyäsidir emdidän soŋra bitik bilä yöpsünmägä törälärni, taŋlap barčanï ari bitiklärdän.

11-inči, ki bilgäylär yarγučïlar Törä bitikindän toγru yarγu etmägä, bilip, ki kendiläri dä turmaχtïrlar köktägi yarγučïnïŋ alnïna yarγuga.

12-inči, kimlär ki yarγunuŋ alnïna kelirlär, χorχu kečirgäylär, anïŋ üčün ki χačan adämilär alnïna bolmaslar egr[i]ni könü etmägä, hälbät, köp türlü söz bilä d̯žâht etärlär yarγučïnï aldamaga, ne türlü bolsarlar köktägi yarγučïnïŋ alnïna turmaga, ki barča yapuχlarnï körär, ki anïŋ alnïna aldamaχ bilä kimesä bolmas könü bolgay, yoχesä könülük bilä tergöv bolsar?

Ošta bu 12 türlü baš išlär biri birinä baylap, säbäp χoyarbiz (8r) Törä bitikinä oχšaš surp ar̥ak'ellärdän, χaysï ki Biy Teŋridän yarγučïlar berildilär dünyâgâ, da χaytïp Ari D̯žan bilä toγurdïlar hajrabedlärni da vartabedlärni, ari yïχövnüŋ yarγučïlarïn.

Zera bu 12 san tügäl haybatlandï barča dünyâgâ, zera bu 2 6-dan toγdular, da bu 6 san dünyânïŋ yaratïlganïnïŋ künläridir, da ölčövüdür adäminiŋ 6 tepränišiniŋ, da sanïdïr adämiliknïŋ tarbiyatïnïŋ. Daγï da bardïr köp türlü haybatlïχï bu išlärniŋ ari bitiklärdä. Daγï da oχšaštïr 12 nahabedlärniŋ po̥k'o̥le̥nâsïna Israje̥l oγlanlarïnïŋ, χaysïlarïna ki berildi Teŋridän yazïlgan törä Movse̥s χoluna. Anïŋ üčün bu 12 türlü baš išlär bilä tügällärbiz Törä bitikini.

Daγï da ne säbäp boldu bizgä, ki bašladïχ bu törälärni yazmaga?

Köp vaχttan beri ulu saγïšta edim bu Törä bitiki üčün, ki här kez bizni tabalarlar edi bizim χom da, özgä dayfa da. (8v) Daγï da hörmät χoyup bizgä bu iš üčün süvüklü ari bitiklärniŋ šegerti Bo̥γos vartabed köp türlü sözlär bilä hörmätli, da men bolmadïm üstümä almaga, mahana etip menim biliksizlikimni da tenimniŋ tïnčsïzlïχïnï, da saγïš ettim, ki χoltχa etkiy edim özgä küčlü ari vartabedlärdän, zera bar edilär köplär ol vaχtta atlï-d̯žuvlu pilisopalar. Evet, bilip menim d̯žïnsïmnïŋ bizmilikini, klämädim kimesäni bu iškä keltirmägä. Yoχesä asrï taŋlar edim, ki ar̥ak'ellär da belgili ari atalar munuŋki ulu išniŋ χayγusuna bolmadïlar.

Evet ki χaytïp boldu säbäp bu Törä bitikini yazmaga hörmät χoyganïndan bizgä der Sdep'annos gat'aγigosnuŋ barča ermenilikniŋ, 1 dä 2 dä bizdän χoltχa etti, da men mahana ettim menim biliksizlikimni da köp kez tartïndïm bu ištän. Xačan ki artïχsï χoltχa etti, men dä üstümä aldïm menim miskinlikim bilä, bilip, ki tiyäsidir hnazant bolmaga duχovnïy buyruχka. Egär ki Teŋridän esä bu (9r) yaχšï saγïš da

tügällänsä Anïŋ oŋarmaχï bilä, asrï yaχšï; a egär tügällänmäsä menim bašlaganïm, özgä ari atalar, tügälläp, baška čïχargaylar. Zera äväl äväldän barča ustalïχ tügäl, bir adämidän bašlanïp, da andan tügälländi, yoχesä köplärdän, zera, azdan köptän tapïp, biri birinä keltirip, biriktirdilär barča ustalïχnï. Xaytïp esimä aldïm, ki Biyimiz K‘risdosnuŋ yarγusuna barasïmen, ol, ki yüz körmäs, ne orunč almas, anïŋ üčün tiyišlidir maŋa yazmaga χolum bilä Teŋriniŋ yarγusunuŋ oχšašïn. Bolmagay kimesä tabalagay aytkan sözümnü. Egär (8v) kimesä biliksiz esä, övränsin, a egär tügäl övrängän esä da munda nemä eksik tapsa, kendi tügälläsin. Eki yartïn yaχšï köŋüllärni yöpsünürbiz sövük bilä.

Üčünči, nïšanï küčünüŋ barča torälärniŋ

Daγï da yazar Mik‘ajel vartabed Törä bitikiniŋ χuvatï üčün köp türlü yalbarmaχ der Sdep‘anos gat‘aγigeska.

Xolarmen sendän, haybatlï ata da barča ermenilik yïχövlärniŋ bašï, bolmagay, ki heč tä yeŋil saγïšlagaysen d͟žan sartïn kerākli išni, χaysïn ki menim üstümä beripsen. Zera tiyäsidir maŋa, ki körgüzgäymen saŋa köptän az, ki nedir χuvatï Törä bitikiniŋ, χaysïnï ki χolumuzga alïpbiz. Zera Törä bitikiniŋ oχšašï bar ganonk‘ta, zera tiyišlidir bizgä tüzmägä töräni u ganonk‘nu, ki biri birinä oχšagay. Xaytïp bu türlü bardïr oχšašï biri birsinä. Zera ganunk‘ d͟žannï (9r) toγru etär, da törä tenni, hälbät, egär biri birindän ayïrïlïp esälär, yoχesä köp yerdä birikirlär. Nečik d͟žan u ten, ki tarbiyat bilä 2-dirlär, ol türlü ayïrïlmas, χatïšïlïp biri biri bilä, bolurlar bir da köp nemäni bir erk bilä χïlïnïrlar, ol türlü ganunk‘ ta torädir. Anïŋ üčün, egär yoluχsa χatïšïlmaga eksinä biri birsinä, sïndïrmastïr. Da ne türlü ganonk‘nu bilüčilär tüzüptirlär, ol türlü töräni dä; da ne türlü yaŋïlganlarga ganonk‘ta pokuta u χorχu bar, ol türlü törädä bar; da ne türlü törädä zïndan da baylamaχ bar egrilärgä, ol türlü ganonk‘ta zïndan da baylamaχ χarγamaχtïr; da ne türlü yazïχsïz adämilär üstünä ganunk‘ nemä baγ χoymastïr, ol türlü törä dä anïŋkibiklärniŋ üstünä, kimlär ki toγrudurlar dünyâda; da ne türlü ari kiši χorχmastïr kök(9v)tägi yarγučïsïndan, [ol türlü anmeγ adam χorχmastïr dünyâ yarγučusundan]. Xaytïp daγï da yaχšïlïχ beriliptir bizgä, ki barča ari bitiklärni anïŋ üčün tüzdilär, ki adämilärni yazïχtan tartkaylar, ol türlü Törä bitiki d͟žâht etär tïymaga yamanlarnï da egrilärni, ki sövük bilä da yaχšï köŋül bilä tirilgäylär biri biri bilä. Daγï da aruvluχ bilä tirilmäχ artarlïχtïr, bu da törädä bolmaχ keräk. Bu türlü manilärni berdiχ uslularga, ki tanïgaylar, ki nečä türlü yaχšïlïχ bar munda hawasar barča adämilärgä, ki talašnï, öpkäni kötürür da eminlikni da yaχšïlïχnï toχtatïr adämilär arasïna. Da χayda ki törä eksiktir, anda talaš köptür, da χayda törä da könülük bolsa, eminlik artïχtïr ol ulusta, dünyâda u yïχövlärdä, zera bir ülü[šü] Teŋriniŋ šnorhk‘undan berilgän yïχövlärgä eminliktir.

[*В этом месте отсутствует один лист*].

tügällänsä Anïŋ oŋarmaχï bilä, asrï yaχšï; a egär tügällänmäsä menim bašlaganïm, özgä ari atalar, tügälläp, baška čïχargaylar. Zera äväl äväldän barča ustalïχ tügäl, 1 adämidän bašlanïp, da andan tügälländi, yoχesä köplärdän, zera, azdan köptän tapïp, 1-i birinä keltirip, biriktirdilär barča ustalïχnï. Xaytïp esimä aldïm, ki Biyimiz K'risdosnuŋ yarγusuna barasïmen, ol, ki yüz körmäs, ne orunč almas, anïŋ üčün tiyišlidir maŋa yazmaga χolum bilä Teŋriniŋ yarγusunuŋ oχšašïn. Bolmagay kimesä tabalagay aytkan sözümnü. Egär kimesä biliksiz esä, övränsin, a egär tügäl övrängän esä da munda nemä eksik tapsa, kendi tügälläsin. 2 yartïn yaχšï köŋü[l]lärni yöpsünürbiz süvük bilä.

3-ünči, nïšanï küčünüŋ barča torälärniŋ

Daγï da yazar Mik'ajẹl vartabed Törä bitikiniŋ χuvatï (9v) üčün köp türlü yalbarmaχ der Sdep'annos gat'aγigosnïŋ.

Xolarmen sendän, haybatlï ata da barča ermenilik yïχövläriniŋ bašï, bolmagay, ki heč tä yeŋil saγïšlagaysen d̲ž̲an sartïn keräkli išni, χaysïn ki menim üstümä beripsen. Zera tiyäsidir maŋa, ki körgüzgäymen saŋa köptän az, ki nedir χuvatï Törä bitikiniŋ, χaysïn ki χolumuzga alïpbiz. Zera Törä bitikiniŋ oχšašï bar ganonk'ka, zera tiyišlidir bizgä tüzmägä töräni u ganonk'nu, ki biri birinä oχšagay. Xaytïp bu türlü bardïr oχšašï biri birsinä. Zera ganonk' d̲ž̲annï toγru etär, da törä tenni, hälbät, egär biri birindän ayïrïlïp esälär, yoχesä köp yerdä birikirlär. Nečik d̲ž̲an u ten, ki tarbiyat [bilä ekidirlär, ol türlü ayïrïlmas, χat]ïšïlïp biri biri bilä, bolurlar 1 da köp nemäni 1 erk bilä χïlïnïrlar, ol türlü ganonk' ta törädir. Anïŋ üčün, egär yoluχsa χatïšïlmaga eksinä biri birsinä, sïndïrmastïr. Da ne türlü ganonk'nu bilüčilär tüzüptürlär, ol türlü töräni dä; (10r) da ne türlü yaŋïlganlarga ganonk'ta pokuta u χorχu bar, ol türlü törädä bar; da ne türlü törädä zïndan da baylamaχ bar egrilärgä, ol türlü ganonk'ta zïndan da baylamaχ χarγamaχtïr; daγï da ne türlü yazïχsïz adämilär üstünä ganonk' nemä baγ χoymastïr, ol türlü törä dä anïŋkibiklärniŋ üstünä, kimlär ki toγrudurlar dünyâda; ya ne türlü ari kiši [χorχmastïr] köktägi yarγučïsïndan, [ol türlü anmeγ adam χorχmastïr dünyâ yarγučusundan]. Xaytïp daγï da yaχšïlïχ beriliptir bizgä, ki barča ari bitiklärni anïŋ üčün tüzdülär, ki adämilärni yazïχtan tartkaylar, ol türlü Törä bitiki d̲ž̲âht etär tïymaga yamanlarnï da egrilärni, ki süvük bilä da yaχšï köŋül bilä tirilgäylär biri biri bilä. Daγï da aruvluχ bilä tirilmäχ artarlïχtïr, bu da törädä bolmaχ keräk. Bu türlü manilärni [berdiχ] uslularga, ki tanïgaylar, ki [nečä türlü] yaχšïlïχ bar munda hawasar barča adämilärgä, ki talašnï, öpkäni kötürür da eminlikni da yaχšïlïχnï toχtatïr adämilär aras(10v)ïna. Da χayda ki törä eksiktir, anda talaš köptir, da χayda törä da könülük bolsa, eminlik artïχtïr ol ulusta, dünyâda u yïχövlärdä, zera 1 ülüšü Teŋriniŋ šnork'undan berilgän yïχövlärgä eminliktir.

[*В этом месте отсутствует один лист*].

(10r)dän usluluχ, ki yarγu etmägä bilgäy žoγovurtka. Bar edilär k'ahanalar da χartlar yarγučïlar eskidä, ne türlü aytïr bitiklär dä, ki k'ahanalar bolgaylar χanlï išniŋ üstünä yarγučïlar.

Ne üčün Teŋri hawasar berdi yarγučïlïχnï?

Anïŋ üčün, ki barčasï bu šnork'tan meŋärüči bolgaylar da χaytïp ki eksiklikindän yarγučïlarnïŋ biri birin zrgel etkäylär. Da Yäŋidä buyurdu Biyimiz K'risdos surp ạrak'ellärgä, ki olturgaysiz 12 olturγučta yarγu etmägä 12 millätkä Israjẹl χomïna. Da alardan teškirip aldïlar bašlïχlarï barča k'risdânlarnïŋ. Ol türlü χaytïp K'risdos övrätti mani bilä egri yarγučï üčün, ki tügäl könü yarγu etmäs edi, barča kimesä adämilärdän esi kendinä yarγučïdïr, d͡žanïna, da teninä, da 5 seziklikinä, da aruvluχta saχlagay kendini.

5. Daγï da nedir yarγu, ya kimlärgä ba(10v)zïp sïmarlamaχ keräk, ya kimlärgä tiyär yarγunu etmägä

Da yarγu kimdän aytïldï? Äväl Teŋridän, soŋra markarẹlärdän, ki yarγu nedir. Yarγu barča išlärniŋ tergämäχidir. 3 türlü iš bar, ki adämilär tepränirlär dünyâda: yaχšï, u yaman, da ortačaχlï. Kimlär ki alani yaχšï kišilärdir da kimesäni zrgel etmäslärdir, alarga yarγu keräkmästir. A kimlär ki oγrudur, ya χaraχčïdïr, ya baš yevüčidir, alarnïŋ iši tas bolmaχtïr. A yarγu ortačaχlï adämilärniŋdir, kimniŋ zaχotcasï

4-ünči, daγï da yazar, kimlärdir yarγučïlar, ayïrïr biri birindän könülärni, oχšašlarnï

Ävälgi u könü yarγučï Teŋridir, ne türlü buyurur markarẹ [Tawit‘], ki yarγu etär Teŋri kendiniŋ žoγovurtuna. Daγï da aytïr prorok: «Biy Teŋri bizim yarγučumuz». Yänä aytïr: «Kel, Teŋri, da et seniŋ yarγuŋnu». Daγï da muŋar oχšaš bardïr köp išlär, zera Teŋri kendidir yarγučï, ki övrätir bizgä könü yarγunu, χaysï bilä ki alanidir, adämilärgä tüzgändir bu törälärni, ne frištälärgä, ne d̮žanavarlarga. Evet ki törädä yazgandïr: öldürüči d̮žanavarnï öldürmäχ keräk,— tügül anïŋ üčün, ki d̮žanavarlar (11r) ögütlängäylär, yoχesä adämilär dä. Daγï da (devälärgä>) devlärgä dä boldu törä, ki köktän yergä tüštülär, frištädän devlär boldular öktämliklärinä körä, dügül köp kez, yoχesä bir kez. Xačan ki yarattï Teŋri adämini, ol čaχta belgili etti, ki yarγučïmïz da Eyämiz kendidir. Da K‘risdos keldi dünyâgâ da ayttï: «Yarγu etmägä keldim bu dünyâgâ, da Atam kimsäniŋ yarγusun etmäs, barča yarγunu berdi Oγul χoluna». Da budur Teŋriniŋ yarγusu, ki Yarïχ keldi dünyâgâ, da adämilär artïχ sövdülär χaranγunu, ne ki yarïχnï. Da Teŋriniŋ atï atïlïr [=atalïr] ayïrïlmas tarbiyat, zera ne türlüdir yarγučïdïr Oγlu, ol türlü Ata da Ari D̮žan. Da bu iš ari bitiklärdä alanidir, kim kläsä tergämägä.

2-inči, yarγučïlar atïnï berdi Teŋri adämilärgä, ki yarγu etiŋiz könülük bilä öksüzgä da tulga. Da bu iš hawsardïr χanlarga, biylärgä da χartlarga, χaytïp markarẹlärgä, k‘ahanalarga, χaysï ki Movsẹs χoydï anabadda yarγučïlar, da mundan soŋra Jesu zọrawor. Ol türlü Soγomon χoldu (11v) Teŋridän usluluχ, ki yarγu etmägä bilgäy žoγovurtka. Bar edilär k‘ahanalar da χartlar yarγučïlar eskidä, ne türlü aytïr bitiklär dä, ki k‘ahanalar bolgaylar χanlï išniŋ üstünä yarγučïlar.

Ne üčün Teŋri hawasar berdi yarγučïlïχnï?

Anïŋ üčün, ki barčasï bu šnork‘tan meŋärüči bolgaylar da χaytïp ki eksiklikindän yarγučïlarnïŋ biri birin zrgel etkäylär. Da Yäŋidä buyurdu Biyimiz K‘risdos surp ạrak‘ellärgä ki olturgaysiz 12 olturγučta yarγu etmä 12 millätkä Israjẹl χomuna. Da alardan teškirip aldïlar bašlïχlarï barča k‘risdânlikniŋ. Ol türlü K‘risdos χaytïp övrätti mani bilä egri yarγučï üčün, ki tügäl könü yarγu etmäs edi, barča kimesä adämilärdän esi kendinä yarγučïdïr, d̮žanïna, da teninä, da 5 seziklikinä, da aruvluχta saχlagay kendini.

5. Daγï da nedir yarγu, ya kimlärgä bazïp sïmarlamaχ keräk, ya kimlärgä tiyär yarγunu etmägä

(12r) Da yarγu kimdän aytïldï? Äväl Teŋridän, da soŋra markarẹlärdän, ki yarγu nedir. Yarγu barča išlärniŋ tergämäχidir. 3 türlü iš bar, ki adämilär tepränirlär dünyâda: yaχšï, da yaman, [da] ortačaχlï. Kimlär ki alani yaχšï kišilärdir da kimesäni zrgel etmäslärdir, alarga yarγu keräkmästir. A kimlär ki oγrudïr, ya χaraχčïdïr, da baš yevüčidir, alarnïŋ iši tas bolmaχtïr. Ya yarγu ortačaχlï adämilärniŋdir, kimlärniŋ zaχod-

bar. Ne türlü Soγomon 2 χatunnuŋ esi bilä tergäp taptï yarγusun, ol türlü Taniẹl markarẹ es bilä ačtï Šušannïŋ 2 χartnïŋ yarγusun. Da K'risdos ekinči kelgäninä oŋ yanïndagi alani artarlarga aytsar: «Keliŋiz, Atamdan alγïšlanganlar»,— da soŋ yanïndagi alani yazïχlïlarga aytsar: «Ketiŋiz Mendän, χarγïšlïlar, (11r) meŋi otka».

Xaysï ki alanidir bu türlü, ki ortačaχlïlarnïŋdïr yarγu, ortačaχlï alardïr, kimlär ki yazïχlarïndan χaytïp, pokutovat etiptirlär, alarnïŋ ölčsär Teŋri yazïχïn, pokutasïn, da kimniŋ yazïχï artïχ bolsa, ol bersär d̲ž̲uvap. Alay oχ dünyâ yarγusuna körgüzür.

Tiyišlidir yarγučïga, ki bitikči, uslu, aχïllï bolgay, da ari bitiklärniŋ küčün igi bilgäy, da barča adämilikni yaχšï bilgäy, ki yarγunu toγru etkäy. Tiyišlidir yarγučïlarga, ki lâtalarï bilä tügäl bolgay, da aŋlï, u aχïllï, da saχt bolgay. Bolmagay, ki, töräni aŋlamïyïn, kimesägä eksiklik etkäy. Nečik ki bir pešäkâr, tügäl pešäsin övränip bilmägä[y], bolmas ustalïχ etmägä, nečä artïχ daγïn biliklik keräk yarγučïlarga, χaysï ki Teŋrigä yarašïr. Zera yarγu yarmaχ Teŋriniŋdir, oldur könü yarγučï, da dün(11v)yâ yarγučïlarï Teŋrigä oχšaštïr. Anïŋ üčün keräktir, ki, yüz körmiyin, Teŋriniŋ yarγusun könü etkäy da Teŋriniŋ alnïna ačïχ yüzlü bolgay.

Daγïn da kimgä tiyäsidir bermägä boyruχun yarγučïlïχnïŋ?

Eski Törädä belgili edilär yarγučïlar, markarẹlär, k'ahanalar, ki Teŋridän taŋlandïlar, da alardan taŋlandïlar χartlar, uslu yarγučïlar. Bolur, ki yoluχur yarγu yarmaga χanlarga da ulu biylärgä. Da bizgä bu türlü bolsun. Xaysï ulusta bar esä k'risdân χanï ya ulu biylär, dünyâ yarγusun χayγurgaylar allarïna könülük bilä. Da yïχöv yarγusun aχpaš χayγurgay vartabedlärniŋ övrätmäχi bilä, 2 ya 3 aχïllï ketχoyalïχ bilä. Da χaysï ulusta bolmasa χan ya ulu biylär, tiyäsidir aχpaška sïmarlamaga yarγu išni, ki barča yarγularnï ol χay(12r)γurgay. Bolmagay, ki bu iškä utru bolgay kimsä, zera bardïr aχpašlar arasïna, ki biliksizdir da aχča küčü bilä taŋlagandïr. Bilirmen munï men dä. Yoχesä biyik asdid̲ž̲anlarï bardïr aχpašlarnïŋ da barča d̲ž̲anlar üčün d̲ž̲uvap berüčidirlär Teŋriniŋ alnïna, alay oχ bu yarγular üčün bergäylär. Nečik yoγarï aytïldï, ki vartabedlär bilä etkäylär töräni. Egär ki yarγu bašï biliksiz bolsa, χatïnda olturgan bilüčilärdän övrängäy yarγu išin, ki pambassïz biyängäylär könülükkä.

6. Daγï da ne türlü tiyišlidir bolmaga yarγučïlarga, könü ya egri kišigä yarγuda

Tiyišlidir yarγučïga, ki orunč alučï bolmagay, zera yazgandïr, ki orunč soχraytïr, nečä ki iti köz bolsa. Zera ol yarγučï, ki könülük üstünä orunč almastïr, anïŋ sözü kečär yarγuda, da könülük bilä yarγuga uč etär, (12v) da kim ki išitsä, biyänir. Ne türlü ki Teŋri ayttï, ki yüz körmäŋiz, yoχsa könü yarγu etiŋiz. Egär ki könülük bolmasa, köp adam esi bilä yazïχka tüšär, da bu ištän özgä millätniŋ yarγusuna barïrlar. Da könülük bolsa, yarγučïlar da bazïp bolur Teŋriniŋ sözün aytmaga, ki

casï bar. Ne türlü Soγomon 2 χatunnuŋ esi bilä tergäp taptï yarγusun, ol türlü Taniẹl markarẹ esi bilä ačtï Šušannïŋ 2 χartnïŋ yarγusun. Da K'risdos ekinči kelgäninä oŋ yanïndagi alani artarlarga aytsar: «Keliŋiz, Atamdan alγïšlanganlar»,— da soŋ yanïndagi alani yazïχlïlarga aytsar: «Ketiŋiz Mendän, χarγïšlïlar, meŋi otka».

Xaysï ki alanidir bu türlü, ki ortačaχlïlarnïŋdïr yarγu, ortačaχlï alardïr, kimlär ki yazïχlarïndan χaytïp, pokutovat etiptirlär, alarnïŋ ölčsär (12v) Teŋri yazïχïn, pokutasïn, da kimniŋ yazïχï artïχ bolsa, ol bersär d̠žŭap. Alay oχ dünyâ yarγusuna körgüzür.

Tiyišlidir yarγučïga, ki bitikči, uslu, aχïllï bolgay, da ari bitiklärniŋ küčün igi bilgäy, [da barča adämilikni yaχšï bilgäy], ki yarγunu toγru etkäy. Tiyišlidir yarγučïlarga, ki lâtalarï bilä tügäl bolgay, da aŋlï, u aχïllï, da saχt bolgay, bolmagay, ki, töräni aŋlamïyïn, kimesägä egirlik etkäy. Nečik ki bir pešäkâr, tügäl pešäsin övränip bilmägäy, bolmas ustalïχ etmä, nečä artïχ daγïn bilüči keräk yarγučïlarga, χaysï ki Teŋrigä yarašïr. Zera yarγu yarmaχ Teŋriniŋdir, oldur könü yarγučï, da dünyâ yarγučïlarï Teŋrigä oχšaštïr. Anïŋ üčün keräktir, ki, yüz körmiyin, Teŋriniŋ yarγusun könü etkäy da Teŋriniŋ alnïna ačïχ yüzlü bolgay.

Daγïn da [kimgä] tiyäsidir bermägä buyruχun yarγučïlïχnïŋ?

Eski Törädä belgili edilär yarγučïlar, markarẹlär, k'ahanalar, ki Teŋridän taŋlandïlar, [da alardan taŋlandïlar] χartlar, uslu yarγučïlar. Bolur, ki yoluχur yarγu yarmaga χanlarga da ulu biylärgä. Da bizdä bu türlü bolsun. Xaysï ulusta bar esä k'risdân χanï ya ulu biylär, dünyâ yarγusun χayγïrgaylar allarïna könü(13r)lük bilä. Da yïχöv yarγusun aχpaš χayγurgay vartabedlärniŋ övrätmäχi bilä, 2 ya 3 [aχïllï] ketχoyalïχ bilä. Da χaysï ulusta bolmasa χan ya ulu biylär, tiyäsidir aχpaška sïmarlamaga yarγu išni, ki barča yarγularnï ol χayγurgay. Bolmagay, ki bu iškä utru bolgay kimesä, zera bardïr aχpašlar arasïna, ki biliksizdir da aχča küčü bilä taŋlagandïr. Bilirmen bunu men dä. Yoχesä biyik asdid̠žanlarï bar aχpašlarnïŋ da barča d̠žanlarïŋ d̠žuapïn berüčidirlär Teŋriniŋ alnïna, alay oχ bu yarγular üčün bergäylär. Nečik yoγarï aytïldï, ki vartabedlär bilä etkäylär töräni. Egär ki yarγu bašï biliksiz bolsa, χatïna olturgan bilüčilärdän övrängäy yarγu išin, ki pambassïz biyängäylär könülükkä.

6. Daγï da ne türlü tiyišlidir bolmaga yarγučïlarga, könü da egri kišigä yarγuda

Tiyišlidir yarγučïga, ki orunč alučï bolmagay, zera yazgandïr, (13v) ki orunč soχraytïr, nečä ki iti köz bolsa. Zera ol yarγučï, ki könülük üstünä orunč almastïr, anïŋ sözü kečär yarγuda, da könülük bilä yarγuga uč etär, da kim ki išitsä, biyänir. Ne türlü ki Teŋri aytïr, yüz körmäŋiz, yoχesä könü yarγu etiŋiz. Egär ki könülük bolmasa, köp adam esi bilä yazïχka tüšär, da bu ištän özgä millätniŋ yarγusuna barïrlar. Da könülük bolsa, yarγučïlar da bazïp bolur Teŋriniŋ sözün aytma-

men yarγu etär esäm, menim yarγum könüdür; baχmasïn kensiniŋ aslamïna, d̲ž̲âht etsin, ki barča adämilärni biyändirgäy. Egär ki sadaγa barča nemädän artïχ esä, yoχesä yarγunu könülük bilä tiyäsidir etmägä, tiymäs χod̲ž̲aga yüz körmägä, ne miskingä yarlïγamaga, ne türlü ki yazgandïr: «Yarlïγama yarlïga torädä». Da yarγučï bolmagay bir yartïn išitkäy, könüniŋ ya egriniŋ, gileyin angïnča, ki 2-si yüz-dä-yüz turmïyïn. Da gileni könüsün tergägäy, andan soŋra 2 ya 3 tanïχ bilä uč etkäy könülükkä, törä bilä, ki 2 ya 3 (13r) tanïχ bilä toχtalgandïr törä bilä barča iš. Da kimniŋ tanïχï bolmagay, ant bilä 1 yartïn, kimniŋ üstünä [tüššä], uč etkäy.

Tiyišlidir töräčigä, ki töräni yalγïz etmägäy, yoχsa köplär bilä, egär yoluχmasa, 2 ya 3 yaχšï da bilüči adämilär bilä etkäy töräni. Nečik törägä kelgänlärgä 2 ya 3 tanïχ keräktir, ol türlü yarγučïlarga, anïŋ üčün ki törä toγru bolur toχtagan adämilär bilä tanïχlïχta. Bu övränčik burun Ṛïmalïlarda bar edi, ki 72 adam dayma saγïšta edilär barča türlü išlär üčün. 72 adam anïŋ üčün tüzdülär, ki barča adämilär baγïngaylar, ki 72 millätniŋ usluluχu alardadïr. Yoχesä emdi 12 yarγuču toχtattïlar, 12 aṛak'ellärgä oχšaš, tügül ki köp yarγučïlarnïŋ tergämäkindän (13v) könülür törä, yoχesä, köplärniŋ tanïχlïχï bilä könülüp, χorχulu körünür törä.

Daγï da Xaγanlïχta 3 töräči χoyarlar, alay oχ Vïrasdunda, Xaγanlïχtan övränip, surp Errortut'iunnuŋ atïna da tanïχlarnïŋ sanïna. Biz dä muŋar biyänirbiz, ki 3 yarγučï bolgay, zera mundan artïχ küčtür tapulmaga barča yerdä. Daγï da aχpaštïr burungi yarγučï, 2 ya 3 aχïllï adämilär tutkay χatïna, da alay etkäy yarγunu, tügül ki alar tanïχ bolgaylar könülükkä, yoχesä aχpaš kendi dä övrängäy alardan yarγunu.

Tiyäsidir yarγučïlarga ertä u kečä sarnamaga Eski u Yäŋi Töräni da Törä bitikini da eskä almaga barča millätniŋ da esli adamlarnïŋ yazganïn. Tiyäsidir yarγučïlarga barča tarbiyatï bilä yaχšï bolmaga, da törä saχlagay, da artïχsï, ki öčäš bolmagay, da χïl(14r)ïχï bilä paχil bolmagay barča vaχtta, artïχsï yarγu vaχtïna, ki yarγuga kelgänlärniŋ köŋülläri čiy bolmagay, da saγïšlamagaylar, ki paχilliktän ya öčäšmäχtän toγru bolmadï yarγu. Uzun es bilä tözümlü bolmaχ keräk yarγučïlar, zera köp kez yoluχur, ki küč bilä taparlar da yavitsâ bolmastïr yarγu. Yoχesä tözümlük bilä, da kün berip, özgä čaχta yaχšï tergäp, da χaytïp ündägäylär allarïna, da uč etkäylär. Egär ki yarγuga kelgänlär talaš etsälär, χoymagaylar biri birinä tüšmägä, öčäšip ögütlägäylär, ki törä alnïna χalaba bolmagay da yarγu χapanel bolmagay. Bilsinlär zaχoccalar da, ki kelmäslärdir yarγu alnïna talaš etmägä, yoχsa könülük bilä spravovatsâ bolmaga. Yergä bilä bergäylär sözlämägä zaχoccalarga, 1-i sözläsä, 1-si tek tu(14v)rgay, soŋra birsi sözlägäy, ki alarnïŋ gilelärini išitip bilgäylär könünü egrini da andan soŋra yarγusun etkäylär.

Daγï da yarγučï saχlanmaχ keräk kendi χullarïndan, bardïr anïŋkibiklär, ki yarγuda sözlövüčidirlär orunč bilä, zera övränčiktir yarγuga kelgänlärgä, yapuχ orunč berip, ki kendiläri sartïn sözlägäylär. Bolmagay, ki alarnïŋ ustat sözlärindän aldangay yarγučï da egri etkäy yarγu-

ga, ki men yarγu etär esäm, menim yarγum könüdir; baχmasïn kensiniŋ aslamïna, d͡žâht etsin, ki barča adämilärni biyändirgäy. Egär ki sadaγa barča nemädän artïχ esä, yoχesä yarγunu könülük bilä tiyäsidir etmägä, tiymäs χod͡žaga yüz körmä, ne miskingä yarlïγama, [ne türlü ki yazgandïr: «Yarlïγama] yarlïga torädä». Da yarγučï bolmagay 1 yartïn išitkäy, könünüŋ ya egriniŋ, gileyin angïnča, ki yüz-dä-yüz eksi dä turmïyïn. Da gileni könüsün tergägäy, andan soŋra 2 ya 3 tanïχ bilä uč etkäy könülükkä, törä bilä, ki 2 ya 3 tanïχ bilä toχtalgandïr barča iš. Da kimniŋ tan(14r)ïχï bolmagay, ant bilä 1 yartïn, kimniŋ üstünä tüššä, uč etkäy.

Tiyišlidir töräčigä, ki töräni yalγïz etmägäy, yoχesä köplär bilä etkäy töräni, egär yoluχmasa, 2 ya 3 kiši yaχšï da bilüči [bilä] etkäy töräni. Nečik törägä kelgänlärgä 2 ya 3 tanïχ keräktir, ol türlü yarγučïlarga, anïŋ üčün törä toγru bolur toχtatkan adämilär bilä tanïχlïχta. Bu övränčik äväl-burun Ṛïmalïlarda bar edi, ki 72 adam dayma saγïšta edilär barča türlü išlär üčün. 72 adam anïŋ üčün tüzdilär, ki barča adämilär baγïngaylar, ki 72 millätniŋ usluluχu alardadïr. Yoχesä emdi 12 yarγučïlar toχtattïlar, 12 aṛak'elgä oχšaš, dügül ki köp yarγučïlarnïŋ tergämäχindän könülür törä, yoχesä, köplärniŋ tanïχlïχï bilä könülüp, χorχulu körünür törä.

Daγï da Xaγanlïχta 3 töräči olturur, alay oχ Frangistanda, Xaγanlïχtan övränip, surp Errortut'iunnuŋ atïna da tanïχlarnïŋ sanïna. Biz dä muŋar biyänirbiz, ki 3 yarγučï bolgay, zera mun(14v)dan artïχ küčtür tapulmaga barča yerdä. Daγï da aχpaštïr burungi yarγučï, 2 ya 3 aχïllï adämilär tutkay χatïna, da alay etkäy yarγunu, tügül ki alar tanïχ bolgaylar könülüktä, yoχesä aχpaš kendi dä övrängäy alardan yarγunu.

Tiyäsidir yarγučïlarga ertä u kečä sarnamaga Eski da Yäŋi [Töräni da] Törä bitikini da eskä almaga barča millätniŋ da esli adämilärniŋ yazganïn. Tiyäsidir yarγučïlarga barča türlü tarbiyatï bilä yaχšï bolgay, da törä saχlagay, da artïχsï, ki öčäš bolmagay, da χïlïχï bilä paχil bolmagay barča vaχtta, artïχsï yarγu vaχtïna, ki yarγuga kelgänlärniŋ köŋülläri čiy bolmagay, da saγïšlamagaylar, ki paχilliktän ya öčäšmäχtän toγru bolmadï yarγu. Uzun es bilä tözümlü bolmaχ keräk yarγučïlar, zera köp kez yoluχur, ki küč bilä taparlar da yavitsâ bolmastïr yarγu. Yoχesä tözümlük bilä, da kün berip, özgä čaχta yaχšï tergäp, da χaytïp ündägäylär allarïna, da uč etkäylär. Egär ki yarγuga kelgänlär talaš etsälär, χoymagaylar biri birinä tüšmägä, öčäšip ögütlägäylär, ki törä alnïna χalaba bolmagay da yarγu χapanel bolmagay. Bilsinlär zaχod[calar]

[*В этом месте отсутствует несколько листов*].

nu. Aldamasïz yarγu Teŋriniŋdir, ol, ki yapuχnu ačïχnï köriyir, a dünyâ adämilärinä yoluχur yaŋïlmaχlïχ. Dayma kimesä aŋar yamanlamasïn, kim ki erksiz yaŋïlïr. A kim ki erki bilä egri etär yarγunu, kendi borčlu χalïr köktägi yarγučïga. Bolmagay, ki öktämlängäy yarγuču ya kimesäni heč körgäy, alay bilsin, ki 1-dir yarγučï Teŋri, χaysïnïŋ alnïna (15r) kensi dä turasïdïr yarγuga.

Tiyišlidir yarγučïnïŋ ki zïndanï bolgay, kim ki egri bolsa, ki zïndanga salgay, ki ögütlängäylär, ne türlü K‘risdos buyurur Awedaranda, ki deckiy salïr zïndanga, angïnča, ki tölöv etkäy.

Daγï da 2 adamnïŋ arasïna χalaba u dävi bolgay, K‘risdos kendi ögüt berir, yarγuga barmïyïn, yolda barïšmaga, ki nemä arada hagaraglïχ bolmagay. Yarašmastïr K‘risdosnuŋ χullarïna, ki äväldän saγïš etkäy yalγan sözlämägä, zera kim ki yalγan sözlär, šaytannïŋ oγlu ündälir. Ne türlü K‘risdos buyurur, kim ki yalγan sözlär, kendilärindän sözlär, zera yalγandïr, anïŋ atasï da šaytandïr. Da tas etär alarnï Teŋri, kimlär ki sözlär yalγan, da yalγanlïχ bilä barmaŋïz biri biriŋiz bilä, yoχesä sözläšiŋiz könülük bilä, barča χardaš kendi Teŋri bilä. Yarašmastïr k‘ristânlarg(15v)a, ki söz bilä ulamaga klägäy yarγuda, da yïχmaga klägäy sïŋarïnï anïŋ yaŋïlïp sözlägäni bilä, zera yazgandïr, kim kimgä čoγur χazsa, kendi tüšär. Teŋrigä inangan k‘ristânlarga tiymästir egirlik bilä yeŋmäχni sövmägä yarγuda, egär ki yeŋsä, kendiniŋ d͟žanïnï zrgel etär, a egär yeŋilsä, uyat tartar.

Kimesä turγuzmasïn yalγan tanïχlar, kläp sïŋarïnïŋ tirlikin egirlik bilä almaga, zera hečtir Teŋriniŋ alnïna yalγančï. Ne 1 kez kimesä yalga tutmagay sözlövüči adamnï yarγuda, da yalγanlïχ bilä yeŋgäy könünü. Kimesä orunč bermäsin yarγučïga da sïŋarïnïŋ ig[i]likin damâhlik bilä almasïn, zera damâhliktän barča yaman ilgäri kelir. Tiyišsizdir mahalädä u el arasïna ant ičmägä angïnča, ki yarγučï buyurmïyïn yarγuda. Buyurur K‘risdos, ki heč nem(16r)ä üčün ant ičmä, zera barča keräkmäs u boš sözlär, ki sözlärlär adämilär, d͟žuvap bersärlär yarγu kününä. Tiyišlidir χaytïp munda saγïšlamaga, ki yaχšïraχtïr bu dünyâniŋ yarγusuna kimesäniŋ ig[i]likin egirlik bilä algaylar, sövük bilä yöpsünmäχ keräk da kendiniŋ d͟žanïnïŋ χutulmaχï üčün, ne ki özgäniŋ egirlik bilä algïnča da köktägi Teŋriniŋ yarγusu alnïna tölöv etkinčä.

Xačan ki kläsälär barmaga yarγu alnïna, äväl alγïš bilä Teŋridän χoltχa etmägä keräk, egär erki bolsa Teŋriniŋ, da könülük bilä yeŋsä, da aslamï bolsa, töräni utup, Teŋrigä yügünmäχ keräk, zera ol berir usluluχnu, egär ki Teŋri yapuχnu bilüči čïχara bergäy kimesäni yazïχïna körä, ki egri adam könünü yeŋgäy da ig[i]likin algay, ol adam χayγurmasïn, yoχesä (16v) Teŋrigä šükür bersin, umsasïn Teŋrigä χoyup, ki daγï yaχšï tölöv yetkäy Teŋri alnïna da Teŋrigä χoygay öč almaχnï.

[*В этом месте отсутствует несколько листов*].

[7.] Daγï da tanïχlar üčün, ki ne türlüdir alarnïŋ könülükläri ya ne üčün 2 ya 3 keräk

Tiyäsidir, ki tanïχlar bilä bolgay yarγu, zera yarγuga kelgänlärniŋ köp sözlägänlärin tanïχlar bilä uč etär yarγučï. Egär ki eslärinä alsalar edi aṛak'ellärniŋ ari buyruχun, ki aytïr: «yalγïz kensiŋä yaχšï klämä, yoχsa sïŋarïŋa da».

Anïŋ üčün bolmas yarγučï inanmaga, tanïχlar kelmiyin, da yarγuga kelgänlärniŋ, χaysï ki zaχoccadïr, könü tanïχlar bilä tïyïlïr, da törä toγru körünür. Da könülükü tanïχlarnïŋ yaχšï kišilärdän belgilidir, ki orunč alïp kelmägäy, da könülük alnïna yalγan sözlämägäy, ya egär ki uruγu bolgay (17r) kimsäniŋ da kelip tanïχlïχ bergäy, da bilsälär, ki könü kiši-dir, tanïχlïχïn tutmaχ keräk. Da ol, ki aytïr, 2 da 3 könü tanïχ bolmaχ keräk, oχšar günäškä da ayga, ki köktä könü tanïχlardïr Teŋriniŋ. Da 2-inči, tanïχlarnïŋ könülükü, yašï bilä tügäl bolgay ya χart kiši bolgay. Xaytïp tiyäsidir adamnïŋ yïllar u zämanäsiniŋ hörmätini körgüzmägä: 3 yašar oγlan tilgä čïχar, 7 yašar bitik üvränir, 14 yašïna adämiliki tep-ränir, 20 yašïna zinawor bolur biylär ešikinä, 25 yašïna k'ahana bolur. Maŋa da bulay körünür, ki 25 yašïnda adäminiŋ tanïχlïχïn tutmaχ ke-räk. Xačan ki Teŋriniŋ alnïna könüdür 25 yašïna k'ahananïŋ tanïχlïχï žoγovurt üčün, daγïn artïχsï könüdür 25 yašïna ašχarhagannïŋ tanïχ-[lïχ]ï törädä. A egär ki yoluχsa, bir tanïχ tügäl adam bolgay da birsi igit, anï da tu(17v)tmaχ keräk. A egär ki 2-si igit bolgay da 1-i χart ya 3 igit bolgay, ol tanïχlïχnï da tutmaχ keräk. Daγï da dinsizlärniŋ tanïχlïχï keč-mästir k'risdânlar üstünä, nečä köp bolsalar da, egär ki könü dä aytsa-lar. Ne türlü ki K'risdos yöpsünmädi devlärniŋ tanïχlïχïn, χačan ki anï Teŋri Oγlu aytïrlar edi. Alay oχ hercuadẕọγlarnïŋ tanïχlïχï kečmästir k'risdânlar üstünä, χačan k'ristânlikkä toγru tügüllär, bizgä ne türlü bolurlar könü bolmaga tanïχlïχta? A egär ki anïŋki nemä iš yoluχsa her-cuadẕọγlar üsnä, bolurlar kendiläri biri biri üstünä tanïχlïχ bermägä.

Daγï da tiymästir χatïn kišiniŋ tanïχlïχïn tutmaga, tek sözün išitmä-gä. Ne türlü K'risdosnuŋ jarut'iununa: ari χatunlar, körüp, sövünčlük berdilär aṛak'ellärgä, da aṛak'ellär toχtattïlar K'risdosnuŋ könü surp ja-rut'iunïn. (18r) A nemä anïŋki iš yoluχkay, da χatïn kišilär körgäy anï, da yaχšï hörmätli χatïnlar bolgay, nečik er kišiniŋ 2 ya 3 tanïχlïχï kečär, alay oχ hörmätli χatïnlardan 2 anča — 4 ya 6 (*На полях:* Bir er kiši ye-rinä 2 χatun, 2 yerinä 4, 3 yerinä 6 χatun tanïχ), yoχesä kelmägäylär tö-rä alnïna, övlärinä tanïχlïχ bergäylär ol χadar yaχšï da hörmätli adämi-lärgä, ne χadar kendiläridir, da alar, kelip, tanïχlïχ bergäylär törä alnï-na. Anïŋ üčün ki ne türlü tiymäs χatïn kišigä k'ahana bolmaga ya žol-ner, ne borla basmaga, ne kebittä olturmaga (*На полях:* χatun kiši kebit-tä olturmasïn), ne er kiši[ni]ŋ tonun kiymägä, ol türlü tiymäs alarga ne törädä olturmaga, ne tanïχlïχ bermägä. Bu iškä utru kimesä aytmagay, ki köp χatïnlar, χanlarïn töküp, da K'risdoska tanïχ boldïlar, zera mar-dirosluχ tanïχlïχï [özgädir da adämilär tanïχlïχï] daγïn bir türlüdür, evet ki köp χatïnlar χïynaldïlar, da Teŋrigä arzani boldïlar, da adamlardan

[*В этом месте отсутствует несколько листов*].

(15r) žoγovurt üčün, daγïn artïχ könüdür 25 yašar ašχarhagannïŋ tanïχlïχï törädä. A egär yoluχsa, bir tanïχ tügäl adam bolgay da egär ki birsi igit bolgay, anda tutulmaχ keräk. A egär ki eksi igit bolgay da 1-i χart ya 3 igit bolgay, ol tanïχlïχnï da tutmaχ keräk. Daγï da dinsizlärniŋ tanïχlïχï kečmästir k‘risdânlar üstünä, nečä köp bolsalar da, egär ki könü dä aytsalar. Ne türlü ki K‘risdos yöpsünmädi devlärniŋ tanïχlïχïn, χačan ki anï Teŋri Oγlu aytïrlar edi. Alay oχ hercuad͜zoγlarnïŋ tanïχlïχï kečmädi k‘risdânlar üstünä, χačan ki k‘ristânliktä toγru tügüldür, bizgä ne türlü bolurlar könü bolmaga tanïχlïχka? A egär ki anïŋkibik nemä iš yoluχsa, hercůad͜zoγlar üstünä bolurlar kendiläri 1-i biri üstünä tanïχlïχ bermägä.

Daγï da tiymästir χatïn kišiniŋ tanïχlïχïn tutmaga, tek sözün išitmägä. Ne türlü K‘risdosnuŋ jarut‘iununa: ari χatïnlar, körüp, süvünčlüχ berdilär aṛak‘ellärgä, da aṛak‘ellär toχtattïlar K‘risdosnuŋ [könü] surp jarut‘iunun. A nemä anïŋki iš yoluχkay, da χatïn kišilär körgäy anï, da yaχšï hörmätli (15v) χatïnlar bolgay, nečik er kišiniŋ 2-3 tanïχlïχï kečkäy, alay oχ [hörmätli] χatunlardan 2 anča — 4 ya 6, yoχesä kelmägäylär törä alnïna, övlärinä tanïχlïχ bergäylär ol χadar yaχšï da hörmätli adämilärgä, ne χadar kendiläridir, da alar, kelip, tanïχlïχ bergäylär törä alnïna. Anïŋ üčün ki ne türlü tiymäs χatïn kišigä k‘ahana bolmaga ya žolner, ne borla basma, ne kebittä olturma, ne er kišiniŋ tonun kiymägä, ol türlü tiymäs alarga ne törädä olturma, ne tanïχlïχ bermägä. Bu iškä utru kimesä aytmagay, ki köp χatïnlar, χanlarïn töküp, K‘risdoska tanïχ boldular, zera mardirosluχ tanïχlïχï özgädir da adämilär tanïχlïχï daγïn bir türlüdir, evet ki köp χatïnlar, χïynalïp, da Teŋrigä

hörmätländilär. Anïŋ üčün (18v) ki χatïn kišiniŋ tarbiyatï sïr saχlamas, ne tanïχlïχï kečmäs. Evet ki χatïn kišilärniŋ χatun kišilärniŋ üstünä kečär tanïχlïχï, alay oχ χatïn kišilärniŋ er kiši üstünä 6 da 4, nečik yazïpbiz yoγarï. Kimesä bu tanïχlïχnï aγïrsïnmasïn, tügül yalγïz tügäl adämilär tanïχlar boldu K'risdos üčün, yoχesä oγlanlar da, nečik Pet'γẹhẹmniŋ oγlančïχlarï, daγï da surp Sdep'anos igit vaχtïnda, daγï da köplär bularga oχšaš.

Daγï da aytalïχ, ki ne üčün 2 ya 3 bolmaχ keräk tanïχ. 2 ya 3 dügül ki köplärgä utrudur, körgüzür, ki nečä köp bolsa, anča igidir, egär ki bolmasa 2 ya 3, mundan eksik bolmagay, zera 1 adamga asanttïr, ki büχtan aytkay kimsäniŋ üstünä, a 2, 3 adam bolmastïr, zera 1-i kläsä, 1-si klämäs. Da yarγučï keräk es χoygay (19r) igi tanïχlarga, ki biri birinä sözläri oχšaš kelgäy, ki oχšašsïz bolmagay, nečik ki alarnïŋ sözläri bir edi, ki K'risdos üčün χanlarïn töktülär, alar oχšaš bolsa, 2-sin[iŋ] ya 3-sünüŋ tanïχlïχlarï könüdür. Da egär tapulur esä bu bitiktä, ki köplär, yalγanlïχ bilä birlänip, da yalγan tanïχlïχ bilä yamanlïχnï učka čïχarïrlar, nečik Najpẹut'nuŋ Eski Törädä da surp Sdep'anosnïŋ Yäŋidä, bu išlär yalγan tanïχlarnïŋ yamanlïχï bilä edi. Yoχesä bolmaslardïr här kez zraycalïχ etmägä. A 2 da 3 könüdür, nečik Teŋridän buyuruldu. Zera Movsẹsniŋ töräsiniŋ berilgäninä Teŋridän Ovr, da Aharon, da Ẹsu tanïχtïrlar. A Sinaj taγda Teŋriniŋ engäninä bïrγïlar avazï, da bulut, da χaranγuluχ, da ot tanïχtïrlar. Da K'risdosnïŋ toγganïna frištälär, da 3 χan, da χoyčïlar tanïχtïrlar. A K'risdos(19v)nuŋ 40 künlük kelgäninä dad̲žarga surp Simẹọn, u Anna markarẹuhi, da ešikniŋ ačïlganï tanïχtïr. K'risdosnu Ekibdoska χačïrganda frištä da bolvanlarnïŋ ušalganï tanïχtïr. Da K'risdosnïŋ mgrdut'iunïnda Ata Teŋri, da Ari D̲žan, u surp Ovanẹs tanïχtïrlar. Da T'ap'ọr taγda 2 markarẹ da 3 ạrak'el tanïχtïrlar Teŋrilikinä. Tanïχtïrlar K'risdosnuŋ barča türlü sk'ančẹlikläri. K'risdosnïŋ ki χač üsnä edi, günäšniŋ χaraŋγuluχu, da yerniŋ tepränmäχi, [da taš-larnïŋ čatlanmaχï], da χanï u suvu K'risdosnïŋ χabïrγasïndan čïχtï, daγï özgä sk'ančẹlikläri tanïχtïr. Da surp jarut'iunïna K'risdosnïŋ frištälär, da kerezmanïnïŋ tašï, ki ačïldï, da kefini, da ạrak'ellär, da ari χatïnlar, da storožlar tanïχ. Daγï da hamparcumïnda frištälär, da ạrak'ellär, da äväldän markarẹlär tanïχtïr. A eg(20r)är ki 1 könü tanïχnïŋ tanïχlïχï da könü esä, hälbät, toχtalgan dügüldür, ne türlü ki K'risdos aytïr edi d̲žuvutlarga: «Siz yeberdiŋiz Jovanẹskä, da ol tanïχlïχ berdi könülük üčün, da inanmadïŋïz. Da menim tanïχlïχïm bardïr daγïn ulu, ne ki Ovanẹs, ol χïlïnmaχnï, χaysïn ki berdi maŋa Atam. Xaytïp aytïrmen, tanïχlïχ berimen Menim üčün, da tanïχlïχ berir Menim üčün Atam, da siziŋ töräŋizgä dä yazgandïr, ki 2 adamnïŋ tanïχlïχï könüdür». A 1 adam tanïχlïχ bersä kendi üčün, tügäl dügüldür. Ne türlü ki ayttïlar K'risdoska d̲žuhutlar, ki Sen Seniŋ boyuŋ üčün tanïχlïχ berisen. Könüsün, ki K'risdosnuŋ tanïχlïχï könü edi, da alar aytïrlar [edi], ki könü tügüldür. Anïŋ üčün Ata Teŋrini da surp Jovanẹsni tanïχ keltirdi K'risdos, da surp ạrak'ellärni, bu türlü aytïp: «Bolgaysiz Maŋa tanïχ Jerusahẹmdä,

arzani boldular, da adamlardan hörmätländilär. Anïŋ üčün ki χatïn kišiniŋ tarbiyatï sïr saχlamastïr, ne tanïχlïχï kečmästir. Evet ki χatïn kišilärniŋ χatun kišilärniŋ üsnä kečär tanïχlïχï, alay oχ χatïn kišilärniŋ er kišiläri üsnä 6 da 4, nečik yazïpbiz yoγarï. Kimesä bu tanïχlïχnï aγïrsïnmasïn, tügül yalγïz tügäl adämilär tanïχlar boldu K‘risdos üčün, yoχesä oγlanlar da, [nečik] Petγẹhẹmnïŋ oγlančïχlarï, daγï da surp Sdep‘annos igit vaγtïna, (16r) daγï da köplär bularga oχšaš.

Daγï da aytalïχ, ki ne üčün 2 ya 3 bolmaχ keräk tanïχ. 2 ya 3 tügül ki köplärgä utrudur, körgüzüyür, ki nečä köp bolsa, anča igidir, egär ki bolmasa 2 ya 3, mundan eksik bolmagay, zera 1 adamga asanttïr, ki büχtan aytmaga kimsäniŋ üstünä, a 2 ya 3 adam bolmastïr, zera 1-i klä-sä, birsi klämäs. Da yarγučï keräk ki igi es χoygay tanïχlarga, ki biri bi-rinä sözläri oχšaš kelgäy, ki oχšaššïz bolmagay, nečik ki alarnïŋ sözläri 1 edi, ki K‘risdos üčün χanlarïn töktülär, alar oχšaš bolsa, eksin[iŋ] ya üčsünüŋ tanïχlïχlarï könüdir. Da egär ki tapulur esä bu bitiktä, ki köp-lär, yalγanlïχ bilä birlänip, da yalγan tanïχlïχ bilä yamanlïχnï učka čï-χarïrlar, nečik Napẹut‘nuŋ Eski Törädä da surp Sdep‘annosnïŋ Yäŋidä, bu išlär yalγan tanïχlarnïŋ yamanlïχï bilä edi. Yoχesä bolmaslardïr här kez zraytcalïχ etmägä. 2 da 3 könüdür, nečik Teŋridän buyuruldu. Zera Movsẹsniŋ töräsiniŋ berilgäninä Teŋridän Ovr, da Aharon, da Ẹsu ta-nïχtïrlar. A Sinaj taγda Teŋriniŋ engäninä bïrγïlar avazï, [da bulut], da χaranγuluχ, da ot da (16v) tanïχtïrlar. Da K‘risdosnuŋ toγganïna frištä-lär, da 3 χan, da χoyčïlar tanïχtïrlar. A K‘risdosnuŋ 40 künlük kelgäni-nä dad͟žarga surp Simẹon, u Anna markarẹuhu, da ešikniŋ ačïlganï ta-nïχtïr. K‘risdosnu Jekibdosga χačïrganda frištä da bolvanlarnïŋ ušal-ganï tanïχtïr. Da K‘risdosnïŋ mgrdut‘iunundа Ata Teŋri, da Ari D͟žan, da surp Jovannẹs tanïχtïr. Da T‘ap‘ọr taγda 2 markarẹ da 3 aṛak‘el ta-nïχtïr Teŋrilikinä. Tanïχtïrlar K‘risdosnuŋ barča türlü sk‘anč̣elikläri. K‘risdos ki χač üstünä endi, günäšniŋ χaranγuluχu, da yerniŋ tepränmä-χi, da tašlarnïŋ čatlanmaχï, da χanï u suvu K‘risdosnuŋ χaburγasïndan čïχtï, daγï özgä sk‘anč̣elikläri tanïχtïr. Da surp jarut‘iununa K‘risdosnuŋ frištälär, da kerezmannïŋ tašï, ki ačïldï, da kefini, da aṛak‘ellär, da ari χatunlar, da storožlar tanïχtïrlar. Daγï da hamparcumuna frištälär, da aṛak‘ellär, da äväldän markarẹlär tanïχtïr. A egär ki 1 [könü] tanïχnïŋ tanïχlïχï da könü esä, hälbät, toχtalgan dügüldür, ne türlü ki K‘risdos aytïr edi d͟žuhutlarga: «Siz yeberdiŋiz Jovanẹskä, da ol tanïχlïχ berdi könülük üčün, da inanmadïŋïz. Da menim tanïχlïχïm daγïn artïχtïr, ne ki Jovanẹs, ol χïlïnmaχnï, χaysï ki berdi maŋa Atam. Xaytïp aytïrmen, tanïχlïχ berirmen Menim üčün, da tanïχlïχ berir Menim üčün Atam, (17r) da sizniŋ töräŋizgä dä yazgandïr, ki 2 adamnïŋ tanïχlïχï könüdür». A bir adam tanïχlïχ bersä kendi üčün, tügäl dügüldür. [Ne türlü ki ayt-tïlar K‘risdoska d͟žuhutlar, ki Sen Seniŋ boyuŋ üčün tanïχlïχ berisen. Könüsün, ki K‘risdosnuŋ tanïχlïχï könü edi, da alar aytïrlar [edi], ki könü tügüldür.] Anïŋ üčün ki Ata Teŋrini da surp Jovanẹsni tanïχ keltirdi [K‘risdos], da surp aṛak‘ellärni, bu türlü aytïp: «Bolgaysiz maŋa

u Samariada, dünyâniŋ χïrïγïna di(20v)rä». Bu türlü Bedros, išitip Tapọr taγda Ata Teŋriniŋ avazïn K‘risdos üstünä, aytïr edi, tanïχlïχ berip, ki bu avaznï biz könü išittiχ, χačan ki birgäsinä ediχ ari taγda. Daγïn alïp tanïχlïχka markarẹlärni, aytïp alay, ki tutarbiz toχtalgan aytkanlarïn markarẹlärniŋ. Ol türlü könüsün tanïχlïχ berir edi Johanẹs Awedaraniç̣: «Hälbättä 3 türlü, ki tanïχlïχ berirlär K‘risdos üčün: Ḏžan, da suv, da χan». Mundan övrändi yïχöv ganonk‘u, ki tanïχlïχsïz alγïšlamagaylar aχpaš. Da aṛak‘ellär dä tanïχlïχ bitiki bilä yeberirlär edi äšägerdlärin.

2 türlüdür tanïχlïχnïŋ oχšašï, χaysï ki tiyäsidir tanïχlarga, ki heč etmägäylär körmäkni ya išitmäχni, yoχsa könülük bilä toχtatïp, da soŋra tanïχlïχ berilgäy. Ol türlü yarγučï da törä etkän vaχtïnda, (21r) könüsün sorov etip, išitkäy tanïχlardan, ki nemä zavada bolmagay yarγu arasïna.

8. Daγï da ant üčün, ki ne türlü keräk ant ičmägä

Tügül ki boyruχ berip aytïrbiz, yoχsa övräniptirlär yaman antlar ičmägä, anïŋkibiklärgä törä u ganunk‘ toχtatïrbiz.

Ulu da χorχulu buyruχun Teŋriniŋ köriyirbiz emdigi vaχtta adämilärniŋ ayaχï tibinä, zera asrï artïptïr heč nemä üčün ant ičmäχ, χaysïn ki Biyimiz K‘risdos buyuruptïr, ki heč ne bir kez da ant ičmägäylär, bügün körüyirbiz, sähäl iš üčün da heč nemä üčün mahalädä, u hẹzẹm arasïna, da talaškanda asrï yaman, körksüz antlar ičärlär, tügül oγlanlar, yoχesä χartlar da, tügül ašχarhaganlar, yoχesä köp kez k‘ahanalar da. Da χačan ki yarγu iši yoluχsa aralarïna, tözmäslärdir yarγu alnïna (21v) bargïnča ya yarγučï buyurgïnča, yoχesä barïrda yarγučïga, talaš arasïna köp kez antlar ičärlär χorχulu antlar bilä, da χačan kelsälär yarγuga da yarγučï buyursa könülük üčün ant, da ol čaχta utru bolurlar, ki barča dünyâniŋ aslamï üčün ant ičmäsbiz, da klärlär munïŋki söz bilä, ki kendi kendilärin törä saχlovučï körgüzgäylär. Da kimesä tabalasa, ki törädän burun nek antlar ičär ediŋiz?— «Anïŋ üčün, ki inanmaslar edi bizgä»,— da pambasel etärlär K‘risdosnïŋ töräsin, ki ne üčün buyurmadï ant ičmägä? Oχšarlar anïŋkibiklär soχurlarga, ki soχurnuŋ körmäχliχi χarmalamaχtïr. Anïŋkibiklärgä bolur aytmaga, ki K‘risdos χoymadï čaräsiz törä, yoχesä čaräli. Egär ki čaräsiz iš bolsa edi, törä χoymas edi, ki barča kendiniŋ (стр. 22r оставлена чистой; 22v) ari vartabedliχi bilä ol türlü bu yergäni da bu türlü klädi, ki biz könü k‘risdânlar bolgaybiz, ol türlü heč keräk bolmagay bizgä ant ičmäχ bizim könü da toγru tepränišimiz üčün. A egär ki aytsalar: «Čarä yoχtur, ant ičmiyin»,— bu iš andan belgilidir, ki Teŋri Aprahamga ant ičti frištädän ötläš da aytïp: «Menim boyumdan ant ičärmen». Da Apraham χuluna berdi ant. Xaytïp ant ičti Teŋri Tawit‘kä könülük bilä, daγï muŋar oχšaš išlär. Da aṛak‘äl ant ičti, aytïp: «bazïp sizgä ant ičärmen, χardašlar». Xanlar da könülük üčün ant ičärlär, alay oχ ulu biylär, ki toχtalgay, ki tiyišlidir ant ičmäχ, artïχsï yarγuda.

tanïχ Ẹrusaheẹmdä, u Samariada, dünyâniŋ χïrïγïna dirä. Bu türlü Bedros, T‘ap‘ọr taγda išitip ata Teŋriniŋ avazïn K‘risdosnuŋ üstünä, aytïr edi, tanïχlïχ berip, ki biz bu avaznï könü išittiχ, χačan ki birgäsinä ediχ ari taγda. Daγïn alïp tanïχlïχka markarẹlärni, aytïp alay, tutarbiz toχtalgan aytkanlarïn markarẹlärniŋ. Ol türlü könüsün tanïχlïχ berir edi Johannẹs Awedaraniç̣: «Haybatlï 3 türlü, ki tanïχlïχ berirlär K‘risdos üčün: Ḏžan, da χan, da suv». Mundan övrändi yïχöv ganonk‘u, ki tanïχlïχsïz alγïšlamagaylar aχpaš. Da ạrak‘ellär dä tanïχlïχ bitiki bilä yeberirlär edi äšägerdlärin.

2 türlüdir tanïχlïχnïŋ oχšašï, χaysï ki tiyäsidir tanïχlarga, ki heč etmägäylär körmäχni ya išitmäχni, yoχesä könülük bilä toχtatïp, da soŋra tanïχlïχ bergäylär. Ol türlü yarγučï da törä etkän vaχtta, könüsün sorov etip, išitkäy tanïχlardan, ki nemä zavada bolmagay yarγu arasïna.

[8.] Daγï da ant üčün, ki ne türlü keräk ant ičmägä

Tügül ki boyruχ berip aytïrbiz, yoχsa övräniptirlär yaman antlar ičmägä, anïŋkibiklärgä törä u ganonk‘ toχtatïrbiz.

(17v) Uslu da χorχulu buyruχun Teŋriniŋ körgüzüyürbiz emdigi vaχtta adämilärniŋ ayaχï tibinä, zera asrï artïptïr heč nemä üčün ant ičmäχ. Bügün köriyirbiz sähäl iš üčün da heč nemä üčün — χaysïn ki Biyimiz K‘risdos buyuruptïr, ki heč ne bir kez dä ant ičmägäylär — mahalädä, da hẹzẹm arasïna, da talaškanda asrï yaman, körksüz antlar ičärlär, tügül oγlanlar, yoχesä χartlar da, tügül ašχarhagan, yoχesä köp kez k‘ahanalar da. Da χačan ki yarγu iši yoluχsa aralarïna, tözmäslärdir yarγu alnïna bargïnča ya yarγu buyurgïnča, yoχesä barïrda yarγučïga, talaš arasïna köp kez antlar ičärlär χorχulu antlar bilä, da χačan kelsälär yarγuga da yarγučï buyursa könülük üčün ant, da ol čaχta utru bolurlar, ki barča dünyâniŋ aslamï üčün ant ičmäzbiz, da klärlär munuŋki sözlär bilä ki kendi kendilärin törä saχlavučï körgüzgäylär. Da kimesä tabalasa, ki törädän burun nek antlar ičär ediŋiz?— «Anïŋ üčün, ki inanmaslar edi bizgä»,— da pambasẹl etärlär edi K‘risdosnuŋ töräsin, ki ne üčün buyurmadï ant ičmäg(18r)ä? Oχšašlar anïŋkibiklär soχurlarga, ki soχurnuŋ körmäχliχi χarmalamaχtïr. Anïŋkibiklärgä bolur aytmaga, ki K‘risdos χoymadï čaräsiz törä, yoχesä čaräli. Egär ki čaräsiz iš bolsa edi, törä χoymas edi, ki barča kendiniŋ ari vartabedliχi bilä ol türlü bu yergäni da bu türlü klädi, ki biz könü k‘risdânlar bolgaybiz, ol türlü heč keräk bolmagay bizgä ant ičmäχ bizim könü da toγru tepränišimiz üčün. A egär ki aytsalar: «Čarä yoχtur, ant ičmiyin»,— bu ištän belgilidir, ki Teŋri Aprahamga ant ičti frištädän ötläš da aytïp: «Menim boyumdan ant ičärmen». Da Apraham χuluna berdi ant. Xaytïp ant ïčti Teŋri Tawit‘kä könülük bilä, daγï muŋar oχšaš išlär. Daγï da ạrak‘äl ant ičti, aytïp: «bazïp sizgä ant ičärmen, χardašlar». Xanlar da könülük üčün ant ičärlär, alay oχ ulu biylär, ki toχtalgay, ki tiyišlidir ant ičmäχ, artïχsï yarγuda.

Xaytïp megnel etärmen Teŋriniŋ ant[ï]nï.

Övrätir bizni aṛak'äl, aytïp: barča utru bolgan adämilärgä biri birinä toχtalgan išniŋ uču anttïr, (23r) χaysïn ki klädi Teŋri, 2 teškirilmäs nemäni ortada χoyup, ant bilä da kendi boyïndan ant ičmäχ bilä, tutunur alγïšïnï bermägä. Da aytkanïmïz bu türlüdür, ki adämilärgä da artïχsï χanlarga övränčiktir ant ičmäχ kendi boylarïndan, χaysï bilä ki tügällikin išniŋ möhürlärlär, ol türlü dä Teŋri bu oχšaš išni boyïna aldï dügül ant ičmäχ bilä, yoχesä körgüzmäχ bilä, ki adämilär ant bilä kendiläriniŋ išlärin toχtatïrlar. Ol türlü Teŋriniŋ tutunmaχï da yalγansïzdïr. Xaytïp aldï Teŋri adäminiŋ tarbiyatïn tügül, ki Teŋri adam tarbiyatïn alïp, da bizim övränčikimizgä tüšti. Yoχesä, bizim övränčikimizni körüp, övrätti bizni yaχšï χïlïnmaχka. Ol türlü Aprahamnïŋ da törä bilädir, ki χoydu χuyusun [=χulu üsnä] tanïχlïχ üčün. Ol türlü Teŋri Noj vaχtïna kendi yay(23v)ïnï tutundï χoymaga köktä tanïχlïχ üčün, ki dünyâgâ šaγavatlïmen.

Klärmen aytmaga, ki ne türlü bolur ant ičmäχ.

2 türlü orinagdïr ant: biri χosdovanut'iundïr, birsi dinin tanmaχtïr. Din tanmaχnïŋ antï budur, ki χoygay χolunu χač üstünä ya yïχöv üstünä da hražarel bolgay ari yïχövdän; ya aytkay alay: kendi k'ristân dügül, egär ol iš alay tügül esä. Kim bu türlü ant ičsä, alay tut, ki dinin tandï. Xaysï ki tiymästir k'ristân kišigä munïŋki antnï üstünä kötürmägä, egär ki ölümgä dä keltirsälär ya övün buzmaga kläsälär. Xaytïp χosdovanut'iun antï budur, ki χoygay χolunu χač, ya Awedaran, ya yïχöv üstünä da bilgäy, ki Teŋri yapuχnu bilüčidir, da aytkay: «Bilir Teŋri, da bu χač, da Awedaran, da surp yïχöv, ki könüdür aytkanïm»,— da aytkay alay, ki bularnïŋ hör(24r)mäti u zọrk'u üčün, ki yalγan aytman,— bu türlü ant χosdovanut'iundur, χačan ki Teŋrini yapuχ bilüči aytïr, Awedara[n]nï K'risdosnuŋ sözü aytïr, da yïχövnü K'risdosnuŋ övü aytïr. Da χačan ki kimesä kläsä ant ičmägä, χosdovanut'iun antïn ičkäy, bolmagay, ki kimesä dinin tanmaχ antïn ičkäy, munu ögüt berip aytïrmen, boyruχ bermändir. Egär ki dävikârlar 2-si dä k'risdân bolsa, biri birinä utru bolup, da dinin tanmaχ antïnï klägäy bermägä, yarγuču sürgäy alnïndan da bermägäy ol antnï ičmägä angïnča, ki pošumanlïχka kelgäylär da χosdovanut'iun antïn bergäylär. Bolmagay, ki tezindän yarγučï antka salgay, äväldän yarγučï d͟žâht etmäχ keräk, ki antsïz yarγuga uč etkäy; a egär ki bolmasa čarä anttan bašχa uč etmägä, ol vaχtta yarγučï äväldän övrätkäy, ki ne (24v) türlü tiyär ant ičmägä da ne türlü aγïrdïr antnïŋ pokutasï, da andan soŋra buyurgay antnï. Daγï da bolmagay, ki az nemä üčün ant bolgay, zera egär dünyâniŋ ig[i]likin dä bersälär edi, tiymäs edi ant ičmägä. Egär ki hagaṛag bolgaylar, ki yarlïbiz da anïŋ üčün klägäy ant ičmägä, tiyäsidir, ki buyurgaylar, borčnuŋ yarïmïn tölöv etkäy da ant ičmägäy. A egär ki bolmasa tölöv etmägä yarïmsïn da aytkay, ki ant ičärmen da lud͜zun tartarmen, anda yarγučïnïŋ nemä yazïχï yoχ. A egär ki bolmasa 10 altïn, ya 20, ya daγïn

Xaytïp mẹgnẹl etärmen Teŋriniŋ atïnï [=antïnï].

Övrätir bizni aṛak'äl, aytïp: barča adämilärgä [utru] bolgan 1-i birinä toχtalgan išniŋ uču anttïr, χaysïn ki klädi Teŋri, 2 teškirilmäs nemäni χoyup (18v) ortada, ant bilä da kendi buyruχun [=boyundan] ant ičmäχ bilä, tutunur alγïšïna bermägä. Da aytkanïmïz bu türlüdir, ki adämilärgä, artïχsï χanlarga övränčiktir ant ičmäχ kendi boylarïndan, χaysï ki tügällikin išniŋ möhürlärlär, ol türlü Teŋri dä bu oχšaš išni boyuna aldï dügül ant ičmäχ bilä, yoχesä körgüzmäχ bilä, ki adämilär ant bilä kendiläriniŋ išlärin toχtattïlar. Ol türlü Teŋriniŋ tutunmaχï da yalγansïzdïr. Xaytïp aldï Teŋri adamnïŋ tarbiyatïn [tügül, ki Teŋri adam tarbiyatïn] alïp, da [bizim övränčikimizgä tüšti. Yoχesä,] bizim övränčikimizni körüp, da övrätti bizni yaχšï χïlïnmaχka. Ol türlü Aprahamnïŋ da törä biladir, ki χoydu χoyusun [=χulu üsnä] tanïχlïχ üčün. Ol türlü Teŋri Noj vaγtïna kendi ayïnï [=yayïnï] tutundu χoymaga tanïχlïχ üčün köktä, ki dünyâda šaγavatlïmen.

Klärmen aytmaga, ki ne türlü [bolur ant ičmäχ.

2 türlü] orin[ag]dïr ant: 1-i χosdovanut'iundïr, 1-si dinin tanmaχtïr. Dinin tanmaχnïŋ antï budur, ki χoygay χolunu χač üstünä da yïχöv üstünä da hražarel bolgay ari yïχövdän; ya aytkay alay: kendi k'risdân dügül, egär ol iš alay dügül esä. Kim bu türlü ant icsä, alay tut, ki dinin tandï. Xaysï ki tiymästir k'risdân kišigä munuŋki antnï üstünä kötürmägä, egär ki ölümgä dä keltirsälär ya övün buzma kläsälär. Xaytïp χosdovanut'iun (19r) antï budur, ki χoygay χolunu χač, da Awedaran, ya yïχöv üstünä da bilgäy, ki Teŋri yapuχnu bilüčidir, da aytkay: «Bilir Teŋri, da bu χač, da Awedaran, da surp yïχöv, ki könüdür aytkanïm»,— da aytkay alay, ki bularnïŋ zọrk'u u hörmäti üčün, ki yalγan aytman,— bu türlü ant χosdovanut'iundïr, χačan ki Teŋrini yapuχnu bilüči aytïr, Awedaran[n]ï K'risdosnuŋ sözi aytïr, da yïχövnü K'risdosnuŋ övi aytïr. Da χačan ki kimsä kläsä ant ičmägä, χosdovanut'iun antïn ičkäy, bolmaga, ki kimesä dinin tanmaχ antïn ičkäy, munu ögüt berip aytïrmen, buyruχ bermändir. Egär ki dävikârlar eksi dä k'risdân bolsa, 1-i birinä utru bolup, da dinin tanmaχ antnï klägäy bermä, yarγučï sürgäy alnïndan da bermägäy ol antnï ičmägä angïnča, ki pošumanlïχka kelgäylär da χosdovanut'iun antïn bergäylär. Bolmagay, ki yarγučï tezindän antka salgay, äväldän yarγučï d̲ẕâht etmäχ keräk, ki antsïz yarγuga uč etkäy; a egär ki bolmasa čarä anttan bašχa uč etmägä, ol vaχtta yarγučï äväl övrätkäy, ki ne türlü tiyär ant ičmägä da ne türlü aγïrdïr antnïŋ pokutasï, da andan soŋra buyurgay antnï. Daγï da bolmagay, ki az nemä üčün ant (19v) bolgay, zera egär dünyâniŋ ig[i]likin dä bersälär edi, tiymästir ant ičmä. Egär ki hagaṛag bolgaylar, ki yarlïbiz da anïŋ üčün klägäy ant ičmägä, tiyäsidir, ki buyurgaylar, borčnuŋ yarmïn tölöv etkäy da ant ičmägäy. A egär ki bolmasa tölöv etmägä yarmïn da aytkay, ki ant ičärmen da lud̲z tartarmen, anda yarγučïnïŋ nemä yazïχï yoχtur. A egär ki bolmasa 10 altïn, ya 20, ya daγïn artïχ, alay oχ tiymä-

artïχ, alay oχ tiymästir terčä ant bermägä, zera aγïr ištir. Kün bergäylär da kečiktirgäylär, šahat, ki, pošuman bolup, biri birinä tölöv etkäylär.

Daγï da aytïrmen sizgä, ki kimgä tiyär antnï bermägä.

Barča yarγuda ermeniniŋ, kimniŋ (25r) tanïχlarï bolsa, tiymästir ant, a kimniŋ ki tanïχï bolmasa, aŋar tiyär ant ičmägä. Egär kimesä kimesäni yarγuga tartsa ya borč üčün, ya özgä nemä üčün da kendiniŋ tanïχï bolmagay, ne anïŋ, kimni ki yarγuga tarttï, tiymästir aŋar ant, kim ki tutup keltirdi, yoχsa aŋar tiyär, kimni ki tutup keltirdilar, egär könü kiši esä. Egär ki yarγučï bilsä, ki egirlik bilä kliyir ant ičmägä ya ol kliyir egirlik bilä ant bermägä, keräktir yarγučï χoymagay, ki egirlik bolmagay. A egär kimesä tutulsa oγurluχta, ya itliktä, ya adam öldürmäχtä, ya χaraχčïlïχta, da alani bolgay ol yaman iš ya licasï, da, kim ki tutup keltirdi, tanïχï bolmagay, tiyäsidir aŋar antnï bermägä, kim ki üstünä foldrovat etkäy, zera anïŋkibik yamanlïχ χïlïnganlar antnï nemägä tutmaslar. A egär ki bu yaman χïlïnganlar töräniŋ alnïna (25v) avaz bilä aytsalar, ki da biz bu išniŋ ičinä dügülbiz, da yalγandïr, bu iš bizim üstümüzgä dä büχtandïr, da ne artmïzga, da ne alnïmïzga bar, yarγučïlar, körüp alarnïŋ toγru sözlärin, ki ne artïna, ne alnïna, ne licasï yoχtur, antnï buyurgaylar alarga da χutχargaylar ölümdän.

Daγï da aytïrbiz, ki kimgä tiyär ant ičmägä.

Nečik ki yazïpbiz yoγarï tanïχlar üčün, ki kimgä tiyär tanïχlïχ bermägä, ol türlü yazarbiz munda, ki anïŋkibiklär[gä] tiyäsidir ant ičmägä, adam, ki bolgay 25 yašïna. Oγlanga tiymäs ant, zera lâtasï yoχtur. Xartka tiymästir, zera ki ölümgä yuvuχtur. Xastaga tiymästir ant: ölümü alnïnadïr. Daγï da lud͡z bergängä tiymästir ant, anïŋ üčün ki yazïχnï yazïχ üstünä χoymagay. Ol türlü marabedlärgä, yänä 2 d͡žan(26r)lï χatïnga tiymästir ant ičmägä. Daγï da tiymästir ant tamγačïga, ne d͡žimrigä, da barča alani ya belgili yazïχlïlarga angïnča, ki χaytkaylar yazïχlarïndan, ne kimesä alarnïŋ tanïχlïχïn tutmagay. Da ol, ki äväldän ayttïχ, ki tiymästir alarga ant ičmägä. A egär bolsa alarnïŋ atasï, χardašï ya oγlu, alar ant ičkäylär. Da χatïn kišilärniŋ anasï, ya er, ya χïz χardašï, ya χaysï yuvuχu, alar ant ičkäy biri biriniŋ [üčün da] yükün tartkay, yöpsünmäχ keräk. Daγï da yazarbiz apeγalar, u mäläzlär, da k‘ahanalar üčün, ki törä alnïna kelmägäylär, ki ant ičmäχ iši bolmagay, a egär törä iši bolsa, tiyišlidir alarnïŋ χardašlarï ya yovuχlarï kelgäylär törä alnïna. A egär ki ant tüššä k‘ahana üstünä, keräk ki yovuχu ant ičkäy, (26v) anïŋ üčün ki tiymästir k‘ahanaga ašχarhagan töräsi alnïna barmaga, ne ant ičmägä. A egär k‘ahanalarnïŋ yaχšï kišiläri tanïχlarï bolgay, alarnïŋ tanïχlïχïn tutmaχ keräk töräčilär, ki alarnïŋ yuvuχlarï ant ičmägäy.

Daγï da Mik‘ajel vartabed yazar antnïŋ lud͡zu üstünä, ki burungi ari atalar antnïŋ lud͡zun asrï aγïr χoyupturlar, nečä törä bitikin tüzmiyirlär edi. Xačan ki Teŋriniŋ erki boldu, ki bu Törä bitikin tüzdüχ, yeŋi[l]lättiχ antnïŋ lud͡zun. Egär ki torädän kimesägä ant buyurgaylar, da ol ant ulu iš üčün da köp nemä üčün bolgay, da könüsün bolgay, da

stir terčä ant bermägä, zera aγïr ištir. Kün bergäylär da kečiktirgäylär, šahat, ki, pošuman bolup, biri birinä tölöv etkäylär.

Daγï da aytïrmen sizgä, kimgä tiyär antnï bermägä.

Barča yarγuda ermeninin̦, kimnin̦ tanïχlarï bolsa, tiymästir ant, a kimnin̦ ki tanïχï bolmasa, an̦ar tiyär ant ičmägä. Egär kimesä kimesäni törägä tartsa ya borč üčün, ya özgä nemä üčün, da kendinin̦ tanïχï bolmagay, ne anïn̦, kimnin̦ [=kimni] ki yarγuga tarttï, tiymästir an̦ar ant, kim ki tutup keltirdi, yoχesä an̦ar tiyär ant, kimni ki tutup keldilär, egär könü kiši esä. Egär ki yarγučï bilsä, ki egirlik bilä [kliyir ant ičmägä ya ol kliyir egirlik bilä] ant bermägä, keräktir yarγučï χoymagay, ki egirlik bolmagay. A egär kimesä tutulsa oγurluχta, ya itliχ(20r)tä, ya adam öldürmäχtä, ya χaraχčïlïχta, da alani bolgay ol yaman iš ya licasï, da, kim ki tutup keltirdi, tanïχï bolmagay, tiyäsidir an̦ar antnï bermägä, kim ki üstünä foldrovat etkäy, zera anïn̦kibik yaman χïlïnganlar antnï nemägä tutmaslar. A egär ki bu yaman χïlïnganlar töränin̦ alnïna avaz bilä aytsalar, ki biz bu išnin̦ ičinä dügülbiz, da yalγandïr, bu iš bizim üstümüzgä dä büχtandïr, da ne artïmïzga, da ne alnïmïzga bar, yarγučïlar, körüp alarnïn̦ toγruluχun, ki ne artïna, da ne alnïna, ne licasï yoχtur, antnï buyurgaylar alarga da χutχargaylar ölümdän.

Daγï da aytïrbiz, kimgä tiyär ant ičmägä.

[Nečik ki yazïpbiz yoγarï tanïχlar üčün, ki kimgä tiyär tanïχlïχ bermägä, ol türlü yazarbiz munda, ki anïn̦kibiklärgä tiyäsidir ant ičmägä], adam, ki bolgay 25 yašïna. Oγlanga tiymäs ant, zera lâtasï yoχtur. Xartka tiymästir, zera ölümgä yuvuχtïr. Xastaga tiymästir ant: ölümü alnïnadïr. Daγï da lud̲z bergängä tiymästir ant, anïn̦ üčün ki yazïχnï yazïχ üsnä χoymagay. Ol türlü marabedlärgä, yänä 2 d̲žanlï χatïnga tiymästir ant ičmägä. Daγï da tiymästir ant tamγačïga, ne d̲žimrigä, da barča alani ya belgili yazïχlïlarga angïnča, ki yazïχlarïndan χaytkay, ne kimesä alarnïn̦ [tanïχlïχïn tutmagay. Da ol, ki äväldän ayttïχ, ki tiymästir alarga ant ičmägä. A egär bolsa alarnïn̦] atasï, χardašï ya oγlu, alar ant ičkäylär. (20v) Da χatïn kišilärnin̦ anasï, ya er, ya χïz χardašï, ya χaysï yuvuχu, alar ant ičkäylär biri birinin̦ [üčün da] yükün tartkay, yöpsünmäχ keräk. Daγï da yazarbiz apeγalar, u mäläzlär, da k‘ahanalar üčün, ki törä alnïna kelmägäylär, ki ant ičmäχ iši bolmagay, a egär törä iši bolsa, tiyišlidir alarnïn̦ χardašlarï ya yuvuχlarï kelgäylär törä alnïna. A egär ki ant tüššä k‘ahana üstünä, keräk ki yuvuχu ant ičkäy, anïn̦ üčün ki tiymästir k‘ahanaga ašχarhagan töräsi alnïna barmaga, ne ant ičmä. A egär k‘ahanalarnïn̦ yaχšï kišiläri tanïχlïχï bolgay, alarnïn̦ tanïχlïχïn tutmaχ keräk töräčilär, ki alarnïn̦ yuvuχlarï ant ičmägäy.

Daγï da Mik‘ajẹl vartabed yazar antnïn̦ lud̲zu üstünä, ki burungi ari atalar antnïn̦ lud̲zun asrï aγïr χoyupturlar, nečä törä bitikin tüzmiyirlär edi. Xačan ki Ten̦rinin̦ erki boldu, ki bu Törä bitikin tüzdüχ, yen̦illättiχ antnïn̦ lud̲zun. Egär ki törädän kimesägä ant buyurgaylar, da ol ant ulu iš üčün da köp nemä üčün bolgay, da könüsün bolgay, da

χosdovanut‘iun antïn ičkäy, 3 yïl lud͟z χoygay aχpaš ol adamnïŋ üstünä, zera oldur yarγuču. A egär özgä yarγučï törä bilä ant bersä kimesägä, ol adam, ki ant ičti, bargay bilüči (27r) vart[a]bedgä, ki ol bergäy aŋar lud͟zunu. A egär kimesä yalγanlïχ bilä χosdovanut‘iun antïn ičsä, buyurur, ki 7 yïl lud͟z tartkay, da baχkaylar töräčilär da bitikčilär ol tirlikni, ki ne üčün ant ičti yalγan. A egär az nemä esä da köp nemä dügül esä, buyurgaylar yarlïlarga üläšmägä. A kimesä ki din tanmaχnïŋ antïn ičsä, egär könü, egär yalγan, lud͟z tartmaχï ölüm kününä dirä bolgay, zera bu iškä tiymästir tözmägä. Evet ki vartabedlärniŋ erkinädir da buyruχuna, χaysï ki Teŋridän alarga beriniptir, da ne türlü alarga körünsä, ol türlü etkäylär.

9. Daγï da yazar vartabed, ki biz k‘risdânlarga tiymästir dinsizlärniŋ töräsi alnïna barmaga, anïŋ üčün ki Ata da Oγul Ari D͟žanga inanmaslardïr

(27v) Alanidir barčasïna, ki keri bolmaχï k‘ristânlarnïŋ dinsizlärdän, buyruχu bilä Bọγos ạrak‘elniŋ, ki ne birliki bardïr yarïχnïŋ χaranγuluχ bilä, ya ne ülüšü bar k‘risdânlarnïŋ dinsizlär bilä. Daγïn özgä išlär, χaysïn ki buyurur ạrak‘äl, χaysïndan ki övränip bilirbiz, köp türlü iš bilä dinsizlär yïraχtïr k‘risdânlardan: vaχt bilä nalätlämä oγul aytïr, da vaχt bilä χaranγuluχ oγulu, ki K‘risdostan išitip, zera K‘risdos buyurur: «kim ki inanmas Teŋri Oγluna, körüp körmisär köktägi meŋi tirlikni, yoχesä Teŋriniŋ öčäšmäχi χalsar anïŋ üstünä». Xaytïp aytïr daγï da: «ki[m] toγmasa suvdan da Ari D͟žandan, ol bolmas učmaχka kirmägä». Daγï da Johannẹs Awedaranïč̣ aytïr: «kim ki Jisus K‘risdosnïŋ kelgänin teni bilä inanmasa, ol bulargandïr da nerndir [=nẹrndir]». Da markarẹlär alar(28r)nï, kimlär ki könü dindän yïraχlanïptïrlar, alarnï alay tutarlar, nečik dinsizlärni da bolvanga inanganlarnï. Daγï da ạrak‘äl aytïr, övrätip bizni, ki tiymästir biz k‘risdânlarga dinsizlärniŋ töräsi alnïna barmaga, zer[ä] dinsizlär kendiläriniŋ töräsi bilä etärlär yarγunu. Egär ki äväldän töräni Movsẹstän aldïlar esä, da emdi köp türlü yaman išlär bilä χïlïnïrlar kendiläriniŋ erkläri bilä, yalγan tanïχlïχlar bilä, egri yarγučïlar bilä, aldovučï rečniklär bilä, χorχusuz antlar bilä. Salïrmen alarnïŋ artïχsï yamanlïχïn aytmaga. Xačan ki alar dinsiz töräläri bilä da yaman χïlïnganlarï bilä bu χadar yïraχtïrlar bizdän, ne türlü alarnïŋ töräsinä könülük tapulgay, ne türlü k‘risdân töräsinä könülük tapulgay, χačan ki Teŋri Oγlun (28v) Teŋri tapunmaslar? Yoχsa biz, ermeni dayfasï, K‘risdoska inanïrbiz da ayïrlïpbiz k‘risdânlikimiz bilä d͟žhutlardan, da barča dinsizlärdän, da hercuad͟zoγ heridigoslardan. Tiyäsidir bizgä könü törämiz bilä barmaga, ki biz Ata Oγul Ari D͟žannï bir Teŋri tapunurbiz, 1 tarbiyatta, da 1 Teŋriliktä, 1 χanlïχta, da 1 χuvatta, da 1 haybatlïχta. Da Teŋriniŋ Oγlun inanïrbiz könü Teŋri, ki boldu könü adam ayïrïlmas Atadan da Ari D͟žannïŋ birlikindän meŋi meŋilik. Da ne türlü yaχšï k‘risdânlar d͟žâht etärbiz yaχšïlïχnï χïlïnmaga, a egär ki aldansaχ nemä bilä bu dünyâniŋ yazïχï bilä, öktämlik etmiyin,

χosdovanut‘iun antïn ičkäy, 3 yïl lud̠z χoygay aχpaš ol adamnïŋ üstünä, zera oldur yarγučï. A egär ki özgä yarγučï törä bilä ant bersä kimesägä, ol adam, ki ant ičti, bargay bil(21r)üči vartabedgä, ki ol bergäy aŋar lud̠z. A egär kimesä yalγanlïχ bilä χosdovanut‘iun antïn ičsä, buyurur, ki 7 yïl lud̠z tartkay, da baχkaylar töräčilär da bitikčilär ol tirlikni, ki ne üčün ant ičti yalγan. A egär az nemä esä da köp nemä dügül esä, buyurgaylar yarlïlarga üläšmägä. A kimesä ki din tanmaχ antïn ičsä, egär könü, egär yalγan, lud̠z tartmaχï ölüm kününä dirä bolgay, zera bu iškä tiymästir tözmä. Evet ki vartabedlärniŋ erkinädir da buyruχuna, χaysï ki Teŋridän alarga beriliptir, da ne türlü alarga körünsä, ol türlü etkäylär.

9. Daγï da yazar vartabed, ki biz k‘risdânlarga tiymästir dinsizlärniŋ töräsi alnïna barmaga, anïŋ üčün ki Ata da Oγul Ari D̠žanga inanmaslardïr

Alanidir barčasïna, ki keri bolmaχï k‘risdânliknïŋ dinsizlärdän, buyruχï bilä Bọγos aṛak‘elniŋ, ne birliki bar yarïχnïŋ χaranγuluχ bilä, ya ne ülüšü bar k‘risdânlarnïŋ dinsizlär bilä. Daγïn özgä išlär, χaysïn ki buyurur aṛak‘äl, χaysïndan ki övränip bilirbiz, köp türlü iš bilä dinsizlär (21v) yïraχtïrlar k‘risdânlardan: vaχt bilä nalätlämä oγul aytïr, da vaχt bilä χaranγuluχ oγlu, ki K‘risdostan išitip, zera K‘risdos buyurur: «kim ki inanmas Teŋri Oγluna, körüp körmisär köktägi meŋi tirlikni, yoχesä Teŋriniŋ öčäšmäχi χalsar anïŋ üstünä». Xaytïp aytïr daγï da: «kim ki suvdan da Ari D̠žandan toγmasa, ol bolmas učmaχka kirmägä». Daγï da Johanẹs Awedaranič̣ aytïr: «kim ki Jisus K‘risdosnuŋ kelgäninä teni bilä inanmasa, ol bulargandïr da nerïndir [=neṛndir]». Da markarẹlär alarnï, kimlär ki könü dindän yïraχlanïptïrlar, alarnï alay tutarlar, nečik dinsizlärni da bolvanga inanganlarnï. Daγï da aṛak‘ellär [aytïr], övrätip bizni, ki tiymästir biz k‘risdânlarga dinsizlärniŋ töräsi alnïna barmaga, zera dinsizlär kendilärniŋ töräsi bilä etärlär yarγunu. Egär ki äväldän töräni Movsẹstän aldïlar esä, da emdi köp türlü yaman išlär bilä χïlïnïrlar kendilärniŋ erkläri bilä, yalγan tanïχlar bilä, egri yarγučïlar bilä, aldovučï rečniklär bilä, χorχusuz antlar bilä. Salïrmen alarnïŋ [artïχsï] yamanlïχïn aytmaga. Xačan ki alar dinsiz törälär bilä da yaman χïlïnganlarï bilä bu χadar yïraχtïrlar bizdän, ne türlü alarnïŋ töräsinä könülük tapulgay, ne türlü (22r) k‘risdân töräsinä, χačan ki Teŋri Oγlun Teŋri tapunmaslar? Yoχesä biz, ermeni dayfasï, K‘risdoska inanïrbiz da ayïrïlïpbiz k‘risdânlikimiz bilä d̠žuhutlardan, da barča dinsizlärdän, da hercůad̠zoγ heṛidigoslardan. Tiyäsidir bizgä könü törämiz bilä barmaga, ki biz Ata Oγul Ari D̠žan 1 Teŋri tapunurbiz, 1 tarbiyatta, da 1 Teŋriliktä, da [1 χanlïχta], da 1 χuvatta, da bir haybatlïχta. Da Teŋriniŋ Oγlun inanïrbiz könü Teŋri, ki boldu könü adam ayïrïlmas Atadan da Ari D̠žannïŋ birlikindän meŋi meŋilik. Da ne türlü yaχšï k‘risdânlar d̠žâht etärbiz yaχšïlïχnï χïlïnmaga, a egär ki aldansaχ nemä bilä bu dünyâniŋ yazïχï bilä, öktämlik etmiyin, χosdovanel bolurbiz,

χosdovanel bolurbiz, lud̲zumïznï tartïp, inanïrbiz bošatlïχka, da egär ki yaŋïlsaχ biri birimizgä da kek bolsa yüräkimizgä, sövük bilä bošatïrbiz biri birimizgä. (29r) Daγï da ne türlü ayïrïlïpbiz alardan χosdovanut'iunïmïz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyäsidir törämiz bilä keri bolmaga alardan, zera bizim törämiz tiyäsidir, ki könülük bilä, toγruluχ bilä, orunčsuz bolgay, dügül yalγan tanïχ bilä, ya aldovučï rečnik bilä, ya kečmišlärniŋ d̲žanïn zrgel etmäχ bilä, ya žaṛanksïzlarnïŋ d̲žanïn ülüšsüz čïχarmaχ bilä alarnïŋ d̲žan ülüšündän. Da dinsizlärniŋ töräsindän bu barča yaχšïlïχ yïraχtïr. Xačan ki bu türlü yïraχtïr dinsizlärniŋ töräsi k'risdânliktän, tiymästir barmaga k'risdânlarga alarnïŋ töräsinä, a kim ki, essizlik etip, barsa, köp yamanlïχka säbäp bolur bizim üčün da bizim törämiz üčün. A kimlär ki bu išni etärlär, ki χoyup bizim törämizni, da alarga bargay, tügällänir alarnïŋ üstünä aytkanï Teŋriniŋ mark(29v)aṛedän otläš: «vay sizgä, ki menim atïm siziŋ üčün sökülür dinsizlär arasïna!» Xaysï ki tiyäsizdir k'risdânlarga yalγan iš üčün barmaga özgä millätniŋ töräsinä yeŋmägä könülüknü. Yoχsa k'risdânlar k'risdânlar töräsi alnïna barmaχ keräk, egär ki bilsä, k'risdân töräsinä egirlik tä bolsa, Teŋridän algay tölövün.

10. Daγï da yazar vartabed, ki χaysï bitiklärdän ya χaysï millätlärdän yïγïp yazïpbiz bu törälärni

Xaysï ki belgilidir bizim könülükümüz, tiyäsidir körgüzmägä, ki χaysï bitiklärdän ya χaysï millätlärdän yïγïpbiz bu törälärni, ki könülük belgili bolgay da kimesä ekiköŋüllü bolmagay, saγïšlap, ki biz bizim esimizdän čïχarïpbiz bu törälärni.

Äväldän, könülük köründi bizgä Eski Törädän almaga, χaysïn ki tutar edilär nahabed(30r)lär, Apraham da daγïn özgälär, bulardan soŋra dinsizlär dä bu törani tutarlar edi da törä etärlär edi itlik etkänlärgä, oγrularga da adamnï öldürgänlärgä.

2-inči, alïpbiz barča k'ristânlardan nečik bizim χardašlarïmïzdan. Xaysïn ki išittiχ da kördüχ yaχšï törälärni, yïγdïχ da yazdïχ. Daγï da aldïχ Asduad̲zašunčtan, 2-inči törädän, daγï özgä bitiklärdän, χaysïlarï ki könüsün Teŋriniŋ töräläridir, χaysïn ki Teŋri buyurur, ki budur törä, din da tanïχlïχ, χaysïn ki Men sizgä buyurdum.

3-ünči, ganonk' bitiklärindän, zera anda da taptïm küčlü u alani törälär köp yerdä.

4-ünčü, aldïχ barča bitiklärindän Eski da Yäŋi Törädän, zera barča bitiklär nedir — ögüt u törädir d̲žan u ten sartïn yarγularnïŋ.

Xaytïp tiyäsidir bilmägä, ki tügüldür yalγïz (30v) bu Törä bitiki, χaysïn ki hali yazïyïrbiz, tügüldür yalγïz mendän bolgay tügällänmäχ muŋar, zera oχšašï bar ganunk'ka, ne türlü ki ganunk' birdän yazïlmadï, a ne bir yerdä, a ne bir adamdan, yoχsa az-az yazïldï, äväl aṛak'ellärdän, soŋra Nigiada, soŋra Puzandijada, andan soŋra Epesoṣta, alay oχ bu Törä bitiki. Äväl bašlanmaχï munuŋ bizdän boldu, da bizdän soŋra keräk, ki az-az yazïlgay da tügäl bolgay, zera ganunk'tan

lud̲zumuznu tartïp, inanïrbiz bošatlïχka, da egär ki yaŋïlsaχ biri birimizgä da kek bolsa yüräkimizdä, süvük bilä bošatïrbiz biri birimizgä. (29r) Daγï da ne türlü ayïrïlïpbiz alardan χosdovanut'iunumuz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyäsidir törämiz bilä keri bolmaga alardan, zera bizim törämiz tiyäsidir, ki könülük bilä, toγruluχ bilä, orunčsuz bolgay, dügül yalγan tanïχlïχ bilä, ya aldavučï rečnik bilä, ya kečmišlärniŋ d̲žanïn zrgel etmäχ bilä, ya žaranksïzlarnïŋ d̲žanïn ülüšsüz čïχarmaχ bilä (22v) alarnïŋ d̲žanïnïŋ ülüšündän. Da dinsizlärniŋ töräsindän bu barča yaχšïlïχ yïraχtïr. Xačan ki bu türlü yïraχtïr dinsizlärniŋ töräsi k'risdânliktän, tiymästir barmaga k'risdânlarga alarnïŋ töräsinä, a kim ki, essizlik etip, barsa, köp yamanlïχka säbäp bolur bizim üčün da bizim törämiz üčün. A kimlär ki bu išni etärlär, ki χoyup bizim törämizni, özgägä bargay, tügällänir alarnïŋ üstünä aytkanï Teŋriniŋ markaredän ötläš: «vay sizgä, ki menim atïm sizniŋ üčün sökülür dinsizlär arasïna!» Xaysï ki tiyäsidir [=tiyäsizdir] k'risdânlarga yalγan iš üčün barmaga özgä millätniŋ töräsinä yeŋmägä könülüknü. Yoχesä k'risdânlar k'risdânlar töräsi alnïna barmaχ keräk, egär ki bilsä, ki k'risdân töräsinä egirlik tä bolsa, Teŋridän algay tölövün.

10. Daγï da yazar vartabed, ki χaysï bitiklärdän ya χaysï millätlärdän yïγïp yazïpbiz bu torälärni

Xaysï bilä ki belgilidir bizim könülükümüz, tiyäsidir körgüzmägä, ki χaysï bitiklärdän ya χaysï millättän yïγïpbiz bu törälärni, [ki könülük] belgili bolgay da kimesä 2 köŋüllü bolmagay, saγïšlap, ki biz bizim esimizdän čïχarïpbiz bu törälärni.

Äväldän, könülük köründü bizgä Eski Törädän almaga, χaysïn ki tutar edilär (23r) nahabedlär, Apraham da daγïn özgälär, bulardan soŋra dinsizlär dä bu töräni tutarlar edi da törä etärlär edi itlik etkänlärgä, oγrularga da adamnï öldürgänlärgä.

2-inči, alïpbiz barča k'ristânlardan, nečik bizim χardašlarïmïzdan. Xaysïn ki išittiχ da kördüχ yaχšï törälärni, yïγdïχ da yazdïχ. Daγï da aldïχ Asduad̲zašunčtan, 2-inči törädän, daγï özgä bitiklärdän, χaysï ki könüsün Teŋriniŋ töräläridir, χaysï ki Teŋri kensi buyurur, ki budur törä, din da tanïχlïχ, χaysïn ki Men sizgä buyurdum.

3-ünči, ganonk' bitiklärindän, zera anda da taptïm küčlü u alani törälär köp yerdä.

4-ünčü, aldïχ barča bitiklärdän Eski da Yäŋi Törädän, zera barča bitiklär nedir — ögüt u törädir d̲žan u ten sartïn yarγularnïŋ.

Xaytïp tiyäsidir bilmägä, ki tügüldir yalγïz bu Törä bitiki, χaysïn ki hali yazïyïrbiz, tügüldür yalγïz mendän bolgay tügällänmäχ muŋar, zera oχšašï bar ganonk'ka, ne türlü ki ganonk' 1-dän yazïlmadï, a ne bir türlü yerdä, a ne bir adamdan, yoχsa az-az yazïldï, äväl arak'ellärdän, soŋra Nigiada, soŋra Puzandijada, andan soŋra Jepesosta, alay oχ bu Törä bitiki. Äväl bašlanmaχï munuŋ (23v) bizdän boldu, da bizdän soŋra keräk, ki az-az yazïlgay da tügäl bolgay, zera ganonk'tan buyruχtïr,

boyruχtïr, yïlda 3 kez žọγovk‘ bolgay, da tergöv etkäylär, egär ki dünyâda nemä yäŋi badiyät čïχïp esä, anï barča baχïp, ari atalar artïχsïlïχnï keri salgaylar da toγru yolga keltirgäylär. Bu türlü tiyäsidir bolmaga yarγu bitiklärinä, nečä ki yäŋi nemä törä yoluχsa, da, tergäp, uslular baχkaylar, toγru esä, yazgaylar anï da bu bitiktä. Egär ki kimesä es χoysa, tapar barča (31r) ari bitiklärdä bu türlü, ki az-az ilgäri kelip tügä[l]läniptir.

Ne türlü Araradzk‘ bitiki Movsẹstän tügül ki birdän yazïldï, alay oχ 12 markarẹlär dügül ki bir zamanda yazïldï ya 1 adamdan, alay oχ barča markarẹlär. Bu türlü surp Awedaranlar da tügül ki bir vaχtta yazïldï ya 1-indän, här biri yazdï kendi vaχtï bilä, ol türlü bitikläri Bọγọs arak‘elniŋ. Daγï da köp bitiklär ari atalardan da vartabedlärdän yazïldï kendiläri vaχtïna. Bu türlü orinag bilä bu bitikni dä biz bašladïχ yazmaga. Egär ki bizdän az-az ilgäri kelip yazïldï esä, emdi dä egär köplärdän yazïlsa özgä vaχtlarda, nemä eksiklik [tügüldür], yoχesä tek toγru törä bolsun, ki barča yaχšïlar biyängäylär da munuŋ eksikin tügällägäylär.

Bašlanmaχï ašχarhagan törälärniŋ χanlarnïŋ, ulu biylärniŋ da barča yarγučïlarnïŋ, daγï da törä(31v)lär χanlarnïŋ da kimlär ki anïŋ χolu tibinädirlär

Äväldän, yazdïχ yïχöv töräsin da anda tüzdüχ töräčilärniŋ kelišin, zera äväl gi törädir da ulu.

A 2-inči, aŋar oχšaš tüzdüχ törälärin χanlarnïŋ, ulu biylärniŋ da barča dünyâ adämiläriniŋ.

Da belgilidir, ki köktägi χan Eyämiz Teŋridir, a bu dünyâniŋ χanlarï Teŋriniŋ atïn kötürüptürlär, yoχsa tügüllär alay könü, nečik Teŋri. Evet ki χanlar alar ündälir, kimlärniŋ ki χolu tibinä türlü türlü millätlär berin[ip]tirlär uluslarï bilä da özgä biyliklärdän χaradž alïrlar.

Egär ki yoluχsa, ki χanga oγul u χïz bolgay alγïšlï bïsagdan, kendiniŋ χanlïχ deržavalarïn üläškäy oγlanlarïna. Evet ki tiyäsidir, ki ulu oγlun olturγuzgay kendindän soŋra χanlïχka, yoχesä baχkay χan, ki oγlan(32r)larnïŋ arasïna χaysï lâyïχtïr, anï olturγuzgay, ki bolgay χanlïχnï tutmaga. Da nečä ki χannïŋ χardašlarï bardïr, bolmastïr oγlanlarïn olturγuzmaga χanlïχka, tek χardašïn. Xačan ki χardašlarï tügänsä, andan soŋra oγlanlarï tutkaylar χanlïχnï. Egär χïz bolsa χannïŋ, ulu kïnâžatalarga bergäy kendiniŋ ülüšü bilä. Nečik er oγulga tügäl ülüš, anïŋ yarïmïn χïzga. Egär ki ölsä χan, er oγlanlarïnïŋ er oγlanlar bolgay da χïzlarïnïŋ da er oγlanlar bolgay, tiyäsidir, ki er oγlanlarnïŋ oγlanlarï tutkay χanlïχnï, tiyäsi dügüldür, χïzlarïnïŋ er oγlanlarï tutkay, anïŋ üčün ki χïzïnïŋ oγlanlarïnïŋ yat saγïšlanïr oγlanlarï, zera Apk‘ar ermeni χanï ol türlü tüzdü Parsiztanda χanlïχ olturγučun. Alay oχ Noj nahabed oγlanlarïna da χïzlarïna berdi ülüš yarïmkünnüŋ ulusun, χaysïnda ki vaχt bilä χanlïχ ettilär χatïn kišilär. (32v) Ne türlü ki keltirdi Movsẹs tïšχojn harawojnï Soγomon χan vaχtïna, ne türlü Eyämiz K‘risdos buyurur surp Awedaranda da tanïχlïχ berir.

yïlda 3 kez žoγovk' bilä bolgay, da tergöv etkäylär, egär ki dünyâda nemä yäŋi badiyät čïχïp esä, anï barča baχïp, ari atalar artïχsïlïχnï keri salgaylar da toγru yolga keltirgäylär. Bu türlü tiyäsidir bolmaga yarγu bitiklärinä, nečä ki yäŋi nemä törä yoluχsa, da, tergäp, uslular baχkaylar, toγru esä, yazgaylar anï da bu bitiktä. Egär ki kimesä es χoysa, tapar barča ari bitiklärdä bu türlü, ki az-az ilgäri kelip tügälläniptir.

Ne türlü Araradzk' bitiki Movsęstän tügül ki 1-dän yazïldï, alay oχ 12 markarẹlär dügül ki bir zamanda yazïldï ya bir adamdan, barča alay oχ markarẹlär. Bu türlü surp Awedaranlar da dügül ki bir vaχtta yazïldï ya birindän, här biri yazdï kendi vaχtï bilä, ol türlü bitikläri Bọγos ạrak'elniŋ. Daγï da köp bitiklär ari atalardan da vartabedlärdän yazïldï kendiläri vaχtïna. Bu türlü orinag bilä bu bitiklärni dä biz bašladïχ yazmaga. Egär ki bizdän az-az ilgäri kelip yazïldï esä, emdi dä egär ki köplärdän yazïlsa özgä vaχtlarda, nemä eksiklik [tügüldür], yoχsa tek toγru törä bolsun, ki barča yaχšïlar biyängäylär da munuŋ eksikin tügällägäylär.

(24r) Bašlanmaχï ašχarhagan töräläriniŋ χanlarnïŋ, u biylärniŋ da barča yarγučïlarnïŋ, daγï da töräläri χanlarnïŋ da kimlär ki anïŋ χolu tibinädirlär

Äväldän, yazdïχ yïχöv töräsin da anda tüzdüχ töräčilärniŋ kelišin, zera ävälgi törädir da ulu.

A ekinči, aŋar körä tüzdüχ törälärin χanlarnïŋ, ulu biylärniŋ da barča dünyâ adämilärniŋ.

Da belgilidir, ki χanïmïz köktägi Eyämiz Teŋridir, alay [=a] bu dünyâniŋ χanlarï Teŋriniŋ atïn kötürüptürlär, yoχsa tügüllär alay könü, nečik Teŋri. Evet ki χanlar alar ündälir, kimlärniŋ ki χolunuŋ tibinädir türlü türlü millätlär beriniptirlär uluslarï bilä da özgä biyliklärdän χardž alïrlar.

Egär ki yoluχsa, ki χanga oγul-χïz bolgay alγïšlï bïsagdan, kendiniŋ χanlïχ deržavalarïn üläškäy oγlanlarïna. Evet ki tiyäsidir, ki ulu oγlun olturγuzgay kendindän soŋra χanlïχka, yoχesä baχkay χan, ki oγlanlarnïŋ arasïna χaysï lâyïχtïr, anï olturγuzgay, ki bolgay χanlïχnï tutmaga. Da nečä ki χannïŋ χardašlarï bardïr, bolmastïr oγlanlarïn olturγuzmaga χan(24v)lïχka, tek χardašïn. Xačan ki χardašlarï tügänsä, andan soŋra tutkaylar χanlïχnï oγlanlarï. Egär χïzï bolsa χannïŋ, ulu knâžatalarga bergäy kendiniŋ ülüšü bilä. Nečik er oγlanga tügäl ülüš, anïŋ yarmïn χïzga. Egär ki ölsä χan, er oγlanlarnïŋ er oγlanlar bolgay da χïzlarïnïŋ da er oγlanlar bolgay, tiyäsidir, ki er oγlannïŋ er oγlanlarï tutkay χanlïχnï, tiyäsi dügüldir, ki χïzoγlanlarnïŋ er oγlanlarï tutkay, anïŋ üčün ki χïzïnïŋ oγlanlarï yat saγïšlanïr, zera Apk'ar ermeni χanï ol türlü tüzdü Parsistan χanlïχ olturγučïna. Alay oχ Noj nahabed oγlanlarïna da χïzlarïna berdi ülüš yarïmkünnüŋ ulusun, χaysïnda ki vaχt bilä χanlïχ ettilär χatïn kišilär. Ne türlü ki keltirdi Movsęs tšχojn harawojnu Soγomon χan χatïna, ne türlü Eyämiz K'risdos buyurur surp Awedaranda da tanïχlïχ berir.

Xaytïp törä buyurur, hörmät χaldïrgay andranig oγlunu χan taŋlama uluslarï bilä. Alay oχ tiyäsidir čïχmagan χïzïna uluslar bermägä, nečik er oγluna.

Egär ki er oγlu bolmasa da χïz bolgay, bergäy tad͡žïn χïzïna, da ol ergä bargay da bergäy tad͡žïn eyäsinä, (da>) ki χanlïχ etkäy, χaysï ki bardïr toχtalgan tanïχlïχ törädä, buyurur, ki kimesä ölsä, žaṛanklïχnï bergäy χïzïna. Daγï da Törä bitiki bilä bu išni toχtatïrmen.

Egär ki χan dijatik' etsä, nečä ki tiridir, erki bar teškirmägä diatik'ni, ne türlü ki tiyäsidir. Zera tijatik' ölümdän soŋra toχtalgandïr, ne türlü ki Bọγọs aṛak'el buyurur. Ne türlü ki Gosdandianọs χan diatik'i bilä χanlïχka olturγuzdu oγlanlarïn.

Da povetlärni taγlarï bilä, rekalarï bilä da mežalarï bilä toχtatkay, ne tür(33r)lü ki burungi χanlar.

Egär ki bolmasa žaṛankï heč tä ata pokolenâsïna, [erki bar tad͡žïnï bermägä yatka], evet ki törä bilä tügüldür, ki bergäy tad͡žïn yatka. Yoχsa boluptur äväldän eskidä, ne türlü ki berdi Hindistan χanïnïŋ oγlu da Alek'santr Magẹdonçkij. Da özgä χanlïχ yergälärin Teŋrigä sïmarlagay. Bu könülük töräniŋ, ki aytïldï, barčasïna bolgay knâžatalarga da barča biy-biyätkä. Xaytïp, ki χannï χanlïχka olturγuzmaga kläsälär, hajrabedniŋ erkindän bašχa, da alγïšïndan, da buyruχundan bašχa bolmagay.

Egär kermän olturγuzsa ya χala yasasa, yasaχlarïn da χoygay oχšašï bilä. Daγï da erki bar χannïŋ flī sb̄ χaχtïrmaga törä bilä. A knâžatalarnïŋ yoχtur erki χaχtïrmaga χannïŋ erkindän bašχa ya buyruχundan bašχa.

Alay oχ törä χanga buyurur ulu rikalar üstünä köprülär yapmaga, karvasaralar yap(33v)maga da d͡žan övläri.

Daγï da ulu biylärniŋ yoχtur buyruχu da erki χanlïχ tonlar kiymägä χannïŋ boyruχundan bašχa.

Daγï da χannïŋ stoluna kimesä olturmagay aška, tek hajrabed, ne čaχta hörmätläp ündäsä.

Xan, nečä ki palatïnadïr, kendi erkinädir, χayarï ki barsa hajrabedgä, sïmarlamaχ keräk hajrabed; nečä ki olturγučunadïr, kendi erkinädir, χayda ki barsa, bolmas χanga sïmarlamaga, tek χaysï ulu aχpaška.

Daγï da törä buyurmas k'ristân χanlarïna, ki, dinsiz χanlar kibik, hörmätsiz tirilgäylär. Yoχsa alγïšlï bsag bilä χaničäsi bolgay, zera törädir hajrabed bilä χoranda turmaga. Anïŋ üčün keräk, ki ol obïčay bilä tirilgäy, nečik ari χanlar, nečik eskidä Ovsiya χan, Ẹzẹgiya, Tawit' da yäŋidä Apkar da Gosdanti(34r)anos, T'ẹotos da Drtadios, daγïn da alarga oχšašlar.

Tiyäsidir k'risdân χanlarïna, ki barča iši da yergäsi törä bilä bolgay da kimesägä basïnč etmägäy. Egär yoluχsa k'ristân χanga, ki čerüv etkäy dinsizlär üstünä, nečik tiyäsidir, χačan ki iti kötürsälär biri biri üstünä, χoymagay χïrmaga angïnča, ki bilgäy, ne mahana bilä keliptir-

Xaytïp törä buyurur, hörmät χaldïrgay antranig oγlunu χan taŋlama uluslarï bilä. Alay oχ tiyäsidir čïχmagan χïzïna uluslar bermägä, nečik er oγluna.

Egär ki er oγlu bolmasa da χïz bolgay, bergäy tadẕ̌ïn χïzïna, da ol ergä bargay da bergäy tadẕ̌ïn eyäsinä, da χanlïχ etkäy, χaysï ki bardïr tanïχlïχ toχtalgan törädä, buyurur, ki kimesä ölsä, žaṛanklïχnï bergäy χïzïna. Daγï da Törä bitiki bilä bu išni toχtatïrmen.

Egär (25r) ki χan dijat'ik' etsä, nečä ki tiridir, erki bar teškirmägä dijat'ik'ni, ne türlü ki tiyäsidir. Zera dijat'ik' ölümdän soŋra toχtalgandïr, ne türlü ki Bọγos aṛak'el buyurur. Ne türlü ki Gostantianos χan dijat'ik' bilä χanlïχka olturγuzdu dijat'ik' bilä oγlanlarïn.

Da povetlärni taγlarï bilä, rekalarï bilä da mežalarï bilä toχtatkay, ne türlü burungi χanlar.

Egär ki bolmasa žaṛankï heč tä ata pokolenâsïna, erki bar tadẕ̌ïnï yatka bermägä, evet ki törä bilä tügüldür yatka ki bergäy tadẕ̌ïn. Yoχesä boluptur äväldän eskidä, ne türlü [ki berdi] Hndustan χanïnïŋ oγlu, da Alek'sandr Magẹdọnçk'ij. Da özgä χanlïχ yergälärin Teŋrigä sïmarlagaylar. Bu könülükü töräniŋ, ki aytïldï, barčasïna bolgay knâžatalarga da barča biy-biyätkä. Xaytïp, ki χannï χanlïχka kläsälär olturγuzmaga, hajrabedniŋ erkindän bašχa, da alγïšïndan, da buyruχundan bašχa bolmagay.

Egär kermän olturγuzsa ya χala yasasa, yasaχlarïn da χoygay oχšašï bilä. Daγï da erki bar χannïŋ f͞lī sb͞g χaχtïrmaga törä bilä. A knâžatalarnïŋ yoχtur erki χaχtïrmaga χannïŋ erkindän bašχa ya buyruχundan bašχa.

Alay oχ törä χanga buyurur ulu rikalar üstünä (25v) köprülär yapmaga, karvasaraylar yapmaga da dẕ̌an övläri.

Daγï da ulu biylärniŋ yoχtur buyruχu da erki χanlïχ tonlar kiymägä χannïŋ boyruχundan bašχa.

Daγï da χannïŋ stoluna kimesä olturmagay aška, tek hajrabed, ne čaχta hörmät bilä ündäsä.

Xan, nečä ki palatïnadïr, kendi erkinädir, χayarï ki barsa hajrabedgä, sïmarlamaχ keräk hajrabed; nečä ki olturγučunadïr, kendi erkinädir, χayda ki barsa, bolmas χanga sïmarlamaga, tek χaysï ulu aχpaška.

Daγï da törä buyurmas k'risdân [χan]larïna, ki, dinsiz χanlar kibik, hörmätsiz tirilgäylär. Yoχesä alγïšlï bsag bilä χaničäsi bolgay, zera törädir hajrabed bilä χoranda turmaga. Anïŋ üčün keräk, ki ol obïčay bilä tirilgäylär, nečik ari χanlar, nečik eskidä Ovsia χan, Ezegia, Tawit' da yäŋidä Apkar da Gostantianos, T'ẹotos da Drtadios daγïn da alarga oχšašlar.

Tiyäsidir k'risdân χanlarïna, ki barča iši da yergäsi törä bilä bolgay da kimesägä basïnč etmägäy. Egär yoluχsa k'ristân [χan]ga, ki čerüv etkäy dinsizlär üstünä, nečik tiyäsidir, χačan ki iti kötürsälär biri biri üstünä, χoymagay χïrmaga angïnča, ki [bilgäy], ne mahana bilä kelip-

lär dinsizlär üstünä. Andan soŋra, kerezmannïŋ [=kermänniŋ] čövräsin alïp, yebergäy kermängä elči: «Beriniŋiz yaχšïlïχ bilä»,— aŋlatkay 1 dä, 2 dä, 3. Egär ki klämäsälär berinmägä da Teŋri bolušsa, ki küč bilä alsa, kimlär ki utru edilär, alarnï χïrgaylar da özgälärni yasaχ tibinä saχlagay. A egär ki berinsälär, χara elni yasaχ tibinä saχlagay da baš kišilärni boš etkäy yasaχtan, kermänniŋ povetinä nemä ziyan etmägäy.

Daγï da kimesä ki ker(34v)männi ya χalanï čïχara bergäy χanlïχnïŋ, da bilgäylär dovedne, ol adamnï tas etip, oγlun u χïzïn χanlïχka algaylar, χatïnïn da ig[i]likin dä. A kim ki χanlïχ χaznanï oγurlasa, da askaylar kendin, egär χolga tüššä, da χulun, da oγlanlarïn, da ig[i]likin χanlïχka algaylar.

Egär ki dinsiz öldürgäy k'risdânnï erki bilä, anïŋ ornuna kendini tas etkäylär. A egär ki erksiz öldürdü esä, χolun keskäylär, da χan bahasïn da tölägäy. Yoχesä adamnïŋ χanïnïŋ baγasï yoχtur, zera Teŋri yaratïptïr sïfatïna oχšaš da ölüdän turγuzmaga Teŋriniŋ χolundan yalγïz kelir. Kimesä Ovsep'niŋ da K'risdosnuŋ bahasïn könüsün saγïšlamasïn, Ovsep'niŋ 20-dir, da K'risdosnuŋ 30, zera Ovsep'ni oγurlap sattïlar da K'risdosnu Juta sattï. Egär ki yoluχsa adam öldürmäχliχ, maŋa bulay (35r) körünür, ki törädir, ki adamnïŋ χanï bahasï 365 altïn bolgay, nečä ki adäminiŋ boγumudur da nečä ki yïlda kündür. Egär alγïšlï sargawark bolsa, 2 ančadïr d̠žurumu. A egär k'risdân dinsizni öldürsä, bu d̠žurumnuŋ 3 ülüšnüŋ biri bolgay d̠žurumu. Anïŋ üčün ki k'risdânliki yoχtur, bu türlü iš yoluχsa, budur munuŋ yarγusu.

A egär küčü yetmäsä tölämägä [χan bahasïn], satkaylar kendini, [da tölöv etkäylär], da övün talagaylar χanlïχka.

A egär ki k'risdân dinsizni öldürsä erki bilä, χan bahasïn tölägäy, nečik yazgandïr; a egär ki erksiz öldürsä, yarïmïn tölägäy, yoχsa χan bahasï χanlïχ bolgay, a 3 ülüšnüŋ birini öldürgän kišiniŋ χardašlarïna berilgäy. A egär ki k'risdân k'risdânnï öldürsä erki bilä, χan bahasïn tölöv etkäy χardašlarïna, da χanlïχka da d̠žurum bergäy küčünä (35v) körä. A egär ki ölümlü dä edi esä, d̠žurumun berip ta lud̠zun tartkay. Bu türlü töräni χan etkäy, a özgä törälärni yarγučïlarga sïmarlagay. Ulu biylär ölümlülärni tas etmägäylär χannïŋ buyruχundan bašχa, evet ki oγrularnïŋ yarγusun etkäy ulu biy, da kiči biylär ulu biylärniŋ erkindän bašχa oγrunuŋ yarγusun etmägäylär.

Daγï da aytïrbiz oχšašïn old̠žanïŋ üläšmäχin da tala[n]nïŋ. Egär ki yoluχsa χanga, ki ulu čerüv bilä bargay dušmanïnïŋ ulusu üstünä da, buzup da talap, χaytkay, da ol talanda altun tapunsalar, χanlïχ bolgay. Yoχsa χan ant ičtirip almagay, čaχïrtkay da bildirgäy čerüvinä, egär soŋra kimesädä tapulsa altïn, 1-inä 7 d̠žurum algay χan. Ol altundan yïχövlärgä 10-unčï bergäy. (36r) Old̠žanïŋ da talannïŋ yarïmï χanlïχ bolgay, andan da 10-unčï bergäy yïχövlärgä, da yarïmï čerüviniŋ bolgay. Barča ulu biylär bu türlü ülüš etkäylär, da alar da 10-unčï čïχargaylar yïχövlärinä. A egär ulu biylär barsa čerüvgä kendiläriniŋ yaraγï bilä, da χan birgälärinä bolmasa, da utup χaytsalar, alay oχ altïn χanlïχ bolgay,

tirlär dinsizlär üstünä. Andan soŋra, kermänniŋ čövräsin alïp, yebergäy kermängä elči: «Ber[in]iŋiz yaχšïlïχ bilä»,— aŋlatkay 1 dä, 2 dä, 3. Egär ki klämäsä berinmägä da Teŋri bolušsa, ki küč bilä [alsa], kimlär ki utru edilär, alarnï χïrgaylar da özgälärni yasaχ tibinä saχlagay. (26r) A egär ki berinsälär, χara elni yasaχ tibinä saχlagaylar da baš kišilärni boš etkäy yasaχtan, kermänniŋ povetinä nemä ziyan etmägäy.

Daγï da kimesä ki kermänni ya χalanï čïχara bergäy χanlïχnïŋ, da bilgäylär dovodne, ol adamnï tas etip, oγlun u χïzïn χanlïχka algaylar, χatïnïn da igilikin dä. A kim ki χanlïχ χaznanï oγurlasa, da askaylar kendin, egär ki χolga tüššä, da χulun, da oγlanlarïn, da ig[i]likin χanlïχka algaylar.

Egär ki dinsiz öldürgäy k‘risdânnï erki bilä, anïŋ ornuna kendini tas etkäylär. A egär ki erksiz öldürdü esä, χolun keskäylär, da χan bahasïn tölätkäylär. Yoχesä adamnïŋ χanïnïŋ baγasï yoχtur, zera Teŋri yaratïptïr sïfatïna oχšaš da ölüdän turγuzmaga Teŋriniŋ χolundan yalγïz kelir. Kimesä Jovsep‘niŋ da K‘risdosnuŋ bahasïn könüsün saγïšlamasïn, Jovsep‘niŋ 20-dir, da K‘risdosnuŋ 30, zera Jovsep‘ni oγurlap sattïlar da K‘risdosnu Juta sattï. Egär ki yoluχsa adam öldürmäχliχ, maŋa bulay körüniyir, ki torädir, ki adamnïŋ χanï bahasï 365 altïn bolgay, nečä ki adäminiŋ buγumudur da nečä ki yïlda kündir. Egär alγïšlï sargawak bolsa, 2 ančadïr d̠žurumu. A egär k‘risdân (26v) dinsizni öldürsä, bu d̠žurumnuŋ 3 ülüšnüŋ 1-i bolgay d̠žurumu. Anïŋ üčün ki k‘risdânliki yoχtur, bu türlü iš yoluχsa, budur munuŋ yarγusu.

A egär küčü yetmäsä tölämä χan bahasïn, satkaylar kendini, da tölöv etkäylär, [da övün talagaylar] χanlïχka.

A egär k‘risdân dinsizni öldürsä erki bilä, χan bahasïn tölägäy, nečik yazgandïr; a egär ki erksiz öldürsä, yarmïn tölägäy, yoχesä χan bahasï χanlïχ bolgay, a 3 ülüšnüŋ birini öldürgän kišiniŋ χardašlarïna bergäy. A egär ki k‘risdân k‘risdânnï öldürsä erki bilä, χan bahasïn tölöv etkäy χardašlarïna, da χanlïχka da d̠žurum bergäy küčünä körä. A egär ki ölümlü dä edi esä, d̠žurumun berip da lud̠zun tartkay. Bu türlü töräni χan etkäy, a özgä törälärni yarγučïga sïmarlagay. Ulu biylär ölümlülärni tas etmägäylär χannïŋ buyruχundan bašχa, evet ki oγrularnïŋ yarγusun etkäy ulu biy, da kiči biylär ulu biylärdän bašχa oγrunuŋ yarγusun etmägäylär.

Daγï da aytïrbiz oχšašïn old̠žanïŋ üläšmäχin da talannïŋ. Egär ki yoluχsa χanga, ki ulu d̠žerüv bilä bargay dušmanïnïŋ ulusu üstünä da, buzup da talap, χaytkay, da ol talanda altun tapunsalar, χanlïχ bolgay. Yoχesä χan ant ičtirip almagay, čaχïrtkay da bildirgäy čerüvinä, egär soŋra kimesädä tapulsa altun, 1-inä 7 d̠žurum algay χan. Ol altunlardan yïχövlärgä 10-unčï bergäy. Old̠žanïŋ da tal(27r)annïŋ yarïmï χanlïχ bolgay, andan da 10-unčï bergäy yïχövlärgä, da yarïmï čerüvnüŋ bolgay. Barča ulu biylär bu türlü ülüš etkäylär, da [alar da 10-unčï] čïχargaylar yïχövlärinä. A egär ulu biylär barsalar čerüvgä kendiläriniŋ yaraγï bilä, da χan birgälärinä bolmasa, da utup χaytsalar, alay oχ altïn χanlïχ

da olḏžadan u talan 10-unču berilgäy χanga, a yïχövlärgä 50-dän 1 berilgäy, χaysï ki törä bilädir. Da čerüv yaraγlarïn bergäylär χalalarga, χaysïn ki ulu biylär tutar.

Daγï da yarašmastïr χanga da ulu biylärgä oγru saχlamaga, tek čašut.

Daγï da kim ki biyi bilä čerüvgä barsa da ölsä, biyiniŋ yazïχï yoχtur, a egär ki oγurluχka yebersä da öldürsälär, biyi borčludur anïŋ χanïna. Xulu (36v) kendi erki bilä barsa da ölsä, biyiniŋ suču yoχtur. Daγï da biyi χulun yebersä ïsdorožga da χolga tüššä, tiyišlidir biyi satun algay. Kendi erki bilä barsa, kendi kendin satun algay, χolga tüššä. Žolner urušta kimesäni χolga salsa [=alsa], ton-opraχï da saγït-sabasï anïŋ bolgay, a gübäsi biyiniŋ bolgay, u tala[n]nïŋ kümüšü biylärniŋ bolgay, baγïr, u temir, da muŋar oχšaš nemä čerüvnüŋ bolgay. Da ne türlü bahalï tonlar bolsa, χanlïχ bolgay. Da bahalï čekmänlär da igi atlar biylärniŋ bolgay, u ašaχ čekmänlär da ketänlär čerüvčilärniŋ bolgay.

Daγï da kelišin uluslarïnïŋ da barča millätniŋ, kendiläriniŋ poddanïylarïnïŋ χanlar da biylär könülük bilä algaylar, alay, ne türlü ki burungilär alïrlar edi, zera barča iš üčün, ki artïχsïdïr, ḏžuvap ber(37r)mäχ keräk Teŋrigä, zera Teŋridän beriliptir ululuχ alarga, ki uluslarïn abragaylar, da saχlagaylar, da buzmagaylar. Daγï da bu türlü bolsun: tarlovlarnïŋ ülüšü 5 ülüšnüŋ 1-in algaylar, ne türlü ki Jovsep‘ törä χoydu Mïsïrda, χačan ki dostat etti p‘arawonnuŋ ulusun. Ol čaχta 5 ülüšnüŋ 1 χoydu almaga, emdi dä bu türlü bolgay. Da aχča bilä satun algan mülklär, egär tarlovlar, egär borlalïχlar, egär baχčalar, egär tiyirmänlär, egär övlär, bu türlü 5-tän 1 yasaχlï bolmagay. Ulustagi k‘ristânlar, da pešäkârlar, da bezirgânlar bergäylär yasaχ. Yoχsa k‘ristânlarga baštan yasaχ bermägä törä buyurmastïr, tek dinsizlärdän, χaysïnï ki χïlïčlarï bilä tapïptïrlar. A tarlovlar, χaysï ki rikalar bilä suvarïrlar, bolgay keliši 5-tän (37v) 1 ülüš; ol, ki suvarïlmaslar, 10-da 1, zera topraχ yalγïzdïr χa[n]nïŋ u biyniŋ, dügül suv. Daγï da haftanïŋ künläri 7-dir, 1 kün išlängäy χanga da biygä, a artïχsï išlätmäχ poddanïylarïn ulu egirliktir.

Ögüzdän bašχa yasaχ bolmagay, zera eyäsi išläp 5-tän 1 berir.

Inäktän 1 lidr sarï yaγ bergäy.

Yaš ot üčün dä yasaχ berilmägäy.

Da alay oχ χoylardan 10-unčï.

Attan, χatïrdan, ešäktän yasaχ bolmagay, zera alar bilä här kez χuluχtadïrlar biylärinä.

Daγï da yïlnïŋ kirgäninä küčünä körä išlägäy salačï, a ulukündä išlämägäy. Yoχ bolsun ol iš, egirlik övränčiki.

Törädän bašχa ḏžurumlamasïn biy salačïsïn. Egär nemä egirliki bolsa, küčünä körä ḏžurum algay. Egär kimesägä egirlik etsä, törä bilä uč etkäylär.

Xan, ki χaysï biygä yer bergäy deržava ya pus(38r)talïχ, da biy χan boyruχu bilä ol yerdä χala yapkay, ol anïŋ meŋi deržavasïdïr. Ol biyniŋ egär nemä ulu yaŋïlmaχï bolmasa χanga, bolmas anï čïχara bermägä ol

bolgay, da olḏžadan u talan 10-unčï bergäylär χanga, a yïχövlärgä 50-dän bir berilgäy, χaysï ki törä bilädir. Da ḏžerüv yaraγlarïn bergäylär χalalarga, χaysïn ki ulu biylär tutar.

Daγï da tiymästir χanga da ulu biylärgä oγru saχlamaga, tek čašut.

Daγï da kim ki biyi bilä čerüvgä barsa da ölsä, biyiniŋ yazïχï yoχtur, a egär ki oγurluχka yebersä da öldürsälär, biyi borčludur anïŋ χanïna. Xulu kendi erki bilä barsa da ölsä, biyiniŋ suču yoχtur. Daγï da biyi χulun yebersä sdorožga da χolga tüššä, tiyišlidir biy satun algay. Kendi erki bilä barsa [da ölsä, biyiniŋ suču yoχtur. Daγï da biyi χulun yebersä storožga da χolga tüššä, tiyišlidir biyi satun algay. Kendi erki bilä barsa], kendi kendin satun algay, χolga tüššä. Žolner urušta kimesäni χolga salsa [=alsa], ton-opraχï da saγït-sabasï anïŋ bolgay, a gübäsi biyiniŋ bolgay, u talannïŋ kümüšü biylärniŋ bolgay, baγïr u temir da muŋar oχšaš nemä čerüvnüŋ bolgay. Da ne türlü bahalï tonlar bolsa, χanlïχ bolgay. Da bahalï čekmänlär da igi atlar biylärniŋ bolgay, u ašaχ čekmänlär da ketänlär čerüvlärniŋ bolgay.

Daγï da kelišlärniŋ uluslarïnïŋ da barča millätniŋ, kendiläriniŋ poddanïylarïnïŋ (27v) χanlar da biylär könülük bilä algaylar, alay, ne türlü ki burungilär alïrlar edi, zera barča iš üčün, ki artïχsïdïr, ḏžuap bermäχ keräk Teŋrigä, zera Teŋridän beriliptir ululuχ alarga, ki uluslarïn abragaylar, da saχlagaylar, da (m>)buzmagaylar. Daγï da bu türlü bolsun: tarlovlarnïŋ ülüšü 5 ülüšniŋ birin algaylar, ne türlü ki Jovsẹp‘ törä χoydu Mïsïrda, χačan ki dostat etti p‘arawonnuŋ ulusun. Ol čaχta 5 ülüšnüŋ 1 χoydu almaga, emdi dä bu türlü bolgay. Da sƃg bilä satun algan mülklär, egär tarlovlar, egär borlalïχlar, egär baχčalar, egär tiyirmänlär, egär övlär, bu türlü 5-tän 1 yasaχlï bolmagay. Ulustagi k‘risdânlar, da pešäkârlar, da bezirgânlar bergäylär yasaχ. Yoχsa k‘risdânlarga baštan yasaχ bermägä buyurmastïr törä, tek dinsizlärdän, χaysïn ki χïlïč bilä tapïptïrlar. A tarlovlar, χaysï ki rikalar bilä suvarïrlar, bolgay keliši 5-tän 1 ülüš; ol, ki suvarïlmaslar, 10-da 1, zera topraχ yalγïzdïr χannïŋ u biyniŋ, dügül suv. Daγï da haftanïŋ künläri 7-dir, 1 kün išlängäy χanga da biygä, artïχsï išlätmäχ poddanïylarïn ulu egirliktir.

Ögüzdän bašχa yasaχ bolmagay, zera eyäsi išläp 5-tän 1 beriyir.

Inäktän 1 lidr saryaχ berilgäy.

[Yaš ot üčün dä yasaχ berilmägäy.]

Da alay oχ χoylardan 10-unčï.

Attan, χatïrdan, ešäktän (28r) yasaχ bolmagay, zera alar bilä här kez χuluχtadïrlar biylärinä.

Daγï da yïlnïŋ kirgäninä küčünä körä išlägäy salačï, a ulukündä išlämägäy. Yoχ bolsun ol iš, egirlik övränčiki.

Törädän bašχa ḏžurumlamasïn biy salačïsïn. Egär nemä egirliki bolsa, küčünä körä ḏžurumlagay. Egär kimesägä egirlik etsä, törä bilä uč etkäylär.

Xačan ki [χan] χaysï biygä yer bergäy deržava ya pustalïχ ta, da ol biy ol yerdä χannïŋ boyruχï bilä χala yapkay, ol anïŋ deržavasïdïr meŋi.

imenâdan. Ol biyniŋ ölümündän soŋra oγlanlarïnïŋ bolgay χannïŋ boyruχu bilä. Bu türlü bolgay, ulu biylärdän kiči biylärgä nemä yer bersälär, alay oχ kiči biylärdän salačïlarga berilsä nemä pustalïχ, yer, ki yasagaylar ya, ormanlarnï kesip, tarlovlar etkäylär, ol alarnïŋ imenâlarï bolgay, da kendilärindän soŋra oγlanlarïnïŋ bolgay. Salačïnïŋ egirliki bolmasa, bolmagay, ki büχtan bilä algay biyi.

Yäŋi avadanlïχ yapkan yerlär barča kelištän boš bolgay, barča yergäsi bilä tügälläginčä.

Alay oχ χan yäŋi kermän yapsa ya χala, egär eksilsä χanlïχtan aχča, pospolitïy el bilä tügällängäy.

Kermän eli artïχ hörmä(38v)ttä bolgay, ne ki salačï, salačïlar artïχ hörmättä bolgay, ne ki salalarnïŋ maγazïčïlarï.

Keräkli da yaχšï pešäkârlïχ topraχ bilä išlämäχtïr, daγï da temirčilik, tešärlik da teslâlik. Pešäkârlar arasïna artïχ hörmättä bolgay temirči da teslâ. Daγï da keräkli da bolušučï adämilik tarbiyatïna pešäkârlik hakimlik, ki adäminiŋ barča tïnčsïzlïχïn tanïr da oŋaltïr, ulu hörmättä bolgay bular da. Daγï da artïχsï u hörmätli, keräkli d͡žanga da tengä sözlü pešäkârlïχ, χutχaruču bizni yamanlïχtan da yaχšï yolga keltirüči vartabedliχtir, ilgäri hörmä[t]tä bolgaylar χannïŋ tärbasïna da barča biy-biyät arasïnda, anïŋ üčün ki barčasïnïŋ keräkli atasïdïr da d͡žanlarnïŋ hakimidir.

[*Страницы 39r-39v оставлены чистыми*]

(40r) Bašlanïyïr bu düftär ermeni töräsiniŋ, ašaγa yazïlgannïŋ kendiniŋ sanïna da χaγïtlarïna, χaysï ki burungidir χaγïtïna kendiniŋ

1 Kapitula. Ävälgi yaŋïlganlar χanlïχ olturγučka da biylärinä χaršï.

2 Kapitula. Xulnuŋ χulluχ etkäni kendiniŋ biyinä, da ketkäni salačïnïŋ kendi biyindän.

3 Kapitula. Uruškanlarï oγlanlarnïŋ, ya biri birin öldürgäylär, yašlarïna körä yazgandïr törädä.

4 Kapitula. Oγlanlarnïŋ, χaysï biri 1-in naχïs etkäy.

5 Kapitula. Oγlanlar üčün, χaysï ki 1-i birin suvda boγsalar.

6 Kapitula. Oγlanlar üčün, χaysïlarï ki sek(40v)irgäylär öč kirip.

7 Kapitula. Igitlär üčün, öč kirip nemä aγïr kötürgäylär.

8 Kapitula. Esirik kišilär üčün.

9 Kapitula. Tapkan malnïŋ yer tibinä.

Ol biyniŋ egär nemä ulu yaŋïlmaχï bol[ma]sa χanga, bolmas anï čïχarmaga ol imenâsïndan. Ol biyniŋ ölümündän soŋra oγlanlarnïŋ bolgay χannïŋ boyruχï bilä. Bu türlü bolgay, ulu biylärdän kiči biylärgä nemä yer bersälär, alay oχ kiči biylärdän salačïlarga berilsä nemä pustalïχ, yer, ki yasagaylar ya, ormanlarnï kesip, tarlovlar etkäylär, ol alarnïŋ imenâlarï bolgay, da kendilärindän soŋra oγlanlarïnïŋ bolgay. Salačïnïŋ egirliki bolmasa. bolmagay, ki büχtan bilä algay biyi.

Yäŋi avadanlïχ yapkan yerlär barča kelištän boš bolgay, barča yergäsi bilä tügälläginčä.

Alay oχ χan egär kermän yapsa ya χala, egär eksilsä χanlïχtan sƀg, pospolitïy el bilä tügällängäy.

Ki kermän eli artïχ hörmättä bolgay, (28v) ne ki salačï, salačïlar artïχ hörmättä bolgaylar, ne ki salačïnïŋ maγazïčïlarï.

Keräkli ya yaχšï pešäkârlïχ topraχ bilä išlänmäχtir, daγï da temirčiliχ, tešärliχ da teslâlïq. Pešäkârlar arasïna artïχ hörmättä bolgay temirči da teslâ. Daγï da keräkli da bolušučï adämilik tarbiyatïnda pešäkârlïqtïr hakimlik, ki adäminiŋ barča tïnčsïzlïχïn tanïr da oŋaltïr, ulu hörmättä bolgaylar bular da. Daγï da artïχsï u hörmätli, keräkli d̲žanga da tengä sözlü pešäkârlïχ, χutχaručï bizni yamanlïχtan da yaχšï yolga keltirüči vartabedliχtir, ilgäri hörmättä bolgaylar χannïŋ tärbasïnda da barča biy-biyät arasïna, anïŋ üčün ki barčasïnïŋ keräkli atasïdïr da d̲žanlarnïŋ hakimidir. Meŋi meŋilik, amen.

[Колофон]

Tvagan 1104-sinä [=1655], martnïŋ 18-inä nemictä [=nemičtä] fasïn yaŋïldïlar da bayramlarïn 3 dindän ilgali [=ilgäri] ettilär, ermenidän, da oruštan [=orustan], da d̲žuhuttan, da 4 hafta ilgäri ettilär. Bilgäysiz, bi[y]likiŋiz, ki ol tayfa biraz šašïyïrlar. Amen.

Agop, surp baron Butaχ oγlu. Amen.

[Страницы 29r-68r содержат христианские наставления и предания, в частности сказание о Хикаре – Акире премудром].

(68v) Bašlanïyïr bu düftär ermeni töräsiniŋ, ašaγa yazïlganïnïŋ kendiniŋ sanïna da χaγïtlarïna, χaysï ki burungidir χaγïtïna kendiniŋ

1 Kapitula. Ävälgi yaŋïlganlar χanlïχ olturγučka da kendiniŋ biylärinä.

2 Kapitula. Xulnuŋ χuluχ etkäni kendiniŋ biyinä, da ketkäni salačïnïŋ kendi biyindän.

3 Kapitula. Uruškanlarï oγlanlarnïŋ, ya biri birin öldürgäy, yašlarïna körä yazgandïr törädä.

4 Kapitula. Oγlanlarnïŋ, χaysï ki biri birin naχïs etkäy.

5 Kapitula. Oγlanlar üčün, χaysï ki biri birin suvda boγsalar.

6 Kapitula. Oγlanlar üčün, χaysï ki sekirgäylär öč kirip.

7 Kapitula. Igitlär üčün, öč kirip nemä aγïr kötürgäylär.

8 Kapitula. Esirik kišilär üčün.

9 Kapitula. Tapkan malnïŋ yer ičinä.

10 Kapitula. Kimesä ki kimesäniŋ saχalïndan tartkay.
11 Kapitula. Saχlaganï taχïlnïŋ yer ičinä barča nemäni.
12 Kapitula. Salačï töräsi üčün.
13 Kapitula. Kim ki kendi d͡žïnsïnïŋ babaslarïn hörmätlämäsä.
14 Kapitula. Yaman aytučïlar üčün köz artïndan korol'nuŋ olturγučuna ya keŋäštän [=keŋäštä] olturgan biylärgä.
15 Kapitula. Erksiz χullar üčün, χaysïlarï ki kendiniŋ biyiniŋ erkindän bašχa babas bolma bolmas.
16 Kapitula. Kristân χullar üčün.
17 Kapitula. Satïn algan χatunlarnïŋ χaravašlarnïŋ.
(41r) 18 Kapitula. Satïn algan dinsiz χullarnïŋ.
19 Kapitula. Kim ki atasïn ya anasïn urgay.
20 Kapitula. Yaŋïlganïna körä χulluχu.
21 Kapitula. Kim ki kišini oγurlagay.
22 Kapitula. Kim pambaslar kendiniŋ atasïn, ya anasïn, ya χardašlarïn.
23 Kapitula. Eki kiši uruškay, da 1-i birin yaralagay.
24 Kapitula. Kim ki satïn algan χulun ya χaravašïn öldürgäy.
25 Kapitula. Kimesä ki χalaba bašlagay da urgay eki d͡žanlï χatunnu.
26 Kapitula. Ögüz ögüznü sančkay.
27 Kapitula. Kimesä ki kendiniŋ χulun naχïs etkäy.
28 Kapitula. Ki ögüz ögüznü ya buγa buγanï öldürgäy.
29 Kapitula. Xuyularnïŋ da čoγurlarnïŋ.
(41v) 30 Kapitula. Kiši čoγurga tüškäy.
31 Kapitula. Tuvar χaranïŋ.
32 Kapitula. Atlar üčün.
33 Kapitula. Xïlïχlï at üčün, ki kimesäni urup naχïs etkäy.
34 Kapitula. Ki kimesä kečä oγrunu övinä tapkay.
35 Kapitula. Töräsi baχčalarnïŋ da rolâlarnïŋ.
36 Kapitula. Töräsi küydürmäχniŋ da požarnïŋ.
37 Kapitula. Kimesä kimesägä inanïp nemä saχlama bergäy χoluna.
38 Kapitula. Tuvar χaranï kimesägä saχlamaga bergäy.
39 Kapitula. Anïŋ üčün, kimesä kimesägä saγït ötünčkä bergäy.
40 Kapitula. Anïŋ üčün, kimesä kimesädän nemä borčka algay.
41 Kapitula. Ki nemäni tusnaχ χoygaylar.
42 Kapitula. Anïŋ üčün, kimesä kimesäni ot bilä küydürgäy.
43 Kapitula. Kim ki kimesäniŋ baχčasïna (42r) teräkin buzgay.
44 Kapitula. Atlar üčün da tuvar χara üčün.
45 Kapitula. Kimesä ki miskinliktän kendiniŋ čïγïšïn ya rolâlarïn satkay.
46 Kapitula. Öv satïn algay kimesä kermän ičinä.
47 Kapitula. Suv tiyirmänläri üčün.
48 Kapitula. Kim ki at satun algay.
49 Kapitula. Ögüz satmaχ üčün.

10 Kapitula. Kimesä kimesäniŋ saχalïndan tartkay.
11 Kapitula. Saχlaganï taχïlnïŋ yer ičinä barča nemäni.
12 Kapitula. Salačï töräsi üčün.
13 Kapitula. Kim ki kendi d͡žïnsïnïŋ babaslarïn hörmätlämäsä.
14 Kapitula. Yaman aytučïlar üčün köz artïndan korol′nuŋ olturγučuna ya keŋäštä olturgan biylärgä.
15 Kapitula. Erksiz χullar üčün, χaysïlarï ki kendin(96r)iŋ biyiniŋ erkindän bašχa babas bolma bolmas.
16 Kapitula. K‘ristân χullar üčün.
17 Kapitula. Satun algan χatunlarnïŋ χaravašlarnïŋ.
18 Kapitula. Satïn algan dinsiz χullarnïŋ.
19 Kapitula. Kim ki atasïn ya anasïn urgay.
20 Kapitula. Yaŋïlganïna körä χulluχu.
21 Kapitula. Kim ki kišini oγurlagay.
22 Kapitula. Kim ki pambaslar kendiniŋ atasïn, anasïn ya χardašlarïn.
23 Kapitula. 2 kiši uruškay, da 1-i 1-in yaralagay.
24 Kapitula. Kim ki satun algan χulun ya χaravašïn öldürgäy.
25 Kapitula. Kimesä ki χalaba bašlagay da urgay 2 d͡žanlï χatunnu.
26 Kapitula. Ögüz ögüznü sančkay.
27 Kapitula. Kimesä kendiniŋ χulun naχïs etkäy.
28 Kapitula. Ki ögüz ögüznü öldürgäy ya buγa buγan[ï] öldürgäy.
29 Kapitula. Xuyularnïŋ da čuγurlarnïŋ.
30 Kapitula. Kiši čuγurga tüškäy.
31 Kapitula. Tuvar χaranïŋ.
32 Kapitula. Atlar üčün.
33 Kapitula. Xïlïχlï at üčün, ki kimesäni urgay.
34 Kapitula. Kimesä ki oγrunu kečä övinä tapkay.
35 Kapitula. Baχčalarnïŋ da rolâlarnïŋ.
36 Kapitula. Küydürmäχniŋ da požarlarnïŋ.
37 Kapitula. Kimesä kimesägä inanïp nemä saχlama bergäy χoluna. (69v)
38 Kapitula. Tuvar χaranï kimesägä saχlama bergäy.
39 Kapitula. Kimesä kimesägä saγït ötünčkä bergäy.
40 Kapitula. Kimesä kimesädän nemä borčka algay.
41 Kapitula. Ki nemän[i] tusnaχ χoygaylar.
42 Kapitula. Kimesä kimesäni ot bilä küydürgäy.
43 Kapitula. Kim ki kimesäniŋ baχčasïna teräkin buzgay.
44 Kapitula. Atlar üčün da tuvar χara üčün.
45 Kapitula. Kimesä ki miskinliktän kendiniŋ čïγïšïn ya rolâlarïn satkay.
46 Kapitula. Öv satun algay kimesä kermän ičinä.
47 Kapitula. Suv tiyirmänläri üčün.
48 Kapitula. Kim ki at satun algay.
49 Kapitula. Ögüz satmaχ üčün.

50 Kapitula. Kimesä kimesägä inäk satkay.
51 Kapitula. Čulular üčün.
52 Kapitula. Saγït balčïχtan etkän üčün čaγïrga.
53 Kapitula. Yemišli teräklärniŋ yemišin satmaχ üčün.
54 Kapitula. Kim ki tiyirmän yalga tutkay.
55 Kapitula. Yarγučïlar üčün da k'ahanalar üčün, kim ki alarnï hörmätlämäsä yarγuda.
(42v) 56 Kapitula. Tarlovlarnïŋ mežalarï üčün.
57 Kapitula. Tanïχlïχ üčün.
58 Kapitula. Öldürgän kišini kim ki tapsa özgäniŋ hranicasïna.
59 Kapitula. Atasïnïŋ-anasïnïŋ sözün išitmägän oγlanlar üčün.
60 Kapitula. Yaman χïlïngan kišilär üčün.
61 Kapitula. Ögütlämägä oγrunu.
62 Kapitula. Kim ki küč etkäy χatunga ya χïzga.
63 Kapitula. Kim ki kimesäniŋ tas etkän nemäsin tapkay.
64 Kapitula. Kimesä kimesä bilä yolga čïχkay.
65 Kapitula. Kim ki ne türlü χïlïχ bilä ton kiygäy.
66 Kapitula. Kim ki yäŋi öv χoygay.
67 Kapitula. Kim ki kimesäniŋ tarlovuna kirgäy serp bilä.
68 Kapitula. Kim ki kimesäniŋ borlalïχïna kirgäy.
69 Kapitula. Yäŋi kiyövlärniŋ.
(43r) 70 Kapitula. Xol tiyirmänniŋ.
71 Kapitula. Tusnaχsïz borčlar üčün.
72 Kapitula. Töräsi χuluχčïlarnïŋ.
73 Kapitula. Tul χatunlardan tusnaχ almagaylar kimesä.
74 Kapitula. Ol χatun üčün, ki 2 er kiši uruššа, ol, aralarïna kirip, eksin ayïrmaga klägäy.
75 Kapitula. Ölüni kerezmandan χazïp čïχargay, üstündägin, ne ki bar, barča algay.
76 Kapitula. Kimgä ki yoluχkay, ki klämiyin kiši öldürgäy.
77 Kapitula. Oγlanlar üčün, ki kendi erkinä ösärlär.
78 Kapitula. Ol oγlanlar üčün ki atasïn-anasïn salïp ketärlär kendi erki bilä.
79 Kapitula. Kimlär ki čerüvgä barïrlar.
80 Kapitula. Töräläri pešäkârlarnïŋ.
(43v) 81 Kapitula. Oγlanlar üčün, ki tügäl uslu bolmagay da saγ.
82 Kapitula. Töräsi bezirgânlikniŋ.
83 Kapitula. Hranicalar üčün mülklärniŋ.
84 Kapitula. Töräsi χuçlarnïŋ.
85 Kapitula. Töräsi vank'larnïŋ.
86 Kapitula. Buzulgan kerapnïŋ ya adämilärniŋ teŋiz üstünä.
87 Kapitula. Olturγuzmaχï yäŋi sala.
88 Kapitula. Zdanâ mülknüŋ da tirlikniŋ atalardan χalgan.
89 Kapitula. Üläšinmäχi χardašlar arasïna toγma.

50 Kapitula. Kimesä kimesägä inäk satkay.
51 Kapitula. Čulular üčün.
52 Kapitula. Saγït balčïχtan etkän üčün čaγïrga.
53 Kapitula. Yemišli teräklärniŋ yemišin satmaχ üčün.
54 Kapitula. Kim ki tiyirmän yalga tutkay.
55 Kapitula. Yarγučïlar üčün da k'ahanalar üčün, kim ki alarnï hörmätlämäsä yarγuda.
56 Kapitula. Tarlovlarnïŋ mežalarï üčün.
57 Kapitula. Tanïχlïχ üčün.
58 Kapitula. Öldürgän kišini kim ki tapsa özgäniŋ hranicasïna.
59 Kapitula. Atasïnïŋ-anasïnïŋ sözün išitmägän oγlanlar üčün.
60 Kapitula. Yaman χïlïngan kišilär üčün.
(70r) 61 Kapitula. Ögütlämägä oγrunu.
62 Kapitula. Küč etkäy χatïnga ya χïzga.
63 Kapitula. Kim ki kimesäniŋ tas etkän nemäsin tapkay.
64 Kapitula. Kimesä kimesä bilä yolga čïχkay.
65 Kapitula. Kim ki ne türlü χïlïχ bilä ton kiygäy.
66 Kapitula. Kim ki yäŋi öv χoygay.
67 Kapitula. Kim ki kimesäniŋ tarlovuna kirgäy serp bilä.
68 Kapitula. Kim ki kimesäniŋ borlalïχïna kirgäy.
69 Kapitula. Yäŋi kiyövlärniŋ.
70 Kapitula. Xol tiyirmäniniŋ.
71 Kapitula. Tusnaχsïz borčlar üčün.
72 Kapitula. Töräsi χuluχčïlarnïŋ.
73 Kapitula. Tul χatunlardan tusnaχ almagay kimesä.
74 Kapitula. Ol χatïn üčün, ki 2 kiši uruššа, ol, aralarïna kirip, ayïrmaga klägäy.
75 Kapitula. Ölünü ki kerezmandan χazïp čïχargaylar da üstündägi, ne ki bar, algaylar.
76 Kapitula. Kimgä ki yoluχkay, ki klämiyin kiši öldürgäy.
77 Kapitula. Ol oγlanlar üčün, ki atasïn-anasïn heč tutup, da kendi erkinä öskäylär.
78 Kapitula. Ol oγlanlar üčün, ki atasïn-anasïn salïp, ketärlär kendi erki bilä.
79 Kapitula. Kimlär ki čerüvgä barïrlar.
80 Kapitula. Töräläri pešäkârlarnïŋ.
81 Kapitula. Oγlanlar üčün, ki tügäl uslu bolmagay da saγ.
(70v) 82 Kapitula. Töräsi bezirgânlikniŋ.
83 Kapitula. Hranicalarï üčün mülklärniŋ.
84 Kapitula. Töräsi χuçlarnïŋ.
85 Kapitula. Töräsi vank'larnïŋ.
86 Kapitula. Buzulgan keraplarnïŋ ya adämilärniŋ teŋiz üsnä.
87 Kapitula. Olturγuzmaχï yäŋi sala.
88 Kapitula. Zdanâ mülklärniŋ da tirlikniŋ atalardan χalgan.
89 Kapitula. Üläšinmäχi toγma χardašlarnïŋ arasïna.

90 Kapitula. Ayblagan oγrunu, ya anïŋ d̮žäzasï nedir.
91 Kapitula. Yarγusu oγrunuŋ.
92 Kapitula. Biyi, ki χulun iškä yebergäy.
(44r) 93 Kapitula. Kišiniŋ χulun kimesä kendi išinä yebergäy.
94 Kapitula. Töräsi yalga tutkan χullarnïŋ.
95 Kapitula. Kimesäniŋ tuvarï ziyan etkäy sačovga, da anï tutup yapkaylar.
96 Kapitula. Kimesä atnï ürkütkäy.
97 Kapitula. Adam öldürmäχniŋ.
98 Kapitula. Išläri salalarnïŋ, ne türlü ki bolur.
99 Kapitula. Övränmägän ta tügäl bilmägän hakimlärniŋ.
100 Kapitula. Kimni ki küč bilä erkindän bašχa yebergäylär iškä.
101 Kapitula. Isčilärni yalga tutkan iškä.
102 Kapitula. Kütüčilärniŋ töräsi.
103 Kapitula. Kim ki yïχövgä nemä čïχarsa.
104 Kapitula. Töräsidir bezirgânlikniŋ da kebitčilärniŋ.
(44v) 105 Kapitula. Töräsi pešäkârlarnïŋ.
106 Kapitula. Isči pešäkârlarnïŋ, ki biyiniŋ saγïtï bilä išlärlär.
107 Kapitula. Kimesä nemä tirlik tapungay čerüvčiliktä.
108 Kapitula. Köptängi borčlarnïŋ töräsi.
109 Kapitula. Kimesä ki nemä satun algay da behlägäy anï aχča bilä.
110 Kapitula. Bir kimesä nemä satïn algay, da satkan kiši anï tïygay.
111 Kapitula. Bir kimesä, ki tusnaχ üstünä aχča bergäy.
112 Kapitula. Kimesä kimesägä nemä atagay bermä da bermägäy.
113 Kapitula. Oγul atanïŋ bilmäχindän bašχa borč etkäy.
114 Kapitula. Xonaχlar, χaysïlarï ki χoygaylar χumašlarïn hospodada.
115 Kapitula. Töräsi öksüzlärniŋ.
116 Kapitula. Ata mülklärinä. (45r)
117 Kapitula. Adam χanïnïŋ.
118 Kapitula. Törädän apelôvat etmä.
119 Kapitula. Töräči töräni etmägäy 1 storonaga birsindän bašχa.
120 Kapitula. Aŋlamaχï yergäsi ermeni töräsiniŋ.
121 Kapitula. Kimlär ki hörmätlämäslär töräni.
122 Kapitula. Alar, ki ündägäylär voytnuŋ alnïna, da turmagaylar.
123 Kapitula. Xatunlarnïŋ barča türlü.
124 Kapitula. Aŋlamaχï bilmäχi ant ičmäχniŋ.

(45v) Bašlanïyïrlar töräläri ermenilärniŋ ermeni tilindän da buyurmaχïndan yarïχlï ulu biyniŋ biyniŋ da biyniŋ Zigmuntnuŋ, pol′skiy korol′nuŋ, pannïŋ da dedičniŋ

Tilindän ermeniniŋ latingä čïχargandïr, latindän pol′skiygä, a pol′skiydän bizim tilgä, χaysï ki bašlanïyïr bu sözlär bilä.

Yarïχlï biy da biy Zigmunt, Teŋriniŋ süvükü bilä korol′ pol′skiy, ulu knâz Litvanïŋ, da Orusnuŋ, Prusnuŋ, daγïn da özgä uluslarnïŋ biyi da

90 Kapitula. Ayblagan oγrunu, ya anïŋ d̲žäzasï nedir.
91 Kapitula. Yarγusu oγrunuŋ.
92 Kapitula. Biyi, ki χulun iškä yebergäy.
93 Kapitula. Kišiniŋ χulun kimesä kendi išinä yebergäy.
94 Kapitula. Töräsi yalga tutkan χullarnïŋ.
95 Kapitula. Kimesäniŋ tuvarï ziyan etkäy sačovga, da anï tutup yapkaylar.
96 Kapitula. Kimesä atnï ürkütkäy.
97 Kapitula. Adam öldürmäχniŋ.
98 Kapitula. Išläri salalarnïŋ, ne türlü ki bolur.
99 Kapitula. Övränmägän da tügäl bilmägän hakimniŋ.
100 Kapitula. Kimni ki küč bilä yebergäylär erkindän bašχa iškä.
101 Kapitula. Iščilärniŋ yalga tutkan iškä.
102 Kapitula. Tutučïlarnïŋ [=kütüčilärniŋ] töräsi.
(71r) 103 Kapitula. Kim ki yïχövgä nemä čïχarsa.
104 Kapitula. Töräsi bezirgânlikniŋ da kebitčilärniŋ.
105 Kapitula. Töräsi pešäkârlarnïŋ.
106 Kapitula. Išči pešäkârlarnïŋ, ki biyiniŋ saγïtï bilä išlärlär.
107 Kapitula. Kimesä nemä tirlik tapungay čerüvdä.
108 Kapitula. Köptängi borčlarnïŋ töräsi.
109 Kapitula. Kimesä ki nemä satun algay da behlägäy anï sƃg bilä.
110 Kapitula. 1 kimesä nemä satun algay, da satkan kiši anï tïygay.
111 Kapitula. 1 kimesä ki tusnaχ üsnä sƃg bergäy.
112 Kapitula. Kimesä kimesägä nemä aytkay bermä da bermägäy.
113 Kapitula. Oγul atanïŋ bilmäχindän bašχa borč etkäy.
114 Kapitula. Xaysï ki χonaχlar χoygay χumašlarïn hospodada.
115 Kapitula. Töräsi oγlanlarnïŋ öksüz.
116 Kapitula. Ata mülklärinä.
117 Kapitula. Adam χanïnïŋ.
118 Kapitula. Törädän apelôvat etmä.
119 Kapitula. Töräči töräni etmägäy 1 stronaga birsindän bašχa.
120 Kapitula. Aŋlamaχï yergäsi ermeni töräsiniŋ.
121 Kapitula. Kimlär ki hörmätlämäsä töräni.
122 Kapitula. Alar, ki ündägäylär voytnuŋ alnïna, da turmagay.
123 Kapitula. Xatïnlarnïŋ barča türlü.
124 Kapitula. Aŋlamaχï bilmäχi ant ičmäχniŋ.

(71v) Bašlanïyïrlar töräläri ermenilärniŋ ermeni tilindän da buyurmaχïndan yarïχlï ulu biyniŋ da biyniŋ Zigmuntnuŋ, pol′skiy korol′nuŋ, pannïŋ da dedičniŋ

Tilindän ermeniniŋ latingä čïχargandïr, latindän pol′skiygä, da pol′skiydän bizim tilgä, χaysï ki bašlanïyïr bu sözlär bilä.

Yarïχlï biy da biy Zigmunt, Teŋriniŋ süvükü bilä korol′ pol′skiy, ulu knâz Litvanïŋ, da Orusnuŋ, Prusnuŋ, daγïn özgä uluslarnïŋ biyi da

dediči, etiyir aytmaχlïχ törälär üstünä da toχtatmaχlïχ ermenilärniŋ munïŋkibik bašlamaχ bilä da bu sözlär bilä.

Atïna Teŋriniŋ. Amen.

Meŋilik išniŋ bilikliki.

(45r) Xačan töräläri da toχtatmaχlarï korol'larnïŋ da knâzlarnïŋ, alay, nečik özgä išlär ölümlü, ne bir kez alay keŋäšli da uslu toχtalgan bolgay, aytïlgan da tutulgan bolgay, ki soŋra, χačan ki ol čaχ da χïlïχlï [=χïlïχï] ki aŋïyïr da övrätiyir här kez anïŋkibikni, nemä bar edi, ki keräktir ya teškirmägä, yasamaga, ya buzmaga, bir čaχta keräkli edi, a nemädä bašlanganïndan alay išlängän da tügällängän, körünmägä bolur, neni ki soŋra yetkizgäy da yasama keräkli bolmagay. Anïŋ üčün men, Zigmunt, Teŋriniŋ sövükü bilä korol' Pol'skanïŋ, da ulu biy Litvanïŋ, daγïn da özgä uluslarnïŋ — Krakovnuŋ, Sudemirniŋ, Seraznïŋ, Kuyavnïŋ, Lenčicanïŋ, Orusnuŋ, Prusnuŋ, Xïlmenckiy, Elbenckiy, Pomorskiy, daγïn arï biy da dedič,

Belgili etärbiz bilmägä bügüngilärgä barčasïna, hali bolganlarga da kelgänlärgä dä, bu išlärni bilgänlärgä bilmägä, nečik tä ki bu vaχt(46v)ka dirä Ilôv ermeniläri, bizgä beringänlär ol privilealarnïŋ tibinä da kendiniŋ töräläri bilä ermeniniŋ, χaysï ki ilgärgilärimiz bizim alarga berkitip edilär, χabul kördüχ, da tuttuχ, da saχladïχ. Ale ki köptän tigül, χačan ki boldu ayrï išlär aralarïna bugurmistr bilä, raccalar bilä da χara el bilä šähärimizdä Ilôvda anïŋkibik alarnïŋ töräläri üčün, köründi, ki keräklidir, χačan ki ol törälär yazïlgan edi ermeni tili bilä, da alay, ki tek kendilärinä bilikli edi, a törä bolur edi, könü aytïp, voyt bilä Ilôvnuŋ 6 ermeni χartï bilä ermeniniŋ yergäsindän bu törälär yanïna keräk bolgaylar, čïχarïp 4 artikulnu birsi bitiklärdä yazgan bizim, χaysï ki törä bilä nemeclärniŋ, Marïmborknuŋ, keräk ol törä bilä bolgay yarγu. Ki ol voytka kermänniŋ da özgä kišilärgä, χaysï ki ermenilär bilä išläri bolgay, bilikli bolgay da belgili. Ki ornu um(47r)sasïzlïχka da aylandïrmaχlïχka χalmagay, sïmarlap ediχ ol ermenilärgä anïŋkibik törälärni alarnïŋ latin tilinä küvürmägä, da čïχarma, da bizgä bermägä. Xaysï törälärni, aγïrlap keŋäšimiz bilä bizim, oχcovlap [=oχšovlap], da χaysï boγumlarda az nemä alïšïptïr [=alïštïrïp], da yasap, bügüngi bitiklärdä bizim yazma da yäŋi baštan berkitmägä keŋäš ettiχ. Xaysï törälärniŋ čïχarganï bašlanïyïr da bardïr bu türlü.

[Дополнительная статья 1]

Ohannẹs, Teŋriniŋ šaγavatï bilä χanï ermenilärniŋ, χutlu vaχtta biylikinä kendiniŋ χoydu, ki yïχkün künüdür Teŋriniŋ ölüdän turganï Biyimizniŋ bizim Jisus K'risdosnuŋ, anïŋ üčün boyruχu bilä kendiniŋ χanlïχïnïŋ boyruχ etti, ki anïŋ ne bir urâdniki, ani buyruχčïsï ol künni yïχkünni ne 1 čïγïšnï χanlïχnïŋ almagay. Da yänä χoydu da, ki 1 yarγučï da yïχkün ne 1 yarγunï yarmagay. Daγïn da χoydï yïχkünni ne 1 dä ne 1 iš üčün ne tutkaylar, ne (47v) olturγuzgaylar. Daγïn kimesä bazmagay, kimesä bazïp borčun izdämägäy yïχkün. Yoχsa barča k'ristânlar

dediči, etiyir aytmaχlïχ törälär üsnä da toχtatmaχlïχ ermenilärniŋ munuŋkibik bašlamaχ bilä da bu sözlär bilä.

Atïna Teŋriniŋ. Amen.

Meŋilik išniŋ bilikliki.

Xačan töräläri da toχtatmaχlarï korol'larnïŋ da knâzlarnïŋ, alay, nečik özgä išlär ölümlü, ne 1 kez alay keŋäšli da uslu toχtalgan bolgay, aytïlgan da tutulgan bolgay, ki soŋra, χačan ki ol čaχ ta χïlïχlï [=χïlïχï] ki aŋïlïr da övrätir här kez anïŋkibik, nemä bar edi, ki keräktir ya teškirmägä, yasamaga ya buzmaga, 1 čaχta kerakli edi, a nemädä bašlanganïndan alay išlängän da tügällängän, körünmägä bolur, neni ki soŋra yetkizgäy da yasama keräkli bolmagay. (72r) Anïŋ üčün men, Zigmunt, Teŋriniŋ süvükü bilä korol' Pol'skanïŋ, da ulu biy Litvanïŋ, dayïn da özgä uluslarnïŋ — Krakovnuŋ, Sudemirniŋ, Seraznïŋ, Kuyavnïŋ, Lenčicanïŋ, Orusnuŋ, Prusnuŋ, Xlemenckiy, Elbenckiy, Pomorskiy, dayïn arï biy da dedič,

Belgili etärbiz bilmägä bügüngilärgä barčasïna, hali bolganlarga da kelgänlärgä, bu išlärni bilgänlärgä bilmägä, nečik tä ki bu vaχtka dirä Ilôv ermeniläri, bizgä beringänlär ol privilealarnïŋ tibinä da kendiniŋ töräläri bilä ermeniniŋ, χaysï ki ilgärgilärimiz bizim alarga berkitip edilär, χabul kördüχ, da tuttuχ, da saχladïχ. Ale ki köptän dügül, χačan ki boldu ayrï išlär aralarïna bugurmistr bilä, raycalar bilä da χara el bilä šähärimizdä Ilôvda anïŋkibik alarnïŋ töräläri üčün, köründi, ki keräklidir, χačan ki ol törälär yazïlgan edi ermeni tili bilä, da alay, ki tek kendilärinä bilikli edi, a törä bolur edi, könü aytïp, voyt bilä Ilôvnuŋ 6 ermeni χartï bilä ermeniniŋ yergäsindän bu törälär yanïna keräk bolgaylar, čïχarïp 4 artikulnu birsi bitiklärdä yazgan bizim, χaysï ki törä bilä nemeclärniŋ, Marïmborknuŋ, (72v) keräk ol törä bilä bolgay yarγu. Ki ol voytka kermänniŋ, özgä kišilärgä, χaysï ki ermenilär bilä išläri bolgay, bilikli bolgay da belgili. Ki ornu umsasïzlïχka da aylandïrmaχlïχka χalmagay, sïmarlap ediχ ol ermenilärgä anïŋkibik törälärni alarnïŋ latin tilinä küvürmägä, da čïχarma, da bizgä bermägä. Xaysï törälärni, sayïšlap keŋäšimiz bilä bizim, oχcovlap [=oχšovlap], da χaysï boγumlarda az nemä alïšïptïr [=alïštïrïp], da yasap, bügüngi bitiklärdä bizim yazma da yäŋi baštan berkitmägä keŋäš ettiχ. Xaysï törälärniŋ čïχarganï bašlanïyïr da bardïr bu türlü.

[Дополнительная статья 1]

Awhannẹs, Teŋriniŋ šaγavatï bilä χanï ermenilärniŋ, χutlu vaχtta biylikinä kendiniŋ χoydu, yïχkün künüdir Teŋriniŋ ölüdän turganï Biyimizniŋ bizim Jisus K'risdosnuŋ, anïŋ üčün boyruχu bilä kendiniŋ χanlïχïnïŋ buyruχ etti, ki anïŋ ne bir urâdniki, a ne buyruχčïsï ol künnü yïχkünnü ne bir čïγïšnï χanlïχnïŋ almagay. Da yänä χoydu, ki bir yarγučï da yïχkünnü yarγu yarmagay. Dayïn χoydu yïχkünnü ne bir iš üčün ne olturγuzgaylar, ne tutkaylar. Dayïn kimesä bazmagay, ya basïp yïχkünnü borčun izdämägäy. Yoχesä barča k'ristânlar künü yïχkünnüŋ,

künin yïχkünnüŋ, ulu kündä, ki barčasï erkli bolgaylar da färahat, čöplänmä da kelmä yïχövgä, baγlanmagay özgä išlär bilä, yïγlamaχ bilä, keräk Teŋridän χolmaga. Ne bir k'ristân künin yïχkünnüŋ biri birinä baš χošmagay albo öč algay. Här biri emin-aman bolgay, tözgäy alγïšta Teŋrigä, yerniŋ-köknüŋ χanïna šükür bergäylär yïχkünni. Da artïχsï ulu künüdür, ari da ayïrïlmagan surp Errortut'iunga šükür bergäylär.

◇ Ol, ki munda aytïlïyïr, ki yïχküngi kün töräsi bolmagay da tutulmagay, aŋlanïyïr, χanlïχ išlärdän bašχa χïlïnmaχï bilä isi yaman yaŋïlmaχlïχ, da borčlu üčün, ki emin bolmagay, kimniŋ imenâsï bolmasa.

[Дополнительная статья 2<16, 85]

Daγï da T'ẹọt'ọs χan ermeniniŋ aŋmaχlïχï, arzani da maχtalgan, da özgä χanlarnïŋ da knâžatalarnïŋ k'ristânlarnïŋ, ermenilärniŋ. (48r) Xačan ki ol χanlar keldirdi aŋar könülük Teŋriniŋ, törälär da toχtalmaχlar berip barčasïna, χaysï ki el anïŋdïr, markarẹlärdän da surp aṛak'ellärdän aytmaχlïχ da özgä vartabedlärniŋ surp yïχövnüŋ, χoydï kendi elinä, kendinä beringänlärgä, budur kermänlärgä, da kermänčiχlärgä, da salalarga, da özgä yerlärgä, da kendiniŋ yergäsinä beringänlärgä, keräk etkäylär barčasï da bašχa barčasïna, ki anïŋki boyruχlarnï küčlü da nemä eksitmiyin saχlagaylar.

(*На полях:* Nota.) Xanlarï ermenilärniŋ törälärni belgili etiyirlär yarγučïlarga da barča töräčilärgä, etüčilärgä könülükni, alay 1-inä, nečik 1-sinä: buyurïyïrbiz, etkäylär könülük da yarγu könü barčasïna — χodžaga da miskingä, tullarga da öksüzlärgä, kermänligä da χonaχka, da kelgänlärgä, bašχïš almamaχ da orunč, da yarγučïlar anï eslägäylär da közätkäylär, ki egri kišini yarγu bilä könültmägäylär. (48v) Yänäči, egär ki töräči egri törä etsä, anïŋkibik ištä tanïχlïχ bilä yetkizgän bolsa, hörmätsiz ündälgän bolgay. Hörmätsizlikin töräčiniŋ keri etiyir χanlïχka almaχ bilä, χaysï ki töräčidän berilmäχ keräk. Anïŋ üčün töräči, yaman töräsiz ayttï esä ya yaman yarγu etti esä, hörmätsiz tigüldür, χaysï ki yarγučï apelâcia bilä yarγu etsä. Egär sezsä töräčiniŋ egri buyurganïn, könülüksüz, ögütlämä anï bolur.

Da töräči üstünädir bu iš, ki storonalarnï keltirgäy zhodada da antnï alarga terčä buyurmagay. Egär yarγučï bolmasa storonalarnï barïštïrmaga, soŋra yarγučï aytmaχ keräk, nečik ki törädä yazgandïr.

Xačan ki eksi kelsälär yarγu alnïna da biri birinä ayb bergäylär borč üčün ya özgä nemälär üčün, bizminlänip, a egär 2 yandan ki tanïχlarï bolmasa, ol čaχta anïŋkibik išlärni, kimni ki ündäptirlär (49r) da tangay nemäni, ale ündägängä tigül, keräk aytïlgay yetkizmäχliχ aŋar, ol yan, ki ündälgändir, keräk kendi ant ičkäy, ündägän kišigä tügällägäy törä bilä.

Xačan ki kelsälär ermeni voytnuŋ alnïna eksi dä ne išlär dä bolsa ya yoluχkan tanïχlar bilä, ol čaχta χaysï da bolsa alardan tanïχlarï bolgay könülük bilä, budur 2 ya 3 yaχšï kišilär bolgay, da tanïχlïχ oχšašlï.

ulu kündä dä, ki barčasï erkli (73r) bolgaylar da färahat, čöplänmä da kelmä yïχövgä, baγlanmagay özgä išlär bilä, yïγlamaχ bilä, [keräk] Teŋridän χolmaga. Ne bir k'ristân künün yïχkünnüŋ 1-i birinä baš χošmagay albo öč almagay. Här 1-i emin-aman bolgay, tözgäy alγïšta Teŋrigä, yerniŋ-köknüŋ χanïna šükür bergäylär yïχkünni. Da artïχsï ulu künüdir, ari da ayïrïlmagan surp Errortut'iunga šükür bergäylär.

◇ Ol, ki munda aytïlïr, ki yïχküngi kün törä bolmagay da tutulmagay, aŋlanïyïr, χanlïχ išlärdän bašχa χïlïnmaχï bilä isi yaman yaŋïlmaχlïχ, da borčlu üčün, ki emin bol[ma]gay, kimniŋ imenâsï bolmasa.

[Дополнительная статья 2<16, 85]

Daγï da T'ẹotos χan ermeniniŋ aŋmaχlïχï, arzani da maχtalgan, da özgä χanlarnïŋ da knâžatalarnïŋ [k'risdânlarnïŋ, ermenilärniŋ]. Xačan ki ol χanlar keltirdi aŋar könülük Teŋriniŋ, törälär da toχtalmaχlar berip barčasïna, χaysï ki el anïŋdïr, markarẹlärdän da surp aṛak'ellärdän aytmaχlïχ da özgä vartabedlärniŋ surp yïχövnüŋ, χoydu kendi elinä, kendinä beringänlärgä, budur kermänliχlärgä, da salalarga, da özgä yerlärgä, da kendiniŋ yergäsinä beringänlärgä, keräk etkäylär barčasï da bašχa barčasïna, ki anïŋki buyruχlarnï küčlü da nemä eksitmiyin saχlagaylar.

(73v) ◇ Xanlarï ermenilärniŋ törälärni belgili etiyirlär yarγučïlarga, buyuruyurlar anïŋkibiklärgä da barča töräčilärgä, etüčilärgä könülüknü, alay birinä, nečik birsinä: buyuruyurbiz, etkäylär könülük da yarγu könü barčasïna — χodž̲aga da miskingä, tullarga da öksüzlärgä, kermänligä da χonaχka, da kelgänlärgä, bašχïš almamaχ da orunč, da yarγučïlar anï eslägäylär da közätkäylär, ki egri kišini yarγu bilä könültmägäylär. Yänäči, egär ki töräči egri törä etsä, anïŋkibik ištä tanïχlïχ bilä yetkizgän bolsa, hörmätsiz ündälgän bolgay. Hörmätsizlikin töräčiniŋ keri etiyir χanlïχka almaχ bilä, χaysï ki töräčidän berilmäχ keräk. Anïŋ üčün töräči, yaman töräsiz ayttï esä ya yaman yarγu etti esä, hörmätsiz digüldür, χaysï ki yarγučï apelâcia bilä yarγu etsä. Egär sezsä töräčiniŋ egri buyurganïn, könülüksüz, ögütlämägä anï bolur.

Da töräči üsnädir bu iš, ki stronalarnï keltirgäy zhodada da antnï alarga [terčä] buyurmagay. Egär yarγučï bolmasa stronalarnï barïštïrmaga, soŋra yarγučï aytmaχ keräk, nečik ki törädä yazgandïr.

Yänäči, χačan ki 2-si kelsälär yarγu alnïna da biri birinä ayb bergäylär borč üčün ya özgä nemälär üčün, bizmilänip, a egär eki (74r) yandan ki tanïχlarï bolmasa, ol čaχta anïŋkibik išlärni, kimni ki ündäptirlär da tangay nemäni, ale ündägängä dügül, keräk aytïlgay yetkizmäklik aŋar, ol yan, ki ündälgändir, keräk kendi ant ičkäy, ündägän kišigä tügällägäy törä bilä.

Xačan ki kelsälär ermeni voytunuŋ alnïna 2-si ne išlär dä bolsa ya yoluχkan tanïχlarï bilä, ol čaχta χaysï da bolsa alardan tanïχlarï bolgay könülük bilä, budur 2 ya 3 yaχšï kišilär bolgay, da tanïχlïχ oχšašï.

Anïŋkibik iš tutulur, da yarγuči anïŋ sartïn aytmaχ keräk, egär ki 1-si yandan dävikâr utru bolsa tanïχlïχka. Xaysï ki tanïχlïχ könülük bilä berilgän bolgay, klägäy, ayb berip, tanïχlïχnï keri urmaga kläp, ki könülükni baskay, ol čaχta bu türlü išniŋ üstünä toχtamaχ keräk. Könü tanïχlïχ χatïna χaldïrmaχ keräk, baχmamaχ keräk anïŋ sözlärinä, kim ki ayblar anïŋki tanïχlarnï.

[Дополнительная статья 3<99]. Töräsi ermenilärniŋ dijatik'(49v)lärniŋ

Xaysï ermenigä ki yoluχkay tïnsïzlïχ, ündämäχ keräk kendiniŋ k'ahanalarïn, da 2-3 ketχoyanï χartlardan tanïχlïχ üčün, da kendiniŋ yovuχlarïn. Äväl keräk nemä čïχargay yïχövünä, da aχpašïna, da babasïna, da kerezmanïn kendiniŋ belgili etkäy, da χalgan mülklärin, da tirlikin kendiniŋ, yuvuχlarïna bolgay da uruγlarïna, kendiniŋ erki bilä, ne ki kläsä čïχarma, belgili etkäy. A munïŋkibik išlär toχtalmaχ keräk sonγu erki bilä kečäsi dünyâdan. Ol tanïχlar anïŋkibik aŋgaylar anïŋ yuvuχlarïna, ki nemä sözüŋiz bar esä, sözläŋiz tirlikinä, aŋar utru, kim ki dästïment etiyir. Özgä türlü, egär ol ölsä, anïŋkibik dast(ï)ment, ne türlü dä ki etti esä, ölümündän soŋra keräk tutulgay, baχmamaχ keräk anïŋ yovuχlarïnïŋ sovuχ sözlärinä, anïŋ üčün ki čaχïna, tirlikinä sözlämädilär. Aytkanïna körä Bọγos arak'elniŋ, (50r) ki tästïment ölüdän soŋra bekliktä toχtamaχ keräk. A egär ki ol dästïment etkän tiri χalgay, ol dästïment anïŋ erkinä bolmaχ keräk, kläsä buzar, kläsä yasar, nečik aŋar körünsä.

[Дополнительная статья 4]. Törä k'rọrọnk'nuŋ bu türlü

Ündägäy uruγ kökün da nïšan etkäy. Bu türlü keräk etkäy bu išni. Keräk kiyöv sözlägäy χïznïŋ atasï bilä, budur, ki aŋar belgili etkäy, ne türlü nemä berir χïzïnïŋ artïndan d̲žehez, χaysïn ki almaχtïr, artïndan berilgäy belgili, zera ki d̲žehezi χatunlarnïŋ ülüšläridir atasïndan da anasïndan da mülklärdän. Egär χïz atasïna tïnsïzlïχ kelsä da klägäy χïzïna ösiyättä nemä čïχarma, ne ki kendinä körünsä, anï bolur etmä kendi erki bilä. Da aŋar χaršï oγullarï bolmas bolma, ne ol nemä oγullarga nemä ziyan etmägäy. Egär ki χaysï χïzoγlan atasïnïŋ ölümündän soŋra χalgay, keräk, ki er χardašlarï anï d̲žehezläp ergä bergäylär anïŋ (50v) ülüšü bilä, da oγullarï mülklärdä χalïrlar. Xayda ki er χardašlar bolmasa da χïzlar χalsa, alar χalïrlar atalarïnïŋ mülklärinä žarang.

Da ig[i]liki ölgänlärniŋ, oγul-χïzï bolgannïŋ, χalïr oγlanlarïna, χïzlarïna da χatununa. A kimniŋ oγul-χïzï yoχtur, anïŋki ig[i]liklär tüšär yovuχlarïna da χardašlarïna. Da aχïrï χatunun ölgän kišiniŋ yuvuχlarï bolmaslar keri etmägä. Ol ig[i]likni, ki χatun keltirdi eyäsinä kendiniŋ, barča ištän ilgäri, anï, χaysïn keltiriptir, keräk aŋar bergäylär. A daγï da, ne ki aŋar eyäsi arttïrdï, egär altïn kibik, egär kümüš, ind̲ži kibik, anï aŋar keräk barča bergäylär. Da uruγu kökü ölüdän soŋra, ki klämägäylär bermä, na keräk bergäylär χatïnga anï. Uruγga-kökkä

Anïŋkibik iš tutulur, da yarγučï anïŋ sartïn aytmaχ keräk, egär ki birsi yandan aytkay dävikâr da utru bolsa tanïχlïχka. Xaysï ki tanïχlïχ könülük bilä berilgän bolgay, klägäy, ayb berip, tanïχlïχnï keri urmaga kläp, ki könülüknü baskay, ol čaχta bu türlü išniŋ üsnä toχtamaχ keräk. Egär ki könü, tanïχlïχ χatïna χaldïrmaχ keräk, [baχmamaχ keräk] anïŋ sözlärinä, kim ki ayblar anïŋki tanïχlarnï.

[Дополнительная статья 3<99]. Töräsi ermenilärniŋ dijatʻikʻlärniŋ

Xaysï ermenigä ki yoluχkay tïnčsïzlïχ, ündämäχ keräk kʻahanalarïn, da 2 ya 3 ketχoyanï χartlardan tanïχlïχ üčün, da kendiniŋ yuvuχlarïn. Äväl nemä keräk čïχargay yïχövünä, da aχpašlarïna, da babaslarïna, da kerezmanïn kendiniŋ belgili etkäy, da χalgan (74v) mülklärin, da tirlikin kendiniŋ, yuvuχlarïna bolgay da uruγlarïna, kendiniŋ erki bilä, ne ki kläsä čïχarma, belgili etkäy. A munuŋkibik išlär toχtalmaχ keräk sonγu erki bilä kečäsi dünyâdan. Ol tanïχlar anïŋkibik aŋgaylar anïŋ yuvuχlarïna, ki nemä sözüŋüz bar esä, sözläŋiz tirlikinä, aŋar utru, kim ki dästïment etiyir. Özgä türlü, egär ki ol ölsä, anïŋkibik dästïment, ne türlü dä ki etti esä, ölümündän soŋra keräk tutulgay, baχmamaχ keräk anïŋ yuvuχlarïnïŋ sovuχ sözlärinä, anïŋ üčün ki čaχïna, tirlikinä sözlämädilär. Aytkanïna körä Bọγos aṛakʻẹlniŋ, ki dästïment ölüdän soŋra bekliktä toχtamaχ keräk. A egär ki ol dästïment etkän tiri χalsa, ol dästïment anïŋ erkinä bolmaχ keräk, kläsä buzar, kläsä yasar, nečik aŋar körünsä.

[Дополнительная статья 4]. Töräsi kʻrọrẹnkʻniŋ bu türlü

Ündägäy uruγ kökün da nïšan etkäy. Bu türlü keräk [etkäy] bu išni. Keräk kiyöv sözlägäy χïzniŋ atasï bilä, budur, ki aŋar belgili etkäy, ne türlü nemä berir χïzïnïŋ artïndan d̮žehez, χaysïn ki almaχtïr, artïndan berilgäy belgili, zera ki d̮žehezi χatunlarnïŋ ülüšläridir atasïndan da anasïndan da mülklärdän. Da egär χïz atasïna tïnsïzlïχ kelsä da (75r) klägäy χïzïna ösyättä nemä čïχarmaga, ne ki kendinä körünsä, anï bolur etmä kendi erki bilä. Da aŋar χaršï oγullarï bolmas bolma, ne ol oγullarga nemä ziyan etmägäy. Egär ki χaysï χïzoγlan χalgay atasïnïŋ ölümündän soŋra, keräk, ki er χardašlarï anï d̮žehezläp ergä bergäylär anïŋ ülüšü bilä, da oγullarï mülklärdä χalïrlar. Xayda ki er χardašlar bolmasa da χïzlarï χalsa, alar χalïrlar atalarïnïŋ mülklärinä žaṛank.

Da igiliki oγlanlarnïŋ [=ölgänlärniŋ], oγul-χïzï bolgannïŋ, χalïr oγlanlarïna, χïzlarïna da χatununa. A kimniŋ oγul-χïzï yoχtur, anïŋki igiliklär tüšär yïχövlärinä [=yuvuχlarïna] da χardašlarïna. Da aχïrï χatïnïn ölgän kišiniŋ yuvuχlarï bolmaslar keri etmägä. Ol igilikni, ki χatun keltirdi eyäsinä kendiniŋ, barča ištän ilgäri, anï, χaysïn keltiriptir, keräk aŋar bergäylär. A daγï da, aŋar ne ki eyäsi arttïrdï, egär altïn kibik, egär kümüš, ind̮ži kibik, anï aŋar barča keräk bergäylär. Da uruγu kökü ölüdän soŋra, ki klämägäylär bermä, na keräk bergäylär χatïnga anï.

tiygäy 3 ülüš ölüdän soŋra, da χatunga 4-ünči ülüšni belgili yetkizgäylär barča ig[i]likindän, ne ki χalsa. Egär ki kimesäniŋ 4-ünči kindiktä (51r) uruγu kökü bolmasa, anïŋ ig[i]liki keräk ki korol′nuŋ χaznasïna berilgäy. A korol′ anïŋ biyliki ol kišiniŋ d͡žanï üčün Teŋri yoluna nemä bermäχ keräk.

◇ Korol′ anïŋ bi[y]liki bu ig[i]liktän, χaysï ki anïŋ üstünä tüštü, Teŋri yoluna bermä borčlu tigüldür anïŋ d͡žanï üčün, anïŋ üčün ki anïŋkibik törälär bilä ermeniniŋ baylï tigül anïŋ bi[y]liki, da munïŋkibik törädän da anïŋkibik ig[i]liktän, anïŋ üstünä tüškän, anïŋ erkinädir. Xaysï ig[i]liklär anïŋkibik bolsa, bu ermenilär ne 1 türlü yašïrma bolmagaylar bizim aγïr ögütümüz tibinä.

Xačan ki χaysï χïz ergä barsa kendiniŋ ata ülüšü bilä da ana ülüšü bilä da χod͡žasï birgäsinä oγul-χïzï bolmasa, bolur etmä hokiparclar, anïŋ üčün ki oγlanlarï yoχtur, budur tek χardašlarïn da yovuχlarïn. Da χaysïn χatun keltiriptir ig[i]likni birgäsinä, keräk (51v) anï χaytargay barča χatunga [da arttïrganï bilä birgä]. Da ölgän vaχtïna ki klägäy hokiparc etmä χatunun χardašlarï bilä birgä, törä anï aŋar buyurur, ki 1-gä anïŋ d͡žanïn χayγurgaylar. Da bu boyruχ tutulmaχ keräk, egär ki χatunu ölmäsä χod͡žasïndan burun.

[Дополнительная статья 5].
Budur ögütü olturušnuŋ ermeni töräsiniŋ

Xačan ki voyt oltursa torädä ermeni χartlarï bilä, keräk ki ävälgisindän sorgay atï bilä: «Čaχ mïdïr töräni gayit etmägä?» (*На полях:* zagayit etmä). Da ol keräk aytkay: «Xačan ki bügün törädir yazïlgan törä bilä da storonalar keliptirlär, čaχïdïr». Bu sözlär bilä olturγuzmaχ keräk töräni: «Men olturγuzïyïrmen töräni küčü bilä Biy Teŋriniŋ, da küčü bilä bizim korolûmuznuŋ, da menim küčüm bilä, voytnuŋ, da küčü bilä bu 6 ermeniniŋ, χaysï ki menim χatïma olturlar, da küčü bilä barča ermenilärniŋ, buyruχ etiyirmen da buyurïyïrmen könülük bilä yetkiz(51 bis r; *Верхняя внешняя часть этой страницы оторвана наискось от верхней внутренней трети более чем до середины к краю*)
ir
a
dïrga
ol anï
ki törä
urγuz
atï bilä
olturγuzdum
«Igidir, yazïlgan tör
da 3-ünčidän sormaχ
äk atï bilä: «Bu eminlikni, [ki] munda χoyduχ, tutulmaχ keräk mi?» Da ol aytmaχ keräk: «Tutulmaχ keräk küčü bilä yazïlgan töräniŋ».

Ne ki uruγga kökkä tiygäy 3 ülüš ölüdän soŋra, da χatïnga 4-ünčü ülüšnü belgili yetkizgäylär barča igilikindän, ne ki χalsa. Egär kimesä neča (75v) atadan alay anadan ki kimesäniŋ 4-ünči kindiktä uruγu kökü bolmasa, anïŋ igiliki keräk ki korol′nuŋ χaznasïna berilgäy. Da korol′ anïŋ biyliki ol kišiniŋ d͡žanï üčün Teŋri yoluna nemä bermäχ keräk.

◇ Korol′ anïŋ bi[y]liki bu igiliktän, χaysï ki anïŋ üstünä tüštü, Teŋri yoluna bermä borčlu dügüldür anïŋ d͡žanï üčün, anïŋ üčün ki anïŋkibik törälär bilä ermeniniŋ baylï dügül anïŋ bi[y]liki, da munuŋkibik törädän da anïŋkibik igiliktän, üsnä tüškän, anïŋ erkinädir. Xaysï igiliklär anïŋkibik bolsa, bu ermenilär ni 1 türlü yašïrma bolmagaylar bizim aγïr ögütümüz tibinä.

Xačan ki χaysï χïz ergä barsa kendiniŋ ata ülüšü bilä da ana ülüšü bilä da χod͡žasï birgäsinä oγul-χïzï bolmasa, bolur etmä hokeparclar, anïŋ üčün ki oγlanlarï yoχtur, budur tek χardašlarïn da yuvuχlarïn. Da χaysï χatïn kel[tir]iptir igilikni birgäsinä, keräk anï χaytargay barča χatunga da arttïrganï bilä birgä. Da ölgän vaχtïna ki klägäy hokeparc etmägä χatunun χardašlarï bilä birgä, törä anï aŋar buyurur, ki birgä anïŋ d͡žanïn χayγurgaylar. Da bu buyruχ tutulmaχ keräk, egär ki χatunu ölmäsä χod͡žasïndan burun.

(76r) [Дополнительная статья 5]. Budur ögütü olturušnuŋ ermeni töräsiniŋ

Xačan ki voyt oltursa törädä ermeni χartlarï bilä, keräk ki ävälgisindän sorgay atï bilä: «Čaχï mïdïr töräni gayit etmägä?» Da ol keräk aytkay: «Xačan ki bügün törädir yazïlgan törä bilä da stronalar keliptirlär, čaχïdïr». Bu sözlär bilä olturγuzmaχ keräk töräni: «Men olturγuzïyïrmen töräni küčü bilä Biy Teŋriniŋ, da küčü bilä bizim törämizniŋ, korolûmuznuŋ, da menim küčüm bilä, voytnuŋ, da küči bilä bu 6 ermeniniŋ, χaysï ki menim χatïma olturular, da küčü bilä bizim barča ermenilärniŋ, buyruχ etiyirmen da buyuruyurmen könülük bilä yetkizmäχliχ, ki ne bir dä [yarγuga] yuvuχ kelmägäy da ketmägäy, tek ančaχ bizim buyruχumuz bilä, da buyruχ etärmen barča bil[mä]mäχliχni, da buyruχ etip ortada χoyïyïrmen eminlik, ol, kim ki bu eminlikni da aytïlgan išlärni ki tutmagay, ki sïndïrgay anï söz bilä ya etmäχ bilä, ol anï χalïr da anï tözmäχ keräk, ne ki törä tapsa». Da χačan töräni olturγuzsa, ol čaχta sormaχ keräk atï bilä 2-inčidän: «Igi mi töräni olturγuzdum?» A ol aytmaχ keräk: «Igidir, yazïlgan törä bilä». Da 3-ünčidän sormaχ keräk atï bilä: «Bu eminlikni, ki munda χoyduχ, tutulmaχ keräk mi?» Da ol aytmaχ keräk: «Tutulmaχ keräk küčü bilä yazïlgan töräniŋ meŋilik. Amen».

(51 bis v) [1 kapitula. Yaŋïlganlar χanlïχ olturγučka da kendiniŋ biyinä]

r
ŋïlgan
ŋkibik
ï könü
ŋ da atas
talmaslar ol yaŋ
aγïr. Ale oγlanlarï at
kin tas etmäslär, egär
larï bilä anïŋkibik saγïšta tigüllär edi esä, alay oχ χardašlarï aytïlgan yaŋïlmaχtan. A egär aytïlgan keŋäštä edilär esä, här 1-i alardan yaŋïlganïna körä tözmäχ keräk.

◇ Oγullarï alarnïŋ, kimlär ki artïχsïlïχ etär korol'nuŋ olturγučuna χaršï da iši barča nemäniŋ, da atasïndan χalgan tirlikni tas etärlär. Anïŋ (52r) üčün bu yaŋïlmaχka körä barča tirliki χanlïχka χalïr.

2 kapitula. Xulnuŋ χuluχ etkäni kendi biyinä da ketkäni salačïnïŋ kendi biyindän

Teŋri adam tarbiyatïn erkli yaratïptïr da etiptir, ale ki keräklidirlär biylärinä kendiniŋ χullar χuluχka yer u suv üčün. Alay oχ bu törädir, χačan χaysï salačï biyindän kendiniŋ, nemä tïymïyïn biyniŋ, χayda kläsä, barma bolur. A egär ki χaysï biy aŋar tözmägä klämäsä, ani erkli yebermägäy kendiniŋ kišisin, klär anï saχlamaga kendi töräsinä, da ol čaχta oγlanlar atasïnïŋ ölümündän soŋra ol biyniŋ tibinä tözmägä bolmagaylar, ol čaχta erkli bolurlar ketmägä barmaga özgä biyniŋ tibinä, χayda kläsä.

◇ Nota. Bu buyruχ alay aŋlamaχ keräktir salačïlar üčün ermeniniŋ, özgä d͡žïns üčün tigül, anïŋ üčün [salalar da tut]ovlarï ermenilärniŋ berilgändir barča bir türlü korunaga.

3 kapitula. Ur(52v)uškanlarï oγlanlarnïŋ, ya biri birin öldürgäy

Egär ki oγlanlar aralarïna uruš etsälär, da 1 oγlan 1-sin öldürsä, da ol öldürgän oγlan 12 yašïndan artïχ bolgay, keräk bašïn tölägäylär, nečik tügäl bütün kišiniŋ. A egär ki ol öldürgän oγlannïŋ yašï 12-dän eksik bolsa, bolgay 10 ya 11, ol čaχta anïŋ bašïnïŋ gẹsi tölänmäχ keräk. A egär ki öldürgän oγlannïŋ yašï 10-dan eksik bolgay, 3-ünči ülüšü bašïnïŋ tölänmäχ keräk. A egär ki oγlan 15 yašïna bolgay, ol kiši öldürüčidir da törägä χaršï yaŋïlgay, da bu statutka keräk tügäl tölöv etkäy bašï üčün χardašlarïna öldürgän oγlannïŋ, nečik yoγarï yazïlgandïr.

◇ Nota. Aŋlanmaχ keräktir bu boyruχ da törä ermeni oγlanlar üčün, yoχsa ermeni oγlan öldürgäy özgä d͡žïnsnïŋ, tüšär d͡žurumga yarγusuna körä öldürgän oγlan üčün da ol yarγuda, χaysï ki öldürgän oγlandïr.

(76v) [1] kapitula. Yaŋïlganlar χanlïχ olturγučka da kendiniŋ biyinä

Korol′nuŋ olturγučuna utru yaŋïlgan da kendiniŋ biyinä, anïŋkibik χalïr tamaχïn. Oγullarï könü da χardašlarï anïŋ da, atasïnïŋ ornun tutalmasalar [=tutalmaslar] ol yaŋïlganïna körä aγïr. Ale oγlanlarï atasïnïŋ tirlikin tas etmäslär, egär atalarï bilä anïŋkibik saγïšta tigüllär edi esä, alay oχ χardašlarï aytïlgan yaŋïlmaχtan. A egär aytïlgan keŋäštä edilär esä, här 1-i alardan yaŋïlganïna körä tözmäχ keräk.

◇ Oγullarï alarnïŋ, kimlär ki artïχsïlïχ etär korol′nuŋ olturγučuna χaršï da iši barča nemäniŋ, da atasïndan χalgan tirlikni tas etärlär. Anïŋ üčün bu yaŋïlmaχka körä barča tirliki χanlïχka χalïr.

[2] kapitula. Xulnuŋ χuluχ etkäni kendi biyinä da ketkäni salačïnïŋ kendi biyindän

(77r) Teŋri adam tarbiyatïn erkli yaratïptïr da etiptir, ale ki keräklidir biylärinä kendiniŋ χullar χuluχka yer u suv üčün. Alay oχ bu törädir, χačan χaysï salačï biyindän kendiniŋ, nemä tïymïyïn biyniŋ, χayda kläsä, barma bolur. A egär ki χaysï biy aŋar tözmä klämäsä, ani erkli yebermägäy kendiniŋ kišisin, klär anï saχlamaga kendi töräsinä, da ol čaχta oγlanlar atasïnïŋ ölümündän soŋra ol biyniŋ tibinä tözmägäylär, ol čaχta erkli bolurlar ketmägä da barmaga özgä biyniŋ tibinä, χayda kläsä.

◇ Bu buyruχ alay aŋlamaχ keräktir salačïlar üčün ermeniniŋ, özgä d̲žïnsï üčün tigül, anïŋ üčün salalar da tuvarlarï [=tutovlarï] ermenilärniŋ berilgändir barča türlü korun[a]ga.

3 kapitula. Uruškanlarï oγlanlarnïŋ, ya biri birin öldürgäylär

Egär ki oγlanlar aralarïna uruš etsälär, da 1 oγlan birsin öldürgäy, da ol oγlan öldürgän 12 yašïndan artïχ bolgay, keräk bašïn tölägäylär, nečik tügäl bütün kišiniŋ. A egär ki ol oγlannïŋ öldürgän yašï 12-dän eksik bolgay, bolsa 10 ya 11, ol čaχta anïŋ bašïnïŋ yarïmï tölänmäχ keräk. A egär öldürgän oγlannïŋ yašï 10-dan eksik bolgay, 3-ünči ülüšü bašïnïŋ tölänmäχ keräk. A egär ki oγlan 15 yašïna bolgay, ol kiši öldürüčüdür da törägä χaršï (77v) yaŋïlgay, da bu statutka keräk tügäl tölöv etkäy baši üčün χardašlarïna öldürgän kišiniŋ, nečik yoγarï yazïlgandïr.

◇ Aŋlamaχ keräktir bu buyruχ da törä ermeni oγlanlarï üčün, yoχesä ermeni oγlan öldürgäy özgä d̲žïnsnïŋ, tüšär d̲žurumga yarγusuna körä öldürgän oγlan üčün da ol yarγuda, χaysï ki öldürgän oγlandïr.

4 kapitula. Xaysï oγlan (53r) biri birin naχïs etkäy

Egär ki χaysï oγlan oyun arasïna 1-i 1-in naχïs etkäy klämiyin ya öčäšip, anïŋkibik išlär igi sezilmäχ keräk da baχmaχ keräk anïŋkibik iš bilä, ne türlü ki χïlïχtïr, tergämäχ keräk öldürgänni, ol naχïs etkän oγlannïŋ yašlarïn sanamaχ keräk, χaysï boγumuna anï naχïs etiptir, közünä mi, χoluna mï, ayaχïna mï, anïŋki naχïs etmäχniŋ baχkaylar naχïslïχïn, da aŋar körä tölöv etkäylär hakimlikin da χard͡žïn. Da ol barča tölämäχ keräk, kim ki naχïs etti. Xaysï ki töräni oγlanlarnïŋ etmäχindän taptïχ könülüktä.

◇ Ermeni oγlanlar üčündir bu iš, daγïn da 4 iš, [hal oχ], biri biriniŋ artïndan aŋlanmaχ keräk.

5 kapitula. Oγlanlar, ki biri birin suvda boγgay

Oγlanlar, ki suvda yuvungaylar, da biri birsin boγgay, ol čaχta töräčilär munuŋkibik išni igi tergämä keräk, egär ol türlü boγulmaχlïχ boldu esä gälägdän, ya yüräklän(53v)mäχtän, ya yaman yüräkindän, ya övrätkän kläp, ya ol boγulgan kendi kendin satamadan battïrdï suvnuŋ teräninä, da alar, ki anïŋ bilä yuvundïlar, ol boγulganga bolušma bolmadïlar. Keräk töräčilär belgili bilip tügäl yoluχkan išni. Egär ki ol kensi satamadan boγuldï esä, da alar, ki anïŋ bilä yuvundïlar, aŋar bolušma bolmadïlar, anïŋkibik boγulmaχ üčün tölöv bolma bolmastïr. A egär ki özgä ištän boldu esä, tölöv bašï üčün bolmaχ keräk yašlarïna körä ol boγulgannïŋ, nečik öldürgän kišiniŋ.

6 kapitula. Oγlanlarnïŋ öči üčün biyik yerdän sekirmäχniŋ

Egär ki anïŋkibik iš yoluχsa oγlanlar arasïna, ki χaysï oγlanlardan biyik yerdän sekirsä öč bilä da ol sekirmäχtän naχïs bolgay ya ölümgä bargay, kim säbäp bolsa bu iškä, gẹs bašïn tölämäχ keräk. Egär ol, ki sekirdi naχïslïχka ya ölümgä, yašïna körä naχïslïχïn baχkaylar ya ölümün. Alay bolgay yar(54r)γusu, nečik yoγarï yazïlïptïr oγlanlar üčün.

7 kapitula. Igitlär ki aralarïna aγïr nemä kötürürlar öč bilä

Igitlärgä övränčiktir, ki öčtän aγïr nemä kötürmägä, da maχtanmaga, da aγïr nemä yürütmägä, da anïŋkibik aγïr nemä kötürmäχtän egär ki χaysï aralarïndan naχïs bolsa, χaysï ki aχča χoydu, da öč kirdi, da säbäp boldu bu iškä, anïŋ naχïslïχïna, gẹs d͡žurumnï tölämäχ keräk, nečik χanlï iš üčün, da anïŋ χatïna ol naχïs bolganga ziyanïn, χard͡žïn tölämäχ keräk, hakimlikin. Anïŋ üčün munï χoygandïr, ki kimesä biri birin ziyanga da naχïslïχka [salmay] da saγlïχïndan čïχarmagay.

8 kapitula. D͡žimrilär üčün

Egär ki esirikliktä yoluχsa, ki biri birin naχïs etkäy, törä buyurïyïr, ki anïŋkibik iš naχïslïχnïŋ esiriktä etkän tiymäs bošatmaga, ani dä tözmägä. Anïŋ üčün ki esirikliktir barča yamanlïχnïŋ bašï, anïŋ üčün ki esirikliktän säbäp boldu ki biri birinä. Da anïŋki(54v)bik iš üčün törä

4 kapitula. Xaysï oγlan 1-i birin naχïs etkäy

Egär ki χaysï oγlan oyun arasïna 1-i birin naχïs etkäy klämiyin ya öčäšip, anïŋkibik išlär igi sesilmäχ [=sezilmäχ] keräk da baχmaχ keräk anïŋkibik iš bilä, ne türlü ki χïlïnïptïr, tergämäχ keräk öldürgänni, ol naχïs etkän oγlannïŋ yašlarïn sanamaχ keräk, χaysï boγumuna anï naχïs etiptir, közünä mi, χoluna mï, ayaχïna mï, anïŋki naχïs etmäχniŋ baχkaylar naχïslïχïn, da aŋar körä tölöv etkäylär hakimlikin da χard͡žïn. Da ol barča tölämäχ keräk, kim ki naχïs etti. Xaysï ki töräni oγlanlarnïŋ etmäχindän taptïχ könülüktä.

◇ Ermeni oγlanlar üčündir bu iš, daγïn da 4 iš, hal oχ, biri biriniŋ artïndan aŋlanmaχ keräk.

5 kapitula. Oγlanlar, ki biri birin suvda boγgay

Oγlanlar, ki suvda yuvungaylar, da 1-i birsin boγgay, ol čaχta töräčilär munuŋkibik išni igi tergämäχ keräk, egär ol türlü boγulmaχlïχ boldu esä gälägdän, ya yüräklänmäχtän, ya (78r) yaman yüräkindän, ya üvrätkän kläp, ya ol boγulgan satamadan battïrdï kendi kendin suvnuŋ teräninä, da alar, ki anïŋ bilä yuvundular, ol boγulganga bolušma bolmadïlar. Keräk töräčilär belgili bilip tügäl yoluχkan išni. Egär ki ol kensi satamadan boγuldu esä da alar, ki anïŋ bilä yuvundular, aŋar bolušma bolmadïlar, anïŋki boγulmaχ üčün tölöv bolma bolmastïr. A egär ki özgä ištän boldu esä, tölöv bašï üčün bolmaχ keräk yašlarïna körä ol boγulgannïŋ, neči[k] öldürgän kišiniŋ.

6 kapitula. Oγlanlarnïŋ öči üčün biyik yerdän sekirmäχniŋ

Egär ki anïŋkibik iš yoluχsa oγlanlar arasïna, ki χaysï oγlanlardan biyik yerdän sekirgäy öč bilä da ol sekirmäχtän naχïs bolgay ya ölümgä bargay, kim säbäp boldu bu iškä, gȩs bašïn tölämäχ keräk. Egär ol, ki sekirdi naχïslïχka ya ölümgä, yašïna körä naχïslïχïn baχkaylar ya ölümün. Alay bolgay yarγusu, nečik yoγarï yazïlïptïr oγlanlar üčün.

7 kapitula. Igitlär, ki aralarïna aγïr nemä kötürürlar öč bilä

Igitlärgä övränčiktir, ki öčtän aγïr nemä kötürmägä, da maχtanmaga, da aγïr nemä yürütmägä, da anïŋki aγïr nemä kötürmäχtän egär ki χaysï aralarïndan naχïs bolsa, χaysï ki, sƃg χoyup, da öč kirdi, da säbäp boldu bu iškä, anïŋ naχïslïχïna, gȩs d͡žurumnu (78v) tölämäχ keräk, nečik χanlï iš üčün, da anïŋ χatïna ol naχïs bolganga ziyan, χard͡žïn tölämäχ keräk, hakimlikin. Anïŋ üčün munu χoygandïr, ki kimesä biri birin ziyanga [da naχïslïχka] salmay da saγlïχïndan čïχarmagay.

8 kapitula. D͡žimrilär üčün

Egär ki esirikliktä yoluχsa, ki biri birin naχïs etkäy, törä buyurur, ki anïŋkibik iš naχïslïχnïŋ esiriktä etkän tiymäs bošatmaga, ani dä tözmägä. Anïŋ üčün ki esirikliktän barča yaman toγar da bolur, anïŋ üčün ki esirikliktän säbäp boldu ki biri birinä. Da anïŋkibik iš üčün törä

bolmaχ keräk, toγru, budur d̲žurum, ziyan, hakimlik, χard̲ž naχïs bolganga tölämäχ keräk. A egär esirik kiši kimesäni öldürgäy, ol čaχta törä bilä baχmaχ keräk anïŋki öldürmäχliχni d̲žâht bilä, da sormaχ keräk, budur anïŋkibik öldürmäχliχ yaman saγïš bilä saγïš etip ya özgä säbäptän bolgay, budur, egär birgä biri biri üsnä urušma turdïlar, ya kimdän boldu bašlanmaχ anïŋkibik ištä, ol čaχta säbäpinä körä, χïlïnganïna körä bolgay yarγusu. Egirlikinä körä, [yaman etkäninä körä] ögütlägäylär bolušučïlarnï, etkäninä körä munïŋkibik išni esirikliktän tügällädi. D̲žâht bilä baχïp alarnï da ögütlämäχ keräk, nečik yarγu körgüzsä.

9 kapitula. Xazna tapmaχ yer ičinä

Egär ki kimesä kendi mülklärinä χazna tapkay yer ičinä, ya altïn, ya kümüš, da egär ki anïŋkibik χazna ävälgi χanlarnïŋ bolgay, (55r) da igi belgili bilsälär, keräk χanlïχ χaznaga berilgäy ol χazna. A tapkan kiši ol χaznanï, 10-unčï ülüšün ol kišigä bermäχ keräk, alay oχ aŋar da 10-unčï ülüš berilmäχ keräk, ol kišigä, kimniŋ mülkünä tapuldu. A egär ki bilsälär, ki ol χazna χaysï ulu biyniŋ bolgay, anïŋkibik malnï da ig[i]likni, oγlu, ya χïzï bolgay, ya yuvuχu, anïŋkibik mal keräk tüškäy alarga. Xaysïnïŋ mülkünä χazna tapulsa, ol χaznadan 10-unčï ülüšü berilmäχ keräk χanlïχka.

◇ Xazna tapulmaχnïŋ sorovu da bilmäχi korol′dan bolgay.

10 kapitula. Kimesä kimesäniŋ saχalïndan tartkay

Egär yoluχsa, uruš arasïna kimesä kimesäniŋ saχalïndan tartkay, da igit bolup χartnïŋ, törä bilä buyurgandïr anïŋkibik χol uzatučï saχalïna χartnïŋ, alay ol aŋlanmaχ keräk d̲žurumu, nečik ki kimesäni naχïs etkäy.

11 kapitula. Čoγurlar (55v) üčün yer tibindägi

Egär kimesä čoγur ačsa yer ičinä, χayda ki taχïlï bar anïŋ ya özgä χoygan bolgay, da ol čoγurga yebergäy kišini taχïlnï čïχarma, a ol kiši, ki čoγurga yebergändir, da ol anda čoγur ičinä ïstan ölgäy, anïŋ yarγusu alay bolmaχ keräk, nečik kendi öldürgäy. A egär ki ol kiši anda yebergän naχïs bolsa, ol, kim ki anï yeberdi ol čoγurga, keräk tölägäy ziyanïn, χard̲žïn, hakimlikin. Anïŋ üčün ki keräk edi ol yebergän kišini čuγurga tözgiy edi, ki yanan yel čïχkïy edi taχïlnïŋ da ïsï. Anïŋkibik čoγurdan taχïlnïŋ iyisi čïχmïš bolgay, da anda yebergän kiši naχïs bolgay. Anïŋkibik satamanï yarγučïlar baχmaχ keräk, ki nečik boldu, ya säbäp kimdän boldu, da könülük etkäylär.

◇ Ermenilärniŋ yalga tutkan χuluχčïlar üčün bu iš aŋlamaχ keräk.

12 kapitula. Töräläri salačïlarnïŋ

Egär χaysï ermeni buyruχ etkäy...

[*В этом месте отсутствует несколько страниц*].

bolmaχ keräk, budur d̰žurum, ziyan, hakimlik, χard̰ž naχïs bolganga tölämäχ keräk. A egär esirik kiši kimesäni öldürsä, ol čaχta törä bilä baχmaχ keräk anïŋki öldürmäχliχni d̰žâht bilä, da sormaχ keräk, budur anïŋkibik öldürmäχliχ yaman saγïš bilä saγïš etip ya özgä säbäptän bolgay, budur, egär birgä biri biri üsnä urušma turdular esä, ya kimdän boldu bašlanmaχ anïŋkibik ištä, ol čaχta säbäpinä körä, χïlïnganïna körä, yaman etkäninä körä bolgay yarγusu. Egirlikinä körä ögütlägäylär bolušučularnï, etkäninä körä munuŋkibik išni esirikliktän tügällädi. D̰žâht bilä baχïp alarnï da ögütlämäχ keräk, nečik yarγu körgüzsä.

(79r) 9 kapitula. Xazna tapmaχ yer ičinä

Egär ki kimesä kendi mülklärinä χazna tapkay yer ičinä, ya altïn, ya kümüš, da egär ki anïŋkibik χazna ävälgi χanlïχnïŋ bolgay, da igi bilsälär, keräk χanlïχ χaznaga berilgäy ol χazna. A tapkan kiši ol χaznanï, 3-ünčü [=10-unčï] ülüšün ol kišigä bermäχ keräk, alay oχ aŋar da 10-unčï ülüš bermäχ keräk, ol kišigä, kimniŋ mülklärinä tapuldu. A egär ki bilsälär, ol χazna χaysï ulu biyniŋ bolgay, anïŋkibik malnï da igilikni, oγlu, ya χïzï bolgay, ya yuvuχu, anïŋkibik mal keräk tüškäy alarga. Xaysïnïŋ mülklärinä χazna tapïlsa, ol χaznadan 10-unču ülüšü berilmäχ keräk χanlïχka.

◇ Xazna tapulmaχnïŋ sorovu da bilmäχi korol′dan bolgay.

10 kapitula. Kimesä kimesäniŋ saχalïndan tartkay

Egär yoluχsa, uruš arasïna kimesä kimesäniŋ saχalïndan tartkay, da igit bolup χartnïŋ, törä bilä buyurgandïr anïŋkibik χol uzatučï saχalïna χartnïŋ, alay ol aŋlanmaχ keräk d̰žurumu, nečik kimesäni naχïs etkäy.

11 kapitula. Čuγurlar üčün yer tibindägi

Egär kimesä čoγur ačsa yer ičinä, χayda ki taχïlï bar anïŋ ya özgä χoygan bolgay, da ol čoγurga yebergäy kišini taχïlnï čïχarma, a ol kiši, ki čoγurga yebergändir, da (79v) ol anda čoγur ičinä ïstan ölgäy, anïŋ yarγusu alay bolmaχ keräk, nečik kendi öldürgäy. A egär ki ol kiši anda yebergän naχïs bolgay, ol, kim ki anï yeberdi ol čoγurga, keräk tölägäy ziyanïn, χard̰žïn, hakimlikin. Anïŋ üčün ki keräk edi ol yebergän kišini čoγurga tözgiy edi, ki yanan yel čïχkïy edi taχïlnïŋ da iyisi. Anïŋkibik čoγurdan taχïlnïŋ iyisi čïχmïš bolgay, da anda yebergän kiši naχïs bolsa. Anïŋkibik satamanï yarγučïlar baχmaχ keräk, ki nečik boldu, ya säbäp kimdän boldu, da könülük etkäylär.

◇ Ermenilärniŋ yalga tutkan χuluχčïlarï üčün bu iš aŋlanmaχ keräk.

12 kapitula. Töräläri salačïlarnïŋ

Egär χaysï ermeni buyruχ etkäy kendiniŋ salačïlarïna išlämä artïχsï burun, bu türlü saban sürmä, oraχ orma ya özgä išlär, da ol salačï anïŋkibik artïχsï ištän ki naχïs bolgïy edi [ya ölgiy edi], anïŋkibik biy, ol,

[*В этом месте отсутствует несколько страниц*].

(56r) etkäy aχpaš ya vartabedlär, anïŋ üčün korol′nuŋ olturγučï alγïšlïdïr da χanlïχïnïŋ boyu aγïrlar yergäsin Teŋriniŋ küči. Anïŋ üčün törä buyurdï, ki här biri kendi erkin tïygay da esinä tutkay χannïŋ arzani biyiklikin.

15 kapitula. Erksiz χulnuŋ, ki bitik övrängäy, biyiniŋ erkindän bašχa babas bolma klägäy

Egär kimesädä bolsa χul čerüvdä tutkan ya aχča bilä satun algan, bitikkä övrängän, da klägäy babas bolmaga, anïŋkibik χul erksiz bolmastïr yetmägä babaslïχka kendiniŋ biyiniŋ erkindän bašχa. Anïŋ üčün törä tïyïyïr, ki kendiniŋ biyinä χayγu etmägäy. Anïŋ üčün bu iš oχšïyïr öv buzulmaχïna. Egär körünür esä, ki anïŋki χul babas bolgay, nečik ki arzani boldu Bọγọs aṛak‘elniŋ χulu Ọnẹsimọs, da munïŋkibik χul erki bilä kendiniŋ biyiniŋ bolur alïnmaga babaslïχka.

16 kapitula. Xullar üčün k‘ristân

Egär kimesä, k‘r(56v)istân bolup, k‘ristân χul satun alsa, körgüziyir Eski Törä, anïŋkibik χul, 6 yïl χuluχ etip, azad bolmaχ keräk 7-inči yïlda, evet ki Yäŋi Törä k‘ristânlarnïŋ toχtattï anïŋkibik χulnu ol čaχta erkli bolmaχ keräk erksizliχtän, ne türlü tez χulluχ etsä ol aχčanï, χaysï

ki artïχsï ayttï išlämä, yazïχlïdïr Teŋriniŋ alnïna. Egär anïŋkibik salačï artïχsï ištän naχïs bolsa da hakimliktän oŋalïp čïχkay, biyi keräk tölägäy aŋar hakimlikin, ziyanïn, χarǳïn. A egär ki anïŋkibik naχïslïχ saγlïχïna [ol salačïnïŋ] boldu esä, ki bolmagay oŋaltmaga da aχsaχ χalgay, a ne [=anï] yarγučï baχkay ol ištän, ne türlü učka kelsä, könülük etkäylär.

(80r) 13 kapitula. Kim ki kendiniŋ k'ahanasïn hörmätlämägäy

Surp aṛak'ellärniŋ buyruχudur, buyruχ etiyir bu išni, ki kimesä kendiniŋ k'ahanasïn yaman sözlär bilä da hörmätsizlik bilä uyaltmagay, anïŋkibik kiši, ki kendiniŋ din atasïn hörmätlämägäy, ol yaŋïlïr Teŋrigä utru, anïŋ üčün ki k'ahana χoltχačïdïr Teŋridän, da yarγusuna Teŋriniŋ barïštïručïdïr, da ǳ̂ůap berüčidir žoγovurt üčün. Tanïχlïχ beriyir muŋar ari bitiklär, kimesä kendiniŋ k'ahanasïn pambas etmäsin, anïŋ üčün ki aṛak'ellärniŋ boyruχudur, ki anïŋkibik kišini aγïr ögütnüŋ tibinä tartkaylar, kim ki k'ahanasïna yaman aytkay, ol yaman aytmaχlïχ bulaydïr, nečik Teŋrigä yaman aytkay, anïŋ üčün ki surp Awedaran buyurur, kim ki sizgä yaman aytsa, Maŋa aytïyïr.

14 kapitula. Kimesä yaman aytkay χannïŋ olturγučuna albo χaysï keŋäš biyinä

Egär kimesä teliliki bilä kendiniŋ yaman aytkay χannïŋ artïndan da keŋäšinä χanlïχnïŋ, a egär kimesä anïŋ üsnä yetkirgäy, anï etkän da anïŋkibik yaman söz aytkan, a egär ki anïŋkibik yaman aytučï k'ahanalïχtan bolsa, babaslïχïndan tüšürgäylär, egär ašχarhagan esä, anïŋkibik yaman aytmaχï üčün bolgay yarγu, da ol yarγunu etkäy aχpaš ya vartabedlär, anïŋ üčün ki korol'nuŋ olturγuču alγïšlïdïr da χanlïχïnïŋ boyu aγïrlar yergäsin Teŋriniŋ (80v) küčü. Anïŋ üčün törä buyurdu, ki här biri kendi erkin tïygay da esinä tutkay χannïŋ arzani biylikin.

15 kapitula. Erksiz χulnuŋ, ki bitik övrängäy, biyiniŋ erkindän bašχa babas bolma klägäy

Egär kimesädä bolsa χul čerüvdä tutkan ya sbg bilä satun algan, bitikkä övrängän, da klägäy babas bolmaga, anïŋkibik erksiz χul bolmastïr etmä babaslïχka kendiniŋ biyiniŋ erkindän bašχa. Anïŋ üčün törä tïyïyïr, ki kendiniŋ biyinä χayγu etmägäy. Anïŋ üčün bu iš oχšar öv buzulmaχïna. Egär körünür esä, ki anïŋkibik χul babas bolgay, nečik arzani boldu Boγos aṛak'elniŋ χulu Oṇesimos, da munuŋkibik χul erki bilä kendiniŋ biyiniŋ bolur alïnmaga babaslïχka.

16 kapitula. K'ristân χullar üčün

Egär kimesä, k'risdân bolup, k'risdân χul satun algay, körgüziyir Eski Törä, anïŋkibik χul, 6 yïl χuluχ etip biyinä, azad bolmaχ keräk 7-inči yïlda, evet ki Yäŋi Törä k'risdânlarnïŋ toχtattï anïŋkibik χulnu ol čaχta erkli bolmaχ keräk erksizliχtän, ne türlü tez χuluχ etsä ol sbgï,

ki anïŋ üčün beriptirlär. Egär ki χul kendi yalγïz satun algan esä, ol türlü χïlïχ bilä erkli bolgay. A egär ki χul χatunu bilä satun algan esä, ol čaχta χatunu bilä da oγlanlarï bilä erkli bolur, χulluχ etip, nečik aytïlgandïr, ol sb̄nï, ki anïŋ üčün berilgändir. Egär ki anïŋkibik χulga biyi χatun bersä da alarnïŋ oγlanlarï bolgay aralarïna, anïŋkibik išlär, ol χulnuŋ χatunu oγlanlarï bilä χuluχta χalgay biyiniŋ övinä meŋilik, tek ol χul kendi yalγïz erkli bolgay. Egär ki biyi kläsä aχča almaga χatun üčün, ol čaχta χatun oγlanlarï bilä erkli bolur. Egär ki χulnuŋ köŋlü bolsa, ki χalgay biyi χat(57r)ïna, ki klämägäy ketmä, anï biyi keräk saχlagay χatunu bilä, oγlanlarï bilä, da algay ol χulnu, da bargay yïχövgä, da tanïχlatkay kišilärgä, da anïŋ üstnä tanïχlïχ bitik algay, da aytkay, ki χulum klämäs χatïmdan ketmä ölginčä. A egär ki anïŋkibik χul soŋra kendinä saγïš etkäy da klägäy erksizliktän erkli bolma da biyi anïŋ anïŋkibik saγïšïn sezgäy, biyi bolmastïr anï erksiz etmägä anïŋ saγïšïna körä, χaysïn ki surp aṛak'el aytïyïr: barča χullar Teŋridä erklidir.

◇ Muŋar dirä bolganï yoχ da bolmasïn bu χanlïχta erksiz χul saχlama.

17 kapitula. K'ristân χatun satun algan üčün

Egär kimesäniŋ keräki bolgay da χïzïn satkay k'ristânga, bolmastïr satmaga kendiniŋ χïzïn meŋilik χaravašlïχka. A egär ki anïŋkibik χïznïŋ χuluχu biyändirmäsä biyin, yänäči erki bar atasïnïŋ, ki χïzïn čïχargay, da anïŋkibik biyniŋ erki yoχtur (57v) özgägä satmaga ol χïznï, yüräklänip. Egär ol biy kläsä anïŋki χïznï oγluna bermä χatunluχka, ol χïznïŋ atasïnïŋ erki bilä bolmaχ keräk.

Egär ki ol χïz biyinä ya oγluna yaramagay χatunluχka, χulluχ etip ol aχčanï, χaysï ki anïŋ üčün berip edi, bolur ketmä erksizliktän. Egär ki ol χïznïŋ atasï klägäy äväldän, aχčasïn berip, čïχarma, erki bar kendiniŋ χïzïn erksizliktän, keräk anïŋ biyi bergäy anï čïχarmaga, baχmagay aŋar, ki yïllarï tügällängäy.

18 kapitula. Dinsiz χullarnïŋ satun algan üčün

Egär χaysï ermeni erksiz χul satun alsa ya χuluχčï dinsiz, χïz ya χatun, da anïŋkibik χuluχčïlar vaχt bilä erksizliklärinä kendiniŋ, χaysï erki bilä klägäy, klägäy k'ristân bolmaga, ol erksizliktän boš bolur, nečik ol aχčanï χuluχ etsä. Egär anïŋkibik χullar, alay er, nečik χatun, dinsizlär, egär klämäsälär k'ristân bolma, anïŋkibik ištän erki bar biyiniŋ alarnï (58r) satmaga.

19 kapitula. Kim ki atasïn-anasïn tövsä

Kim ki kendiniŋ atasïn-anasïn tövsä, anïŋkibik oχšašsïz da yazïχlï yaman etkän Teŋriniŋ alnïna ölümlüdür yasaganïna körä Eski Töräniŋ. Ale Yäŋi Törädä k'ristânlarnïŋ bu türlü körgüziyir: anïŋkibik etkän oγul-χïz ölginčä ludẕ tartkay. A egär ki oγlanlïχïna ursa atasïn-anasïn, anï abramaχ keräk. Ya anïŋkibik oγul atasïn-anasïn tövgäy yaman

χaysï ki anïŋ üčün beriptirlär. Egär ki χul yalγïz satun algan esä, ol türlü χïlïχ bilä erkli bolgay. A egär χul χatunu bilä satun algan esä, ol čaχta χatunu bilä da oγlanlarï bilä erkli bolur, χuluχ etip, nečik aytïlgandïr, ol sƃgnï, χaysï ki anïŋ üčün berilgändir. Egär ki anïŋkibik χu(81r)lga biyi χatun bersä da alarnïŋ oγlanlarï bolgay aralarïna, anïŋkibik išlär, ol χulnuŋ χatunu oγlanlarï bilä χuluχta χalgay biyiniŋ övinä meŋilik, tek ol χul kendi yalγïz erkli bolgay. Egär ki biyi kläsä sƃg almaga χatunu üčün, ol čaχta χatunu oγlanlarï bilä erkli bolur. Egär ki χulnuŋ köŋlü [bolsa], kläsä, ki χalgay biyi χatïna, ki klämägäy ketmä, anï biyi keräk saχlagay χatunu bilä, oγlanlarï bilä, da algay ol χulnu, da bargay yïχövgä, da tanïχlatkay kišilärgä, da anïŋ üsnä tanïχlïχ bitiki algay, da aytkay, ki klämäs χulum χatïmdan ketmä ölginčä. A egär ki soŋra anïŋkibik χul saγïš etkäy da klägäy erksizliktän etmägä kensi kensiniŋ erkin da biyi anïŋki saγïšïn sezgäy, biyi bolmastïr anï erksiz etmägä anïŋ saγïšïna körä, χaysï ki surp aṛak‘el aytïr: barča χullar Teŋrigä erklidir.

◇ Muŋar dirä bolganï yoχ da bolmasïn bu χanlïχta erksiz χul saχlama.

17 kapitula. K‘risdân χatun satun algan üčün

Egär kimesäniŋ keräkli [=keräkli] bolgay da χïzïn satkay k‘risdânga, bolmastïr satmaga kendiniŋ χïzïn meŋilik χaravašlïχka. A egär ki anïŋkibik χïznïŋ χulluχu biyändirmäsä biyin, yänäči erki bar atasïnïŋ, ki χïzïn čïχargay, da anïŋkibik biyniŋ erki yoχtur özgägä satma, yüräklänip, (81v) ol χïznï. Egär ki ol biy kläsä anïŋki χïznï oγluna bermä χatunluχka, ol χïznïŋ atasïnïŋ erki bilä bolmaχ keräk.

Egär ol χïz atasïna [=biyinä] ya oγluna yaramagay χatunluχka, χulluχ etkäy da ol sƃgnï, χaysï ki anïŋ üčün berip edi, bolur ketmä erksizliktän. Egär ki ol χïznïŋ atasï klägäy äväldän, sƃgïn berip, čïχarma, erki bar kendiniŋ χïzïn erksizliktän, keräk anïŋ biyi bergäy anï čïχarmaga, baχmagay aŋar, ki yïllarï tügällängäy.

18 kapitula. Dinsiz χullarnï satun algan üčün

Egär χaysï ermeni erksiz χul satun alsa ya χuluχčï dinsiz, [χïz] ya χatun, da anïŋkibik χuluχčïlar vaχt bilä erksizliklärinä kendiniŋ, χaysï erki bilä klägäy k‘risdân bolmaga, ol erksizliktän boš bolur, nečik ol sƃgnï χuluχ etsä. Egär anïŋkibik χullar, alay er, nečik χatun, dinsizlär, egär klämäsälär k‘risdân bolma, anïŋkibik ištän erki bar biyiniŋ alarnï satmaga.

19 kapitula. Kim ki atasïn-anasïn tövgäy

Egär kim ki kendiniŋ atasïn-anasïn tövsä, anïŋkibik oχšašsïz da yazïχlï yaman etkän Teŋriniŋ alnïna ölümlüdir yasaganïna körä Eski Töräniŋ. Ale Yäŋi Torädä k‘risdânlarnïŋ bu türlü körgüzüyür: anïŋkibik etkän oγul-χïz ölginčä lud̲z tartkay. A egär ki oγlanlïχïna ursa atasïn-anasïn, anï abr(82r)amaχ keräk. Ya anïŋkibik oγul tövgäy atasïn-anasïn

yüräktan, yaman saγïštan, da atasï-anasï anï heč nemägä tutkaylar. Da anïŋkibik yaŋïlmaχ üčün atasï-anasï oγlun, χïzïn ögütlämäχ keräk k‘ahanalïχ alnïna da χartlar alnïna. A egär ki anïŋkibik artïχsïlïχtan χaytma klämäsälär, atasï anïŋkibik yaman oγulnu, harsïz, χorχusuz, beγam, kensindän da kensiniŋ barča ig[i]likindän bolur keri etkäy. Xaysï anïŋkibik oγul keri etkän ki pošumanlïχka χaytkay da hnazant bol(58v)ma klägäy, nečik tiyär atasïna-anasïna, ol čaχta yänäči atasï-anasï ol šaγavat bilä bolurlar anï yöpsünmägä.

20 kapitula. Här biri, ki yaman nemä χïlïnsa, anï tapar

Egär ata ya oγul χaysï yaŋïlmaχka körä ölümlü albo yazïχlï yaŋïlgan tapulgan bolgay, atasï oγlunuŋ [yaŋïlganï üčün] d̲žäzasïn tartma bolmas, alay oχ oγul atasïnïŋ yaŋïlganï üčün ne 1 ögüt bilä borčlu tigüldür, här 1-i yaŋïlganïna körä tartmaχ keräk. Anïŋ üčün törä tügällänir könülüknüŋ tügällikin barča adämilärgä anïŋkin bermägä.

◇ Bu boyruχtan čïχarïlïyïr korol′nuŋ olturγučundan yaŋïlmaχï.

21 kapitula. Kišini oγurlamaχ üčün

Eski Törädä χoygandïr, egär kimesä ki kišini oγurlap satkay da belgili bolgay anïŋkibik satmaχ üčün, ol kiši ölümlüdür. A Yäŋi Törädä k‘ristânlarnïŋ bulay χoyulgandïr, egär ki k‘ristân k‘ristânnï oγurlap (59r) satsa özgä uluska da bu türlü yaman χïlïnmaχ anïŋ üstünä sezilgäy, Yäŋi Törädä buyurmastïr aŋar tas bolmaga, lud̲z tartmaχ keräk, da tutulmaχ keräk, da zïndan bilä ögütlänmäχ keräk, yük tibinä dä ol satučï algan aχčanï χaytarmaχ keräktir ol kiši üčün, da ol satïlgan kišini keltirmäχ keräktir eyäsinä, kimdän ki anï oγurlap edi, χaytarmaga anï borčludur. A egär ki ol satïn algan kiši ne türlü bolsa kečkäy dünyâdan, ol satkan kiši borčludur ol sƃnï tügäl χaytarmaga eyäsinä, kimdän ki oγurlap edi, da oγrunuŋ 2 χolun kesmäχ keräk da čagatïna χïzdïrïp möhürni basmaχ keräk, nïšan aŋar meŋilik hörmätsizlikkä, anïŋ üčün ki özgälär dä, anïŋ üstnä baχïp, anïŋkibik iš etmägäylär da χorχkaylar.

◇ Bu iš bulay aŋlanïyïr, ermeni ermenini satsa, a egär ermeni özgä d̲žïnsnï satsa, anï baχkay korol′nuŋ olturγu(59v)čï da alay ögütlägäy, nečik kendinä körünsä.

22 kapitula. Alar üčün, kimlär ki pambaslar kendiniŋ atasïn da anasïn

Kim dä ki kendiniŋ atasïn-anasïn yaman sözlär bilä uyaltkay, anïŋkibik oγul-χïz ölümlüdür; ki kensiniŋ atasïnïŋ-anasïnïŋ kečkän išlärin aŋgay, da tüšär ölümlü yazïχka. Eski Törä bilä Yäŋi könü Törä aytïyïr, anïŋkibik pambas, ki atasïn-anasïn [yaman sözlär bilä uyaltkay], aŋar oχšaštïr, nečik tövgäy, anïŋkibik hörmätsizlikkä utru atasïnïŋ da anasïnïŋ, ki oγlanlarnï tïygay, buyurgandïr anïŋkibik oγlanlarnï, atasïnïŋ-anasïnïŋ ig[i]likindän ülüšsüz bolgay.

yaman yüräktän, yaman saɣïštan, da atasï-anasï anï heč nemägä tutkaylar. Anïŋkibik yaŋïlmaχ üčün atasï-anasï oɣul-χïzïn ögütlämäχ keräk k'ahanalïχ alnïna da χartlarnïŋ alnïna. A egär ki anïŋki artïχsïlïχtan χaytmaga klämäsälär, atasï anïŋkibik yaman oɣulnu, harsïz, χorχusïz, beɣam, kendindän da kendiniŋ barča igilikindän bolur keri etkäy. [Xaysï anïŋkibik oɣul keri etkän] ki pošumanlïχka χaytkay da hnazant bolma klägäy, nečik tiyär atasïna-anasïna, ol čaχta yänäči atasï-anasï ol šaɣavat bilä bolurlar anï yöpsünmägä.

20 kapitula. Här 1-i, kim yaman nemä χïlïnsa, anï tapar

Egär ata ya oɣul χaysï yaŋïlmaχka körä ölümlü albo yazïχlï yaŋïlgan tapulgan bolgay, atasï oɣlunuŋ yaŋïlganï üčün d͟žäzasïn tartma bolmas, alay oχ oɣul atanïŋ yaŋïlganï üčün ne 1 ögüt bilä borčlu tigüldir, här 1-i yaŋïlganïna körä tapmaχ keräk. Anïŋ üčün törä tügällänir könülüknüŋ tügällikin barča adämilärgä anïŋkin bermägä.

◇ B[u b]uyruχtan čïχarïlïyïr korol'nuŋ olturɣučundan yaŋïlmaχï.

21 kapitula. Kišini oɣurlamaχ üčün

Eski Törädä χoygandïr, egär kimesä ki kišini oɣurlap satkay da belgili bolgay anïŋkibik satmaχ üčün, (82v) ol kiši ölümlüdir. A Yäŋi Törädä k'risdânlarnïŋ bulay χoyulgandïr, egär k'risdân k'risdânnï oɣurlap satsa özgä uluska da bu türlü yaman χïlïnmaχ anïŋ üstünä sezilgäy, Yäŋi Törä buyurmastïr anïŋkibikkä tas bolmaga, lud͟z tartmaχ keräk, da tutulmaχ keräk, da zïndan bilä ögütlämäχ keräk, yük tibinä dä ol satučï algan sƃgnï χaytarmaχ keräktir ol kiši üčün, da ol satïlgan kišini keltirmäχ keräk eyäsinä, kimdän ki anï oɣurlap edi, χaytarmaga anï borčludur. A egär ki ol satïlgan kiši ne türlü bolsa ki kečkäy dünyâdan, ol satkan kiši borčludïr ol sƃgnï tügäl χaytarmaga eyäsinä, kimdän ki oɣurlap edi, da oɣrunuŋ 2 χolun kesmäχ keräk da d͟žagatïna möhürnü χïzdïrïp basmaχ keräk, nïšan aŋar meŋilik hörmätsizlikkä, anïŋ üčün ki özgälär dä, anïŋ üstünä baχïp, anïŋkibik iš etmägäylär da χorχkaylar.

◇ Bu iš bulay aŋlanïyïr, ermeni ermeni[ni] satsa, a egär ermeni özgä d͟žïnsnï satsa, anï baχkay korol'nuŋ olturɣuču da alay ögütlägäy, nečik kendinä körünsä.

22 kapitula. Alar üčün, kimlär ki pambaslarlar kendiniŋ atasïn da anasïn

Egär kim dä ki kendiniŋ atasïn-anasïn yaman sözlär bilä uyaltkay, anïŋkibik oɣul-χïz ölümlüdir; ki kendiniŋ at(83r)asïnïŋ anasïnïŋ kečkän išlärin aŋgay, da tüšär ölümlü yazïχka. Eski Törä bilä Yäŋi könü Törä aytïyïr, anïŋkibik pambas, ki atasïn-anasïn [yaman sözlär bilä uyaltkay], aŋar oχšaštïr, nečik tövgäy, anïŋkibik hörmätsizlikkä utru atasïnïŋ da anasïnïŋ, ki oɣlanlarïn tïygay, buyurgandïr anïŋkibik oɣlanlarnï, atasïnïŋ-anasïnïŋ igilikindän ülüššüz bolgay.

◇ Oɣu[l]lar bildirsälär törägä da oχšašï bilä yaman išlärni yaŋïlganïn yaman ištä atasïnïŋ-anasïnïŋ χanga utru da barča etilgän išlär, anïŋkibik ištä ermeninin oɣlanlarï anïŋkibik išni borčlu tigüllär kötürmägä.

(60r) 23 kapitula. 2 kimesä uruškay, da biri yaralï bolgay

Xačan eki kiši uruššа saɣïtlar bilä, da 1-i 1-sin yaralasa, da yaralï ol yaralardan ölmäsä, χastalïχïna yaralarnïŋ yatkay, da χuvatlanïp [yürügäy tayaχ bilä], aytïlïyïr törä bilä, ol, ki χaysï yaraladï, borčludïr ol yaralïga ziyanïn, hakim bahasïn tölämägä, ol χadar da d͡žurum törägä bergäy.

24 kapitula. Kimesä ki erksiz χulun ya χuluχčïsïn öldürgäy

Kimesä ki erksiz χulun ya χuluχčïsïn öldürgäy ne türlü hal bilä ya ne türlü saɣït bilä, törä öldürgän χannïŋ d͡žurumun izdämäχ keräk eyäsindän, egär ol erksiz χul kʻristân esä. Ya özgä dindän ol öldürgän kiši, bolur borčlu da yeŋil nemä bilä tölämägä bašïn öldürgän erksiz χulnuŋ ya χuluχčïnïŋ. Alay kʻristânnï, nečik özgä d͡žïnsnïŋ. Egär χul, egär χaravaš erksiz tövgänindän biyiniŋ ölmägäy ol vaχtta, yatkay 1 kün (60v) ya 2 kün da soŋra ölgäy, na bu mahanadan borčlu tigüldür tölämägä baš üčün, anïŋ üčün ki satun algan edi kensi aχčasïna da eyäsinä ziyan etip edi. Keräk anïŋ üčün lud͡z tartkay.

25 kapitula. Anïŋ üčün, ki uruškanda aɣïrayaχlï χatunnu urgaylar

Xačan 2 kiši uruššа da aralarïna urgaylar aɣïrayaχlï χatunnu, da ol urmaχtan χatïn kišini da oɣlanïn vaχtsïz kečirgäy, gẹs bašïn tölämäχ keräk χod͡žasïna ol χatunnuŋ ya ne türlü bolsa birgälärinä barïšma. A egär oɣlan d͡žigärinä anasïnïŋ tügäl adam edi esä da ol urmaχtan kečirgäy, tölöv bolmaχ keräk baš üčün. Belgilidir töräsinä Teŋriniŋ, kläsä oɣlan anasïnïŋ yüräkinä tügäl bolsun ya bolmasïn, baš ornuna baš bermäχ keräk. Bulay Eski Törä körgüziyir, evet ki Yäŋi Törädä körgüziyir anïŋkibik pʻorcutʻiunnu aχča d͡žurumu bilä da (61r) lud͡z tartmaχ keräk.
◇ Ermeni kiši ursa 2 d͡žanlï χatunnu, bu törä aŋlanmaχ keräk, özgä yerdä bolmagay.

26 kapitula. Kimesäniŋ ögüzü bolgay uručï

Xačan kimesäniŋ ögüzü kimesäni ursa da ol urmaχtan kiši ölsä, Eski Törä buyurur edi, ki anïŋkibik ögüzni öldürgäylär, da etin satkaylar, da ol sƃnï yarlïlarga üläškäylär, da eyäsi ögüznüŋ ol kišiniŋ bašïn tölämäχ keräk. Da egär ol ögüz här kez alay teli edi esä da kiyiklängäy, da eyäsinä χonšuluχ aytkay, ki anïŋkibik teli tovarnï ketärgäy, da eyäsi χonšuluχnuŋ aytkanïn nemägä tutmagay, da anïŋ arasïna urup kiši öldürgäy, da anïŋkibik kišini, kimniŋ ögüzü edi, ol öldürmäχniŋdir, ya ol baš üčün tölämäχ keräk, nečik törä körgüzsä, a eyäsi ölümdän erkli bolmaχ

◇ Oγullar bildirsälär törägä da oχšašï bilä yaman išlärni yaŋïlgan yaman ištä atasïnïŋ-anasïnïŋ χanga utru da barča etilgän išlär, anïŋkibik ištä ermeniniŋ oγlanlarï anïŋkibik išni borčlu tügüllär kötürmägä.

(60r) 23 kapitula. 2 kimesä uruškay, da biri yaralï bolgay

Egär χačan 2 kiši urušsa saγïtlar bilä, da biri birsin yaralasa, da yaralï ol yaralardan ölmäsä, χastalïχïna yaralarnïŋ yatkay, da χuvatlanïp yürügäy tayaχ bilä, aytïlïyïr törä bilä, ol, ki χaysï yaraladï, borčludïr ol yaralïga ziyanïn, hakim bahasïn tölämägä, ol χadar da d̲žurum törägä bergäy.

24 kapitula. Kimesä ki erksiz χulun ya χuluχčïsïn öldürgäy

Egär kimesä ki erksiz χulun ya χuluχčïsïn öldürgäy ne türlü hal bilä ya ne türlü saγït bilä, törä öldürgän χannïŋ d̲žurumun izdämäχ keräk (83v) eyäsindän, egär ol erksiz χul k'risdân esä. Ya özgä dindän ol öldürgän kiši, bolur borčlu da yeŋil nemä bilä tölämägä bašïn öldürgän erksiz χulnuŋ ya χuluχčïnïŋ. Alay k'risdânnï, nečik özgä d̲žïnsïnïŋ. Egär χul, egär χaravaš erksiz tövgänindän biyiniŋ ölmägäy ol vaχtta, yatkay 1 kün ya 2 kün da soŋra ölgäy, na bu mahanadan borčlu tigüldür bašï üčün tölämägä, anïŋ üčün ki satun algan edi kendi sḃgïna da eyäsinä ziyan etip edi. Keräk anïŋ üčün lud̲z tartkay.

25 kapitula. Anïŋ üčün, ki uruškanda aγïrayaχlï χatunnu urgaylar

Egär 2 kiši urušsa da aralarïna urgaylar aγïrayaχlï χatunnu, da ol urmaχtan χatïn kišini da oγlanïn vaχtsïz kečirgäy, yarïm bašïn tölämäχ keräk χod̲žasïna ol χatunnuŋ ya ne türlü bolsa barïšma. A egär oγlan d̲žigärinä anasïnïŋ tügäl adämi [edi] esä da ol urmaχtan kečirgäy, tölöv bolmaχ keräk tügäl baš üčün. Belgilidir töräsinä Teŋriniŋ, kläsä oγlan anasïnïŋ yüräkinä tügäl bolsun ya bolmasïn, baš ornuna baš bermäχ keräk. Bulay Eski Törädä körgüziyir, evet ki Yäŋi Törädä körgüzüyür anïŋkibik p'orcut'iunnu aχča bilä da lud̲z tartmaχ keräk.

◇ Ermeni kiši ursa 2 d̲žanlï χatunnu, bu törä aŋlanmaχ keräk, özgä yerdä bolmagay.

(84r) 26 kapitula. Ögüzü bolgay kimesäniŋ uruču

Egär kimesäniŋ ögüzü kimesäni ursa da ol urmaχtan kiši ölsä, Eski Törä buyurur edi, ki anïŋkibik ögüznü öldürgäylär, da etin satkaylar, da ol sḃgnï yarlïlarga üläškäylär, da eyäsi ögüznüŋ ol kišiniŋ bašïn tölämäχ keräk. Da egär ol ögüz här kez alay teli edi esä da kiyiklängäy, da eyäsinä χonšuluχ aytkay, ki anïŋki teli tovarnï ketärgäy, da eyäsi χonšuluχnuŋ aytkanïn nemägä tutmagay, da anïŋ arasïna urup kiši öldürgäy, da anïŋkibik kišini, kimniŋ ögüzü edi, ol öldürmäχniŋdir, ya ol baš üčün tölämäχ keräk, [nečik törä körgüzsä, a eyäsi ölümdän erkli

keräk. Egär daγïn anïŋkibik ögüznüŋ eyäsi χïlïχïn bilmäsä da kimesäni urup naχïs etsä, eyäsi borčlu tigüldür, ne ziy(61v)anlï. Da egär eyäsi bilsä ögüznüŋ χïlïχïn da kimesäni urup naχïs etsä, eyäsi borčludur naχïs etkängä tölämägä ziyanïn da hakim bahasïn.

27 kapitula. Biyi, ki χulun naχïs etkäy

Egär biy χulunuŋ közün čïχarsa, törä buyurïyïr, erkli bolgay anïŋkibik χul, ol, ki erksiz satun algan edi da egär ki k'ristân edi esä. Egär ki χul dinsiz erksiz esä, ol χul satïlmaχ keräk biyiniŋ erki bilä gẹs bahasïna ya yarïm yalïna.

28 kapitula. Xačan buγa buγanï öldürsä ya ögüz ögüzni öldürsä

Egär buγa buγanï öldürsä ya ögüz ögüznü, kimesäniŋ dä buγa albo ögüz tiri χalsa, satïlmaχ keräk da anïŋki ögüz üčün ya buγa üčün tölövün almaχ keräk, da yarïmïn [=sЂgïn] üläšmäχ keräk yarïm da yarïm, ki tuvarlarï edi, da ol öldürgän ögüznü dä üläškäylär gẹs da gẹs. Egär ol, kimniŋ ki ögüzü edi, da bilgäy, ki yuvaš tigül edi, da yaman χïlïχlï edi, da χonšu(62r)larïndan išitkän bolgay, ki anïŋkibik tuvarnï saχlamagaysen, bu ziyančï ögüzni, ol χayγurmagay alarnïŋ aytmaχïn, ol čaχta ol öldürgän ögüz üčün keräk kensiniŋ tirisin bergäy, kimniŋ ögüzü edi, da ol ölüni kensinä algay.

29 kapitula. Xuyular üčün da čoγurlar üčün

Kim ki čoγur ačkay ya χuyu da yapmagay ol čoγurnu ya χuyunu da anda tüškäy kimesäniŋ tuvarï, eyäsi ol čoγurnuŋ ya χuyunuŋ tölägäy ol tuvarnï da ol tuvarnïŋ terisin kendinä algay, törä bulay aytïyïr.

30 kapitula. Kiši üčün, ki čoγurga tüškäy

Egär er ya χatun čoγurga ki tüškäy ya χuyuga da anda ölgäy, χaysïsï egär ki kündüz tüššä, gẹs d̲ž̲urum bergäy χan bahasï üčün, kimniŋ čoγuru edi ya χuyu, a egär ki kečä tüšti esä čoγurga, ol čaχta keräk tügäl anïŋ üčün tölägäy, kimniŋ čoγuru edi, χaysïn ki Törä bitiki körgüziyir alay χatunga, (62v) nečik ergä, tüškänlär čoγurga ya χuyuga, alay oχ erksiz χullar da.

31 kapitula. Tuvarlar üčün

Egär ki ögüz öldürsä inäkni, ya özgä tuvar χaranï müŋüzlü, albo χoynï, da eyäsi bilmägäy tuvarïnïŋ χïlïχïn, ol čaχta keräk tölägäy öldürgän tuvarïnïŋ gẹs bahasïn. A egär ki anïŋkibik tuvar kičkinä bolsa, nemä tölämäχ keräkmäs. A egär ki ulu tuvar bolsa, ki ögüz öldürgäy, anïŋki öldürgän tuvarnï satmaχ keräk, da ol sЂnï, kimniŋ ki tuvarï edi, teŋ üläškäylär. A egär ki bilgäy edi tuvarïnïŋ yaman χïlïχïn, ki ziyan etüči edi, da ketärmägäy kendiniŋ χatïndan, keräk tügäl baha tölägäy öldürgän ögüznüŋ, alay törä buyurïyïr.

bolmaχ keräk]. Egär daγïn anïŋkibik ögüznüŋ χïlïχïn eyäsi bilmäsä da kimesäni urup naχïs etsä, eyäsi borčlu tügüldür, ne ziyanlï. Da egär eyäsi bilsä ögüznüŋ χïlïχïn da kimesäni urup naχïs etsä, eyäsi borčludur naχïs etkängä tölämä ziyanïn da hakim bahasïn.

27 kapitula. Biyi, ki χulun naχïs etkäy

Egär biyi χulunuŋ közün čïχarsa, törä buyurur, ki erkli bolgay anïŋki χul, ol, ki erksiz satun algan edi da egär ki k'risdân edi esä. Egär ki χul dinsiz erksiz esä, ol χul satïlmaχ keräk biyiniŋ erki bilä gẹs bahasïna da gẹs yalïna.

(84v) 28 kapitula. Xačan buha buhanï öldürsä ya ögüz ögüznü öldürsä

Egär buha buhanï öldürsä ya ögüz ögüznü, kimesäniŋ dä buha albo ögüz tiri χalsa, satïlmaχ keräk da anïŋkibik ögüz üčün albo buha üčün tölövün almaχ keräk, da sƃgïn üläšmäχ keräk yarïmga da gẹs, ki tuvarlarï edi, da ol öldürgän ögüznü dä üläškäylär yarïm da yarïm. Egär ol, kimniŋ ögüzü edi, da bilgäy, ki ivaš dügül edi, da yaman χïlïχlï edi, da χonšularïndan išitkän bolgay, ki anïŋkibik tuvarnï saχlamagaysen, bu ziyančï ögüznü, ol χayγurmagay alarnïŋ aytkanïn, ol čaχta ol öldürgän ögüz üčün keräk kendiniŋ tirisin bergäy, kimniŋ ögüz edi, da ol ölünü kendinä algay.

29 kapitula. Xuyular üčün da čoγurlar üčün

Egär kim ki čoγur ačkay ya χuyu da yapmagay ol čoγurnu da χuyunu da anda tüškäy kimesäniŋ tuvarï, eyäsi ol čoγurnuŋ ya χuyunuŋ tölägäy ol tuvarnï da ol tuvarnïŋ terisin kendinä algay, törä bulay aytïyïr.

30 kapitula. Kiši üčün, ki čoγurga tüškäy

Egär er ya χatun ki čoγurga tüškäy ya χuyuga da anda ölgäy, χaysï ki kündüz tüššä, gẹs d̠žurum bergäy χan bahasï üčün, kimniŋ ki čuγuru edi (85r) ya χuyu, a egär ki kečä tüštü esä čoγurga, ol čaχta keräk tügäl anïŋ üčün tölägäy, kimniŋ čuγuru edi, χaysïn ki törä körgüzüyür alay χatunga, nečik ergä, tüškänlär čuγurga ya χuyuga, alay oχ erksiz χullar da.

31 kapitula. Tuvarlar üčün

Egär ki ögüz öldürsä inäkni, ya özgä tuvar χaranï müŋüzlü, albo χoynu, da eyäsi bilmägäy tuvarïnïŋ χïlïχïn, ol čaχta keräk tölägäy öldürgän tuvarïnïŋ gẹs bahasïn. A egär ki anïŋkibik tuvar kičkinä bolsa, nemä tölämä keräkmäs. A egär ki ulu tuvar bolsa, ki ögüz öldürgäy, anïŋki tuvarnï satmaχ keräk, da ol sƃgnï, kimniŋ tuvarï edi, teŋ üläškäylär. A egär ki bilgäy edi tuvarïnïŋ yaman χïlïχïn, ki ziyan etüčidir, da ketärmägäy kendindän, keräk tügäl baha tölägäy öldürgän ögüznüŋ, törä alay buyuruyur.

32 kapitula. Atlar üčün

Egär kimesäniŋ atï teli bolsa, χaysï ayaχï bilä urmaχ, da tišlämäχ bilä, χïlïχï bilä naχïs etkäy, ol čaχta eyäsi ol atnïŋ, naχïs etkän kišini at, ziyanïn, χard͟žïn da hakimlikin töläm(63r)äχ keräk. Egär aŋlattï esä atïnïŋ ziyanlï χïlïχïn, ol čaχta gẹs ziyanïn tölämäχ keräk törä yanïna.

◇ Ne ki bu boyruχnuŋ učuna aytïlïyïr, aŋlanïyïr, egär anïŋkibik kiši ermeni, ayb atïna yamanlïχ üčün bermägäy.

33 kapitula. At χïlïχlï bolgay, naχïs etüči

Egär kimesäniŋ atï bolgay χïlïχï bilä, naχïs etüči, da övdä χullarïna da, özgälärgä dä bildirgän bolgay χïlïχïn, ki anïŋkibik attan saχlangaylar, da soŋra anïŋkibik at kimesäni naχïs etkäy ya öldürgäy övdä kimesäni, ol čaχta eyäsi borčlu bolmas anïŋkibik ištän. Egär ki övdägi kišilär ya χonšuluχ aytkaylar, kimniŋ anïŋkibik atï bar, ki saχlamagay, da ol anïŋki atnï ketärmägäy, da ol at kimesäni naχïs etkäy albo öldürgäy, ol čaχta duχovnïy törä baχkay anï, χoymaχ keräktirlär lud͟z da d͟žurum.

Daγïn igi körüniyir da yeberiliyir, ki kimesädä anïŋkibik yaman at ziyan etüči (63v) bolgay, da aŋgaylar aŋar χonšularï, da ol anï keri etmägäy kendindän, ol d͟žurum bilä, χaysï ki biyik yazïlgandïr ol sanda 26-nïŋ teli ögüz üčün.

34 kapitula. Oγru üčün, ki keča övdä tapkay

Kimesä oγrunu keča vaχtïna kendiniŋ övinä tapkïy edi, egär anïŋkibik oγrunu kečagi öldürgäy övinä, d͟žurumsuz χalïr. Yänä kimesä oγrunu kündüz övinä tapsa da öldürgiy edi, öldürgän kiši ölümlüdir. Bulay Yäŋi Törä könültiyir ol öldürüči oγrunu. Kündüz bulay körüniyir bu nemä, ki adam öldürdi belgili erki bilä, kensi dä ölümlü bolmaχ keräk. Da alay törädir oγrular üčün χoyulgan kečaniŋ da kündüznüŋ, egär ki kimesä keča vaχtïna övdä da kündüz oγrunu licasï bilä belgili tutkïy edi, ol čaχta anïŋkibik oγrunu nïšanï bilä oγurluχnuŋ, budur licasï bilä, törä alnïna keltirmä, ne türlü gile (64r) bilä ol oγruga utru törä alnïna, ol türlü tözgäy ol oγru törä ötläš, ne ki törä tapsa, anïŋ bilä ögütlängäy.

35 kapitula. Baχčalarnïŋ da rolâlarnïŋ

Kimesä ki kendi erki bilä tuvarïn yebergäy özgäniŋ baχčasïna albo tarlov ičinä tüzdä, anïŋkibik tuvar χara ziyan etkäy baχčalarda ya tüzlärdä barča türlü bitiškä, törä buyurïyïr, tölöv bolgay ziyan etkängä, ne türlü ki kišilär ol ziyannï da bahasïn oχšatïp tapsalar.

36 kapitula. Küydürmäχ üčün da požarlar üčün

Egär ki χaysï yerdän dä ot ya požar čïχsa da humnalarnï küydürgäy ya tüzdä bitišni, χaysï ki tüzdä turgan bolgay, da ol, kimdän ki anïŋkibik ot čïχtï, ögüt bilä oχšašlï ögütlämäχ keräk. Töräni d͟žâht bilä

32 kapitula. Atlar üčün

Egär kimesäniŋ atï teli bolsa, χaysï ayaχï bilä urmaχ, da tišlämäχ bilä, χïlïχï bilä naχïs etkäy, ol čaχta eyäsi ol atnïŋ, naχïs etkän kišini at, ziyanïn, χard͡žïn da hakimlikin tölämäχ keräk. Egär aŋlattï esä atnïŋ ziyanlï χïlïχïn, ol čaχta gẹs (85v) ziyanïn tölämäχ keräk törä yanïna.

◇ Ne ki bu buyruχnuŋ učuna aytïlïyïr, aŋlanïyïr, egär anïŋkibik kiši ermeni, ayb atïna yamanlïχ üčün bermägäy.

33 kapitula. At χïlïχlï bolgay, naχïs etüči

Egär kimesäniŋ atï bolgay χïlïχï bilä, naχïs etüči, da övdä χullarïna da özgälärgä bildirgän bolgay χïlïχïn, ki [anïŋkibik attan saχlangaylar, da soŋra] anïŋkibik at kimesäni naχïs etkäy ya öldürgäy kimesäni övdä, ol čaχta eyäsi borčlu bolmas anïŋkibik ištän. Egär ki övdägi kišilär ya χonšuluχ aytkaylar, kimniŋ anïŋkibik atï bar, ki saχlamagay, da ol anïŋki atnï ketärmägäy, da ol at kimesäni naχïs etkäy albo öldürgäy, ol čaχta duχovnïy törä baχkay anï, χoymaχ keräktir lud͡z da d͡žurum χoymaχ keräktirlär.

Daγïn igi körünüyür da yeberiliyir, ki kimesägä anïŋkibik ziyan etüči yaman at bolgay, da aŋgaylar aŋar χonšularï, da ol anï keri etmäy kendindän, ol d͡žurum bilä, χaysï ki yoγarï yazïlgandïr ol sanga, sanda 26-nïŋ teli ögüz üčün.

34 kapitula. Oγru üčün, ki kečä övdä tapkay

Egär kimesä oγru kečä vaχtïna kendiniŋ övinä tapkay edi, egär anïŋkibik oγrunu kečägi öldürgäy övinä, d͡žurumsuz χalïr. Yänä kimsä oγrunu kündüz övinä tapsa da (86r) öldürgiy edi, öldürgän kiši ölümlüdir. Bulay Yäŋi Törä könültüyir ol öldürüči oγrunu. Kündüz bulay körüniyir bu nemä, ki adam öldürdü belgili erki bilä, kensi dä ölümlü bolmaχ keräk. Da alay törädir oγrular üčün χoyulgan kečäniŋ da kündüznüŋ, egär ki kimesä kečä vaχtïna övdä da kündüz oγrunu licasï bilä belgili tutkïy edi, ol čaχta anïŋkibik oγrunu nïšanï bilä oγurluχnuŋ, budur licasï bilä, törä alnïna keltirmä, ne türlü gile bilä ol oγruga utru törä alnïna, ol türlü tözgäy ol oγru törä ötläš, ne ki törä tapsa, anïŋ bilä ögütlängäy.

35 kapitula. Baχčalarnïŋ da rolâlarnïŋ

Egär kimesä ki kendi erki bilä tuvarïn yebergäy özgäniŋ baχčasïna albo tarlov ičinä tüzdä, anïŋkibik tuvar χara ziyan etkäy baχčalarda ya tüzlärdä barča türlü bitiškä, törä buyuruyur, tölöv bolgay ziyan etkängä, ne türlü ki kišilär ol ziyannï da bahasïn oχšatïp tapsalar.

36 kapitula. Küydürmäχ üčün da požarlar üčün

Egär ki χaysï yerdän ot čïχsa ya požar da humnalarnï küydürgäy ya tüzdä bitišni, χaysï ki (86v) tüzdä turgan bolgay, da ol, kimdän ki anïŋkibik ot čïχtï, ögüt bilä oχšašlï ögütlämäχ keräk. Töräni d͡žâht bilä

tergämäχ keräk. Da baχkaylar, kimdän anïŋkibik ot čïχtï, egär yuvuχtan, egär yïraχtan, egär dušman(64v)dan ya satamadan, egär χarttan mï, egär oγlandan mï, yoχsa kensi kensinä, da kimesä kendiniŋ erki bilä munïŋkibik išni etkäy, ekili barča išni, kimgä ziyan etti, aŋar tölöv bolgay. Egär kimesä humnaga yuvuχ ot χoygay da baχmagay igi ol otnu, ki kimesägä ziyan etkäy, anïŋkibik ziyannï, ki bolgay, 2 kez tölöv etkäy ol kišigä, kim otnu χoydï da baχmadï igi. Egär ot yïraχtïn keldi esä, ol čaχta gẹs ziyannï tölämäχ keräk, kimniŋ säbäpi boldu ol otka. Egär anïŋkibik ot küydürgäy tuvar χaranï ya ton-opraχnï, anïŋki ziyančïga anïŋki yarγu da d͡žurumlar da bolmaχ keräk, nečik kapitulada turuptur.

37 kapitula. Ämanät üčün da inamlï χolga bermäχ üčün

Egär kimesä kimesägä bersä altïn, ya kümüš, ya özgä türlü barča nemä, čanaχ-ayaχ ya barča özgä türlü nemädän kendiniŋ inamlï χolga saχlamaga, anïŋkibik (65r) išlär ol inamlï ämanätkârga övindän anïŋ oγurluχ iš bilä oγurlangïy edi, egär oγrunu ol išlär bilä ol ämanätkâr belgili iš bilä oγurluχnu χapkaylar, anïŋkibik oγrunu furka bilä ögütlämäχ keräk. Egär anïŋki oγru tutulmagay, ol čaχta ol, kim ki χoyuptïr âriberini inamlï χolga, andan izdämäχ keräk, kimgä ki berip edi saχlamaga, belgili tanïχlïχ bilä. Egär ki könü tanïχlïχ bolmasa povodnuŋ ämanätkârga χaršï, kimniŋ χatïna χoyup edi, ol čaχta ol ämanätkâr andan ant bilä χutulur, ki anïŋkibik ziyan χoyulgan nemä üčün belgisiz, da kečikilmägän säbäp bolmadï, ant ičip, kendi meŋilik könülür ol dävikârdan. Daγï da egär ki χaysï aytïlgan alay, nečik aytïlgandïr, ant ičkäy da tapulgan bolgay egri yalγan ant ičkän, här biri ziyan üčün, bašχa ol χoyulgan nemälär üčün 2 kez tölämäχ keräk, da kensi, nečik yalγan ant ičkän, hör(65v)mätsiz bolmaχ keräk da töräsiz aytïlgan. Da egär ki kimesä, saχlama bermiyin inamlï χolga, da yala yapkïy edi kimesäni, nečik aŋar nemä bergiy edi saχlamaga, da anïŋki yala yapučï meŋilik hörmätsiz a[y]tïlmaχ keräk, nečik här biri yala yapučï, χaysï ki belgili χalp išlärni kimesägä χaršï etiyir.

◇ Ermenilär üčün bu iš, nečik özgä išlär, aŋlanïyïr, budur egär ermeni ämanätni χoyučï bolgay, na kendiniŋ töräsinä özgä d͡žïnstan ötläš baχïlmaχ keräk, yänäči, egär özgä d͡žïns χoygan bolsa ämanätni, na ermeni ötläš izdär χoyganïn kendiniŋ töräsinä, χaysïna ki olturuptur, anda izdälmäχ keräk, zera izdövüči keräk anï közätkäy, kimni ki ündäptir törägä.

38 kapitula. Tuvar χara üčün, kim ki kimgä saχlama bergäy

Egär kim ki kimgä tuvar saχlama bersä, at, ya χoy, ya barča türlü d͡žanavar, müŋüzlü da müŋüzsüz, egär anïŋkibik tuvar χara naχïs (66r) etilgäy, ya ölgäy, ya küčlü χol algay, ki kimesä bilmägäy, χaydan keldi anïŋki ziyan, na ol, ki saχlar edi, ant bilä χutulur, egär nemä säbäpin bermäsä naχïslïχïna ya ölümünä tuvar χaranïŋ. Egär ki ol saχlovučïdan

tergämäχ keräk. Da baχkaylar, kimdän anïŋkibik ot čïχtï, egär yuvuχtan, egär yïraχtïn, egär dušmandan, egär satamadan, egär χarttan mï, egär oγlandan mï, yoχesä kensi kensinä, da kimesä kendiniŋ erki bilä munuŋkibik išni etkäy, ekili barča išni, kimgä ziyan etti, aŋar tölöv bolgay. Egär kimesä humnaga yuvuχ ot χoygay da baχmagay igi ol otnu, da kimesägä ziyan etkäy, anïŋkibik ziyannï, ki bolgay, 2 kez tölöv etkäy ol kišigä, kim otnu χoydu [d]a igi baχmadï. Egär ol ot yïraχtïn keldi esä, ol čaχta yarïm ziyannï tölämäχ keräk, kimniŋ säbäpi boldu ol otka. Egär anïŋkibik ot küydürgäy tuvarnï ya ton-opraχnï, anïŋki ziyančïga anïŋkibik yarγu da d͡žurumlar da bolmaχ keräk, nečik kapitulada turuptur.

37 kapitula. Ämanät üčün da inamlï χolga bermäχ üčün

Egär kimesä kimesägä altïn, ya kümüš bergäy, ya özgä türlü barča nemä, čanaχ-ayaχ ya barča özgä türlü nemädän kendiniŋ inamlï χolga saχlama bergäy anïŋkibik išlär ol ämanätkârga övindän anïŋ oγurluχ iš bilä oγurlangïy edi, egär oγru(87r)nu ol išlär bilä ol ämanätkâr belgili iš bilä oγurluχnu χapkaylar, anïŋkibik oγrunu furka bilä ögütlämäχ keräk. Egär ki anïŋki oγru tutulmagay, ol čaχta ol, kim ki χoydu âriberini inamlï χolga, andan izdämäχ keräk, kimgä ki berip edi saχlama, belgili tanïχlïχ bilä. Egär ki könü tanïχlïχ bilä bolmasa povodun ämanätkârga χaršï, kimniŋ χatïna χoyup edi, ol čaχta ol ämanätkâr andan ant bilä χutulur, ki anïŋkibik ziyan χoyulgan nemä üčün belgisiz, da kečikilmägän säbäp bolmadï, ant ičip, kendi meŋilik könülür ol dävikârdan. Daγï da egär ki χaysï aytïlgan alay, nečik aytïlgandïr, ant ičkäy da tapulgan bolgay egri yalγan ant ičkän, här 1-i ziyan üčün, bašχa ol χoyulgan nemälär üčün 2 kez tölämäχ keräk, da kendi, nečik yalγan ant ičkän, hörmätsiz bolmaχ keräk da töräsiz aytïlgan. Da egär kimesä, saχlama bermiyin inamlï χolga, da yala yapkïy edi kimesäni, nečik aŋar nemä berilgiy edi saχlamaga, da anïŋki yala yapučï meŋilik hörmätsiz aytïlmaχ keräk, nečik här 1-i yala yapučï, χaysï ki belgili χalp išlärni kimesägä χaršï etiyir.

◇ Ermenilär üčün bu iš, nečik özgä išlär, aŋ(87v)lanïyïr, budur egär ermeni ämanätni χoyučï bolgay, da kendiniŋ töräsinä özgä d͡žïnstan ötläš baχïlmaχ keräk, yänäči, özgä d͡žïns egär χoygan bolsa ämanätni, na ermenidän ötläš izdär χoyganïn kendiniŋ töräsinä, χaysï ki olturuptïr, anda izdälmäχ keräk, zera izdövüči anï keräk közätkäy, kimni ki ündäptir torägä.

38 kapitula. Tuvar χara üčün, kim ki kimesägä saχlama bergäy

Egär kim ki kimgä tuvar saχlama bersä, at, ya χoy, ya barča türlü d͡žanavar, müŋüzlü da müŋüzsüz, egär anïŋkibik tuvar χara naχïs etilgäy, ya ölgäy, ya küčlü χol algay, ki kimesä bilmägäy, χaydan keldi anïŋki ziyan, na ol, ki saχlar edi, ant bilä χutulur, egär nemä säbäpin bermäsä naχïslïχïna ya ölümünä tuvar χaranïŋ. Egär ki ol saχlovučïdan

kimesä aldï esä, ol saχlovučï keräk anï tölägäy eyäsinä, kimdän ki alïp edi saχlama. A egär ki ayuv, ya börü, ya özgä kiyik aldï esä küčlü tuvar χaranï, buzgay ya yegäy, anïŋkibik saχlovučï eyäsinä körgüzmäχ keräk yerin da, körgüzüp könüsün da belgili ol yerni, ziyansïz bolsar tapkanï bilä töräniŋ, χaysïn ki törä ulu könülük bilä taptï.

◇ Tek ermenilär üstünä bu ustava tutulmaχ keräk, χaysï özgä d͟žïnstan egirliki bolgay, bu törä bilä könülür, a özgä d͟žïnsta kensi töräsinä könülür.

39 kapitula. Kim kimgä saγït ötünčkä bersä

Egär kimesä kendi dostundan saγït ötünčkä alsa barča tür(66v)lü da anïŋkibik saγïtnï ya sïndïrgay, ya tas etkäy, da ol, kim ki ötünčkä aldï [=berdi], bolmagay sïndïrganda albo tas bolganda saγïtnïŋ, ol, ki aldï ötünčkä saγïtnï, ziyanïn tölämäχ keräk sïndïrmaχ üčün ya tas etmäχ üčün. Da ol, ki anïŋ edi saγït, bolgïy edi anda buzgan vaχtta ya tas etkän vaχtta saγïtnï, ziyansïzdïr ol, kim ki saγïtnï ötünčkä alïp edi, anïŋkibik ištä borčsuz χalïr. Daγï da egär kimesä atnï, ya tuvarnï, ya özgä nemäni övniŋ belgili yalga tutkan bolsa, anïŋkibik nemälär naχïs bolgay ya ölgäy, da eyäsi ol nemäniŋ χatïna bolgay, anïŋ üčün, eyäsi ki χatïna edi, kendi ziyanlï bolur, ale ol egri dügül, ki yalga tutup edi; a eyäsi aytïlgan nemälärniŋ naχïslïχïna ya tas bolganïna kendi anda bolmasa, na ol, ki anïŋkibik nemäni yalga tuttï, borčlu bolur tölämägä ziyanïn, χaysï säbäplär haligi kapituladadïr.

◇ Nota. Yazïlgandïr töräsi ermeniniŋ, d͟žâht bilä (67r) baχmaχ keräk da täräzüläp ayïrmaχ keräk. Ermenilär arasïna bu yergä, nečik özgäläri, tutuldu da saχlandï, alay bolmaχ keräk, a özgä d͟žïns ermenilärdän ündälgän bolsa, kensiläriniŋ töräsi bilä könülgäylär.

40 kapitula. Anïŋ üčün, kim kimdän nemä borčka alsa

Egär bir kimesä kimesädän nemä alsa borčka ya ötünč algay maγat küngä, ol, kim ki borčka alsa ya ötünčkä, da yarlïlansa, da yarlïlanmaχ üčün belgili küninä tölämä bolmasa, na Eski Töräniŋ da Yäŋi Töräniŋ bolušmaχï bilä ol yarlïlanganga anïŋkibik šaγavat etkändir, ki inangan kišidän 1 aγïrlïχ ta körmä bolmastïr, da tüšüngän kišidän aslam alma bolmastïr. Ale aŋar belgili etmäχ keräktir maγat künin, ki tek tölägäy ol χadar aχčanï, ne ki borčludïr. Egär ol tüšüngän kendiniŋ borč eyäsinä ki anïŋ alnïna nemä aslam berip edi esä, ne ki andan aslam aldï, barčasïn (67v) saγïšlamaχ keräk borču üstünä. Anïŋ üčün ki Teŋriniŋ buyruχudur buyurgan, ki kimesä, k‘risdân dinin bilip, aslam almagay. Egär anïŋkibik tüšüngän borčlu, tölämiyin, ölsä, na χalgan oγul-χïzï borč eyäsiniŋ ne 1 aslam bermä keräkmästirlär ol borč eyäsinä, ol χadar borč üčün, χaysï ki anïŋ yuvuχlarï tölämäχ keräk.

◇ Nota. Bu yergä ermenilär arasïna saχlanmaχ keräk da aŋlamaχ keräk bu türlü yergä bilä, χačan borčlu orozsuz satamadan, ki kendiniŋ

kimesä aldï esä, ol saχlovučï keräk anï eyäsinä tölägäy, kimdän ki alïp edi saχlama. A egär ki ayuv, ya börü, ya özgä kiyik aldï esä küčlü tuvar χaranï, buzgay ya yegäy, anïŋkibik saχlovučï [eyäsinä] körgüzmäχ keräk yerin da, körgüzüp könüsün da belgili ol yerni, ziyansïz bolsar tapkanï bilä töräniŋ, χaysïn ki törä ulu könülük bilä taptï.

◇ Tek ermenilär üsnä (88r) bu ustava tutulmaχ keräk, χaysï özgä d͡žïnstan egirliki bolgay, bu törä bilä könülür, a özgä d͡žïnsta kensi töräsinä könülür.

39 kapitula. Kim kimgä saγït ötünčkä bersä

Egär kimesä kensi dostundan saγït ötünčkä alsa barča türlü da anïŋkibik saγïtnï ya sïndïrgay, ya tas etkäy, da ol, kim ki ötünčkä aldï [=berdi], bolmagay anda sïndïrganda albo tas bolganda saγïtnïŋ, ol, ki aldï ötünčkä saγïtnï, tölämäχ keräk ziyanïn sïndïrmaχ üčün [ya tas etmäχ üčün]. Da ol, ki anïŋ edi saγït, bolgïy edi anda buzulgan vaχtta albo tas bolgan [vaχtta saγïtnï], ziyansïzdïr ol, kim ki saγïtnï ötünčkä alïp edi, anïŋkibik ištä borčsuz χalïr. Daγï da egär kimesä atnï, ya tuvarnï, ya özgä nemäni övniŋ belgili yalga tutkan bolsa, anïŋkibik nemälär naχïs bolgay ya ölgäy, da eyäsi ol nemäniŋ χatïna bolgay, anïŋ üčün, eyäsi ki χatïna edi, kendi ziyanlï bolur, ale ol egri tigül, [ki] yalga tutup edi; a eyäsi aytïlgan nemälärniŋ naχïslïχïna ya tas bolganïna kendi anda bolmasa, na ol, ki anïŋkibik nemäni yalga tuttu, borčlu bolur [tölämägä] anïŋ ziyanïn, χaysï säbäplär haligi kapituladadïr.

◇ Yazïlgandïr töräsi ermeniniŋ, d͡žâht (88v) bilä baχmaχ keräk da täräzüläp ayïrmaχ keräk. Ermenilär arasïna bu yergä, nečik özgäläri, tutuldu da saχlandï, alay bolmaχ keräk, a egär özgä d͡žïns ermenilärdän ündälgän bolsa, kensiläriniŋ töräsi bilä könülgäylär.

40 kapitula. Anïŋ üčün, kim kimdän nemä ötünčkä alsa

Egär 1 kimesä kimesädän nemä alsa borčka ya ötünč algay maγat küngä anča, ol, kim ki borčka alsa ya ötünčkä, da yarlïlansa, da yarlïlanmaχ üčün belgili kününä tölämäsä, na Eski da Yäŋi Töräniŋ bolušmaχï bilä ol yarlïlanganda [=yarlïlanganga] anïŋkibik šaγavat etkändir, ki inangan kišidän [bir aγïrlïχ ta körmä bolmastïr, da tüšüngän kišidän] aslam alma bolmastïr. Ale aŋar belgili etmäχ keräktir maγat künün, ki tek tölägäy ol χadar sƃgnï, ne ki borčludïr. Egär ol tüšüngän kendiniŋ borč eyäsinä ki anïŋ alnïna nemä aslam berip edi esä, ne ki andan aslam aldï, barčasïn saγïšlamaχ keräk borču üsnä. Anïŋ üčün ki Teŋri buyruχudïr buyurgan, kimesä, kʻrisdân dinin bilip, aslam almagay. Egär anïŋkibik kiši, ki borčludïr da, tölämiyin, ölsä, na χalgan oγul-χïzï borč eyäsiniŋ ne 1 aslam bermä keräkmästirlär ol borč eyäsinä, ol χad(89r)ar borč üčün, χaysï ki anïŋ yuvuχlarï tölämäχ keräk.

◇ Bu yergä ermenilär arasïna saχlanmaχ da aŋlamaχ keräktir bu türlü yergä bilä, χačan borčlu orossuz satamadan, ki kensiniŋ egirliki

egirliki bilä dügül da tüškäy miskinlikkä da bolmagay kensiniŋ borčlularïna tölämägä.

(86v/241v) 41 kapitula. Tusnaχ χoygan išlär üčün

Egär kimesä kimesädän öv alsa tusnaχ, ya baχča, ya borlalïχ, ya saban tüzü, ya özgä nemä aŋar oχšaš, da egär ol, kim ki tusnaχ χoyuptïr anïŋkibik išlärdän nemä anïŋkibik, da kečikkäy tölövün etmägä aŋar, kimgä ki tusnaχ χoyuptur, na ol, ki tusnaχlar andadïr, (68r) andan, ki tusnaχ χoyuptur, tek kensiniŋ aχčasïn aslamsïz almaχ keräk da tusnaχ χoyganïn χaytarmaχ keräk aŋar. Da ol tusnaχlarnï tutučï, egär nemä artïχ asïχ alïp esä ol âriberidän, ol χadar aχčadan, ki berip edi, na anï, ne ki artïχ alïptïr kendiniŋ sъsïndan [kensi asïχï üčün], da saγïšlagay baš bergän aχčasï üstünä da χaytargay.

Egär ol, kim ki tusnaχ χoyuptur, küčü yetmäsä kensi mülklärini yasamaga, keräk bolsa, da ol, kim ki tusnaχnï tutar, yasasa kendi aχčasïna anïŋkibik tusnaχlarnï, da anïŋkibik χard͟ž etkänni yasamaχïna ol tusnaχlarda keräk saγïšlagay ol baš sumanïŋ üsnä, keräk ol χard͟žlarnï birlätkäy tölövgä.

Kim ki ton-opraχ tutsa tusnaχta ya tuvar χaranï da anïŋkibik ton-opraχ ya tuvar χara tusnaχta buzulgay, na anïŋkibik ziyannï ol tusnaχnï tutučï keräk kensi baš sumasï üsnä saγïšlagay.

Egär bolsa kümüš, ya altïn tusnaχta, ya aŋar körä nemä, (68v) egär oγurluχ ötläš ya özgä satamadan ötläš tas bolgay anïŋ χatïna, kimdä ki tusnaχ edi, egär ol aytïlgan nemä anïŋ kečikmäχliχi bilä, ani egirlik bilä, kimdä tusnaχtïr ol nemä, da tas bolgay ne türlü, ant bilä χutulur ol, anïŋ üčün ki anïŋ säbäpindän tas bolmadï. A egär anïŋki nemälär anïŋ säbäpindän tas bolsa ya kendi yašïrsa da aytsa, ki tas boldu, da anïŋ üstnä yetkirsälär, ki anïŋkibik nemälärni yašïrïptïr, 2 anča tölägäy. A egär küčlü χol alsa, anïŋdïr ziyan, kim tusnaχ χoyuptur.

Daγïn egär yemišli teräkni tusnaχta bolganda kessälär ya četänlärin küydürgäylär, egär bolsa anïŋ bilmäχi bilä ya erki bilä, kim ki tutar tusnaχnï, ziyan anïŋdïr.

Alay oχ tusnaχ χoygan tuvar χara üčün töräsi bolmaχ keräk, egär tuvar χara naχïs bolsa tusnaχta ya ölsä, na ziyan ol tusnaχ χoygannïŋdïr, anïŋ üčün ki χayγurmadï vaχtïnda (69r) kensi ziyanïn, da ol egri dügül, kimdä ki tusnaχ edi, anïŋki tuvar χara üčün, zera törä bilä baχïlgandïr bu iš.

Tusnaχ χoygan išni igi baχmaχ keräk, ki tas bolmagay, a daγïn artïχsï törä buyurïyïr, ki aslam almagay.

◇ Nota. Ermenilär arasïna saχlanmaχ keräk bu yergä.

42 kapitula. Kimesä kimesäni küydürgäy ot bilä

Egär kimesä kimesäni köydürgäy ot bilä dušmanlïχtan, ki ol kiši ol sahat tutulgay anïŋkibik isi iš vaχtïna otnuŋ, anïŋkibik küydürüči, nečik ot bilä yaŋïldï, alay oχ ottan tas bolmaχ keräk. Egär vaχtïna ya

bilä dügül da tüškäy miskinlikkä da bolmagay kensi borčlularïna tölämä.

41 kapitula. Tusnaχ χoygan išlär üčün

Egär kimesä kimesädän öv alsa tusnaχ, ya baχča, ya borlalïχ, ya saban tüzü, ya özgä nemä aŋar oχšaš, da egär ol, kim ki tusnaχ χoyuptïr anïŋkibik išlärdän, kečikkäy tölövün etmägä aŋar, kimgä ki tusnaχ χoyuptïr, da ol, ki tusnaχlar andadïr, andan, ki tusnaχ χoyuptïr, tek kensiniŋ aχčasïn aslamsïz almaχ keräk da tusnaχ χoyganïn χaytarmaχ keräktir aŋar. Da ol tusnaχlarnï tutučï, egär nemä artïχ asïχ alïp esä ol âriberidän, ol χadar sъgdan, [ki berip edi, na anï, ne ki artïχ alïptïr kendiniŋ sъgsïndan] kensi asïχï üčün, da saγïšlagay baš bergän aχčasï üsnä da χaytargay.

Egär ol, kim ki tusnaχ χoyuptïr, küčü yetmäsä kensi mülklärin yasamaga, keräk bolsa, da ol, kim ki tusnaχnï tutar, yasasa kensi aχčasï bilä anïŋkibik tusnaχ(89v)larnï, da anïŋkibik χard̲ž̲ etkänni yasamaχïna ol tusnaχlarda keräk saγïšlagay ol baš sumanïŋ üsnä, keräk ol χard̲ž̲larnï birlätkäy tölövgä.

Kim ki ton-opraχ tutsa tusnaχta ya tuvar χaranï da [anïŋkibik ton-opraχ ya tuvar χara] tusnaχta buzulgay, da anïŋkibik ziyannï ol tusnaχnï tutučï keräk kensi baš sumasï üsnä saγïšlagay.

Egär bolsa kümüš, ya altïn tusnaχta, ya aŋar körä nemä, egär oγurluχ ötläš ya özgä satamadan ötläš tas bolgay anïŋ χatïna, kimdä ki tusnaχ edi, egär ol aytïlgan nemä anïŋ kečikmäχliχi bilä, ani egirlik bilä, kimdä tusnaχtïr ol nemä, da tas bolgay ne türlü, ant bilä χutulur ol, anïŋ üčün ki anïŋ säbäpindän tas bolmadï. A egär anïŋkibik nemälär anïŋ säbäpindän tas bolsa ya kendi yašïrsa da aytsa, ki tas boldu, da anïŋ üsnä yetkirsälär, ki anïŋkibik nemälärni yašïrïptïr, 2 anča tölägäy. A egär küčlü χol alsa, anïŋdïr ziyan, kim ki tusnaχ χoyuptïr.

Daγïn egär yemišli teräkni tusnaχta bolganga kessälär ya četänlärin küydürsälär, egär bolsa anïŋ bilmäχi bilä ya erki bilä, kim ki tutar tusnaχnï, ziyan anïŋdïr.

Alay oχ tuvar χaranï tusnaχ χoygan üčün (90r) töräsi bolmaχ keräk, egär tuvar χara naχïs bolsa tusnaχta ya ölsä, na ziyanïn ol tusnaχ χoygannïŋdïr, anïŋ üčün ki χayγurmadï vaχtïnda kensi ziyanïn, da ol egri tügül, kimdä ki tusnaχ edi, anïŋki tuvar χara üčün, zera törä bilä baχïlgandïr bu iš.

Tusnaχ χoygan išni igi baχmaχ keräk, ki tas bolmagay, a daγïn artïχsï törä buyurur, ki aslam almagay.

◇ Ermenilär arasïna saχlanmaχ keräk bu yergä.

42 kapitula. Kimesä kimesäni ot bilä küydürgäy

Egär kimesä kimesäni küydürsä ot bilä dušmanlïχtan, da ol kiši ol sahat tutulgay anïŋkibik isi iš vaχtïna otnuŋ, anïŋkibik küydürüči, nečik ot bilä yaŋïldï, alay oχ ottan tas bolmaχ keräk. Egär vaχtïna ya

sahatïna tutulmasa, etkänindän soŋra tutulsa, anïŋkibik ögütlänmäχ keräk zïndan bilä, da aχča d̲ž̲urumu bilä, da tölämä barča ziyanlarnï, χaysï ki ot anïŋ säbäpindän boldu. Egär ol taratur yaman köŋüldän etti esä, tamaχï bilä ögütlänmäχ keräk.

◇ Küydürüčilär barča χanlïχnïŋ töräsi bilä (69v) torälänmäχ keräk da ögütlänmäχ keräk.

43 kapitula. Kim ki kimesäniŋ yemišli teräkin buzsa

Kirüčilär yatnïŋ baχčasïna da buzsa ol baχčada yemišli teräkni, ne türlü dä yemiš bolsa, da yetkirsälär tanïχlïχ bilä anïŋ üstünä anïŋkibik χïlïnmaχnï, törä buyurïyïr anïŋki buzučï yemišli teräkni, anïŋkibik teräk ašlagay baχčasïna, angïnča, ki ol ašlama yemiš bergäy, na ol, χaysï ki ašlaptïr, barča ziyanïn yemišniŋ ol teräk üčün, ki kesti, tölämäχ keräk, ki neginčä ol ašlagan teräk ki yemiš bergäy.

44 kapitula. Atlar üčün da tuvar χara üčün

Kimesä öldürsä kimsäniŋ atïn belgili ya tuvarïn, törä buyurur, ki bahasïn öldürgän atnïŋ ya tuvarnïŋ tölägäy aŋar, kimgä ki ziyan etiptir. Egär yaman köŋüldän öldürdü esä, na yergäsinä töräniŋ tiyišlidir anïŋkibik išlärni baχ(70r)maχ bilä, igi bilmäχ keräk, da ne türlü ki törä körgüziyir gilegä körä, d̲ž̲uvap berüčiniŋ d̲ž̲uvapïna körä törä buyurgay.

45 kapitula. Anïŋ üčün, ki kimesä yarlïlïχï üčün kendiniŋ saban tüzlärin satkay

Egär kimesä miskinliktän satsa kimesägä tarlovlarïn tüznüŋ, na yovuχlarï satkannïŋ bolurlar yovuχluχ bilä, kensi χardašlarïnïŋ aχčasïn berip, bolurlar alma yat kišidän da erkli etmägä, da kensi bolur meŋärüči. A egär yovuχu bolmasa ol satïčïnïŋ, da kendiniŋ sъsï bolsa, satkanïn bolur almaga, ol asïχïn kendiniŋ, bolur anï vaχtïna etmägä. A egär čïχarma bolmasa, na ol, kim ki satun alïptïr, keliši bilä tarlovnuŋ alganïn kensiniŋ, törä alaydïr, ki kensi vaχtnïŋ učïna dirä tutmaχ keräk. A χačan vaχtï kelsä, ol mülk eyäsi yänä bolur alïp tutmaga. Küni ki vaχtï anïŋkibik satun algan nemäniŋ bardïr törä bilä χoygan 7 yïl. (70v) Egär 7 yïldan ašsa, tutkan ol asïχnï kläsä daγïn arï kün uzatma künü [=könü] eyäsinä, ki čïχarmasa, anïŋ yaχšï erkinädir, kim ki tutuptur. Egär 7 yïldan burun ol, ki satïptïr kendiniŋ asïχïn, ya anïŋ yovuχlarï čïχarmagaylar, na ol 7 yïl tügällänmäχtän soŋra ol meŋärüči χalïr ičinä meŋilik ol satïlgan nemäniŋ, zera ol aytïlgan vaχt edi yïl. Anïŋkibik iš tutulmaχ keräk da saχlanmaχ keräk köptän uč etkän da keri etmägän, a egär özgä d̲ž̲ïnsnïŋ sözü bilä ol dedič satkay rolâsïn, na ol ögütkä körä, nečik dä bolsa, dävikârlarnïŋ gileyinä körä da alarnïŋ d̲ž̲uvapïna körä törä ayïrgay.

◇ Bu yergä berilgändir ermeni töräsinä beringänlärgä. A egär ki ermenigä kermän töräsinä ya alpovud töräsinä χanlïχta yatkan mülkni ya erni tusnaχ bolsa albo keliši ol yerlärniŋ ya mülklärniŋ satïlsa, na ol

sahatïna tutulmasa, etkänindän soŋra tutulsa, anïŋkibik ögütlänmäχ keräk zïndan bilä, da sъg d͡žurumu bilä, alay tölämä barča ziyanlarnï, χaysï ki ot anïŋ säbäpindän boldu. Egär ol taratur yaman köŋüldän etti esä, tamaχï bilä ögütlänmäχ keräk.

Küydürüčülär barča χanlïχnïŋ töräsi bilä tö[rä]länmäχ keräk da ögütlänmäχ keräk.

43 kapitula. Anïŋ üčün, kim ki kimesäniŋ yemišli teräkin buzsa

Egär kim ki kirsä yatnïŋ baχčasïna da buzsa ol baχčada yemišli ter(90v)äkni, ne türlü dä yemiš bolsa, da yetkirsälär tanïχlïχ bilä anïŋ üstünä anïŋkibik χïlïnmaχnï, törä buyurur anïŋki buzučï yemišni [=yemišli] teräklärni, anïŋkibik teräk ašlagay baχčasïna, angïnča, ki ol ašlama yemiš bergäy, na ol, χaysï ki ašlaptïr, barča ziyanïn yemišin ol teräk üčün, ki kesti, tölämäχ keräk, ki neginčä ol ašlama yemiš bergäy.

44 kapitula. Atlar üčün da tuvar χara üčün

Egär kimesä öldürsä kimesäniŋ atïn belgili ya tuvarïn, törä buyuruyur, ki ol öldürgän atnïŋ bahasïn ya tuvarnïŋ tölägäy aŋar, kimgä ki ziyan etiptir. Egär yaman köŋüldän öldürdü esä, na yergäsinä töräniŋ tiyišlidir anïŋkibik išlärni baχmaχ bilä, igi bilmäχ keräk, da ne türlü ki törä körgüzüyür gilegä körä, d͡žůap berüčiniŋ d͡žůapïna körä törä buyurgay.

45 kapitula. Anïŋ üčün, kimesä yarlïlïχ üčün kendiniŋ saban tüzlärin satkay

Egär kimesä miskinliktän satsa kimesägä tarlovlarnïŋ [=tarlovlarïn] tüznüŋ, da yuvuχlarï satkannïŋ bolurlar yuvuχluχ bilä, kensi χardašlarïnïŋ aχčasïn berip, bolurlar alma yat kišidän da erkli etmägä, da kensi bolur meŋärüči. A egär yuvuχlarï bolmasa ol satučïnïŋ, da kendiniŋ sъgï bolsa, satkanïn bolur almaga, ol azïχïn (91r) kendiniŋ, bolur anï vaχtïna etmägä. A egär čïχarma bolmasa, na ol, kim ki satun alïptïr, keliši bilä tarlovlarnïŋ alganïn kensiniŋ, törä alaydïr, ki kensiniŋ vaχtïnïŋ učïna dirä tutmaχ keräk. A χačan vaχtï kelsä, ol mülk eyäsi yänä alïp bolur tutmaga. Küni ki vaχtï anïŋkibik satun algan nemäniŋ bardïr törä bilä χoygan 7 yïl. Egär 7 yïldan ašsa, tutkan ol azïχnï kläsä daγïn arï kün uzatma könü eyäsinä, ki čïχarmasa, anïŋ yaχšï erkinädir, kim ki tutuptïr. Egär ol yïldan burun ol, ki satïptïr kendiniŋ azïχïn, ya anïŋ yuvuχlarï čïχarmagaylar, na ol 7 yïldan soŋra ol meŋärüči χalïr ičinä meŋilik ol satïlgan nemäniŋ, zera ol aytïlgan vaχtïnda yïl. Anïŋkibik iš tutulmaχ keräk da saχlanmaχ keräk köptän uč etkän da keri etmägän, a egär özgä d͡žïnsnïŋ sözü bilä ol dedič satkay rolâsïn, na ol ögütkä körä, nečik tä bolsa, dävikârlarnïŋ gileyinä körä da alarnïŋ d͡žůapïna körä törä ayïrgay.

◇ Bu yergä berilgändir ermeni töräsinä beringänlärgä. A egär ki ermenigä kermän töräsinä ya alpavud töräsinä χanlïχta yatkan mülknü ya yerni tusnaχ bolsa albo keliši ol yerlärniŋ ya mülklärniŋ satïlsa, na

törägä körä, χaysïna ki anïŋki (71r) mülk berilgändir, anïŋkibik tusnaχ ya satun algan kelišin [=kelišniŋ] bolmaχ keräk töräsi; munda aŋlanmaχ keräk köptängiliklärni, χaysï ki törädädir bu mülklär, ol torädä törälänmäχ keräk töräsi.

46 kapitula. Öv almaχ üčün murovanïy šähärdä bekli šähärniŋ töräsinä

Egär 1 kimesä kimsägä övin satkay murovanïy šähärniŋ ičinä töräsi bilä, bolur anïŋ yuvuχu 1 yïlnïŋ kečkäninä dirä yuvuχluχu bilä keri etmägä alïčï yatnï, aχčasïn berip, negä ol öv satïn algandïr. A egär yovuχu bolmasa, da ol tep-tek ol övnü tutkay izdövsüz tügäl yïlnïŋ čïχkanïna dirä, na ol, kim ki satun alïptïr, χalïr könü žarang ol övdä, yänä ol öv žaranglïχ töräsi bilä meŋärilir, ne 1 utru bolmamaχlïχ bilä barčasïnïŋ yuvuχlarïnïŋ.

A egär χodža miskingä öv satsa, da künlär etsä tölövgä, a egär ol miskinniŋ küčü yetmäsä (71v) tölämägä ol öv üčün, na bolur ol övnü yänä aŋar χaytarma, da ol andan anïŋkibik övni keräk algay barča türlü mahanadan bašχa. Könü, ki övlärni, da tarlovlarnï, da baχčalarnï, χaysï χabaχ čïχarïsïna šähärniŋ yatïptïr, töräniŋ yïraχlïχï bilä, yuvuχlarï 7 yïlga dirin bolurlar yuvuχ bolmaga.

◇ Nota. Ermenilär satučïlar da alučïlar övlärniŋ ya žaranglïχnïŋ toγgan-bitkänlär kendi törälärinä, χaysï ki yatïptïr, anïŋkibik övlär da žaranglïχlarnï saχlamaχ keräktirlär.

47 kapitula. Suv tiyirmänläri üčün

Kimesä ki miskinliktän kensinä küč etip da suv tiyirmänin satkay, na yuvuχlarï anïŋ bolurlar yïlïna diyin, aχčasïn berip, ol tiyirmänni keri almaga yuvuχluχ bilä. Yoχesä tügäl yïlï čïχsa, a ol, kim ki tutuptur, da yuvuχlarïndan izdöv bolmadï, soŋra bolmastïr erki alma törä bilä tiyirmänni, ale ol, kim ki aldï tiyirmänni, vaχ(72r)tï kečkänniŋ buyruχu bilä, könü da meŋilik žaranglïχta χalïr törä bilä.

48 kapitula. Kim kimdän at satun alsa

Satučïlar atnï biri birinä, bazarï alay bolmaχ keräk ol atnïŋ tanïχlïχï bilä 2-niŋ ya 3-nüŋ, anïŋ üčün ki oγurluχ bolmagay ol at, ya eski aχsaχlïχï bolmagay, ya dïχavičnïy, ya manχov bolmagay. Egär tanïsalar 7-inči küngä dirä ne türlü eksiklik tä bu aytïlganlarnïŋ ol atta, na ol alïčï anïŋkibik atnï ayblï χaytarma bolur satkanga. Egär at 7-inči küngä dirä aytïlgan ayblarï kendindä 1-i dä tapulgan bolmagay, ol bazar tutulmaχ keräk. E egär ol at oγurluχ bolgay, satkan kiši atnï barča ziyanlarnï keräk tölägäy, da erkli etkäy, da barčadan zastupit etkäy.

49 kapitula. Satïlgan ögüz üčün

Ögüz satučïlar biri birinä, 3 tanïχnïŋ alnïna bolmaχ keräk bazar, a satučï anïŋkibik ögüz(72v)nü törä χatïna borčludur anïŋkibik ögüznü

ol törägä körä, χaysïn[a] ki anïŋ(91v)ki mülk berilgändir, anïŋkibik tusnaχ ya satun algan kelišin [=kelišniŋ] bolmaχ keräk töräsi; munda aŋlanmaχ keräk köptängilärni, χaysï ki törädä[dir bu mülklär, ol törädä] törälänmäχ keräk töräsi.

46 kapitula. Öv almaχ üčün murovanïy šähärdä bekli törädä

Egär 1 kimesä kimsägä övin satkay murovanïy šähärniŋ ičinä töräsi bilä, bolur anïŋ yuvuχu 1 yïlnïŋ kečkäninä dirä keri etmägä alïčï yatnïŋ [=yatnï], aχčasïn berip, negä ol öv satun algandïr. A egär yuvuχu bolmasa, da ol övni tep-tek tutkay izdövsüz tügäl yïlïnïŋ čïχkanïna dirä, na ol, kim ki satun alïptïr, χalïr könü žaṛank ol övgä, yänä ol öv žaṛanklïχ töräsi bilä meŋärilir, ne 1 utru bolmamaχlïχ bilä barčasïnïŋ yuvuχlarïnïŋ.

A egär χodža miskingä öv satsa, da künlär etsä tölövgä, a egär ol miskinniŋ küčü yetmäsä tölämägä ol öv üčün, na bolur ol övni aŋar yänä χaytarmaga, da ol andan anïŋkibik övnü keräk algay barča türlü mahanadan bašχa. Könü, ki ol övlärni, da tarlovlarnï, da baχčalarnï, χaysï χabaχ čïχarïsïna šähärniŋ yatïptïr, töräniŋ yïraχlïχï bilä, yuvuχlarï 7 yïlga dirin bolurlar yuvuχ bolmaga.

◇ Ermeni satučïlar da alučïlar övlärniŋ ya žaṛanklïχnïŋ (92r) toγganbitkänlär kendi törälärinä, χaysï ki yatïptïr, anïŋkibik övlär da žaṛanklïχlarnï saχlamaχ keräktirlär.

47 kapitula. Suv tiyirmänläri üčün

Egär kimesä miskinliktän kensinä küč etip da suv tiyirmänlärin satkay, na ol yuvuχlarï anïŋ bolurlar yïlïna diyin, aχčasïn berip, ol tiyirmänni keri almaga. Yoχesä tügäl yïlï čïχsa, a ol, kim ki tutuptur, da yuvuχlarïndan izdöv bolmadï, soŋra bolmastïr erki alma törä bilä tiyirmänni, ale ol, kim ki aldï tiyirmänni, vaχtï kečkänniŋ buyruχu bilä, könü da meŋilik žaṛanklïχta χalïr törä bilä.

48 kapitula. Kim kimdän at satun alsa

Egär satučïlar ki atnï biri birinä, bazarï alay bolmaχ keräk ol atnïŋ tanïχlïχï bilä 2-niŋ ya 3-nüŋ, anïŋ üčün ki oγurluχ bolmagay ol at, ya eski aχsaχlïχï bolmagay, ya dïχavičnïy, ya manχov. Egär tanïsalar 7-inči küngä dirä ne türlü eksiklik tä bu aytïlganlarnïŋ ol atta, na ol alučï anïŋkibik atnï ayblï bolur χaytarmaga satkanga. Egär at 7-inči küngä dirä aytïlgan ayblarï kendinä 1-i dä tapulgan bolmasa, ol bazar tutulmaχ keräk. A egär ol at oγurluχ bolgay, (92v) satkan kiši atnï barča ziyanlarnï keräk tölägäy, da erkli etkäy, da barčadan zastupit etkäy.

49 kapitula. Satïlgan ögüz üčün

Ögüz satučïlar 1 birinä, 3 tanïχnïŋ alnïna bolmaχ keräk bazar, a satučï anïŋkibik ögüznü törä χatïna borčludïr anïŋkibik ögüznü bermä ol

bermä ol alučïga sabanga ya arabaga sïnamaga, ki anïŋkibik ögüznüŋ bolmagay ziyanlï χïlïχï, ya oγurluχ bolmagay. A egär ögüz bolsa ziyančï da yaman χïlïχlï, 7-inči küngä dirä bolur satkan kišigä χaytarma. Egär ki bolsa oγurluχ da kimesä tanïgay anï, keräk bezirgân tartïngay anïŋ eyäsinä zastupcasïna, χaysï ki zastupca kensi aχčasï bilä zastupit etkäy da ziyanlï etmägäy anï, törä bulay buyurïyïr.

50 kapitula. Satkan inäk üčün

Satučï kimesägä inäk keräk alučïga tutungay, ki anïŋkibik inäktir, ki här yïl bïzovlu bolur. Egär özgä türlü tapulsa ol inäk, ne türlü satučï tutunup edi, bir tügäl yïlda alučï satučïga bolur χaytarmaga. A egär ol inäk bolgay igi plodlu, ol čaχta ol bazar tutulmaχ keräk.

51 kapitula. Čulular üčün

Kimesä kimesägä čulu satkay (73r) küzin aγač ičinä balï bilä, da satučï tutunsa alučïga, ki anïŋkibik aγačnïŋ ičinä munča bal bar, da aytkay belgili ölčövün da ululuχun, a egär ol alučï inanmasa satučïga, bolur aγačïn ačïp ölčmägä balïn, ki ne χadar bal [bar]; anïŋ ululuχuna körä da ölčövünä yetmägäy, ol čaχta ol satučï ya bal bilä tügällägäy ya aχča bilä tölägäy balnïŋ eksiklikin. Egär yetmägän balnï tügällämä klämäsä, ol čaχta anïŋkibik bazar tutulmastïr. A egär ol bal ölčövdän artïχ čïχsa, ne ki sözläp edi aγač ičinä, ol čaχta satkan kiši artïχïn alma bolmastïr, anïŋ üčün ki aslam üčün alïptïr, ziyan üčün tigül.

Egär kimesä satkay balïn ävälbaharnïŋ artmaχï üčün čulularnïŋ, anïŋkibik čulularnï alïp χoymaχ keräk yerinä, χayda čulular χoyarlar, 10-unčï ya 20-inči küngä dirä alarnï saχlama tanïχlïχ üčün, egär ol čulular yebersä roy ya yebermäsä. (73v) A bazar ol čulular üčün bolmaχ keräk 2 ya 3 tanïχ alnïna, kirgäni da čïχkanï čulunuŋ alay keräk tapulgay, ne türlü ki bazar arasïna boldu. Egär kirgäni da čïχkanï alay tapulsa, ne türlü ki bazarnï uzaχlap edilär satučïnïŋ da alučïnïŋ arasïna, anïŋkibik bazar tutulmaχ keräk. A egär anïŋki čulular arasïna nemä ziyan bolsa ya analarï ölgäy alarnïŋ 10 ya 20 künnüŋ arasïna, bolur alučï satučïga χaytarma anïŋki čulularnï. Da 20 kündän soŋra nemä ziyan yoluχsa ol čulularga, ol čaχta alučïnïŋ bolur ziyan, satučïnïŋ tigül.

52 kapitula. Küplär üčün, ki čaγïr saχlarlar ičinä

Kimesä kimsädän küp satun alsa, ki čaγïr toldurur ičinä, egär ol küf yïlïna dirä aχmasa, anïŋki bazar tutulmaχ keräk. Egär anïŋkibik saγïtnïŋ naχïslïχï bolsa da alïčïdan ötläš belgili bolsa (74r) ol saγïtnïŋ naχïslïχï, na keri alïnmaχ keräk ol saγït. A egär anïŋkibik naχïs saγïttan čaγïr aχsa, ziyanï ortaχ bolmaχ keräk. A egär anïŋkibik saγït burungi sözlägän bazarïnda bütün edi esä da χačan kömgändä yerdä naχïs ettilär esä, satïčï anda egri tigül, zera törälär aytïrlar, ki aŋlamaχ keräk ulu töräni dä, kiči töräni dä.

salačïga sabanga ya arabaga sïnamaga, ki anïŋkibik ögüznüŋ bolmagay ziyanlï χïlïχï, ya oγurluχ bolmagay. A egär ögüz bolsa ziyančï da yaman χïlïχlï, 7-inči küngä dirä bolur satkan kišigä χaytarma. Egär ki bolsa oγurluχ da kimesä tanïgay anï, keräk bezirgân tartïngay anïŋ eyäsinä zastupcasïna, χaysï ki zastupca kensi sb̅gï bilä zastupit etkäy da ziyanlï etmägäy anï, törä bulay buyurïyïr.

50 kapitula. Satkan inäk üčün

Satučï kimesägä inäk keräk alučïga tutungay, ki anïŋkibik inäktir, ki här yïl bïzovlu bolur. Egär özgä türlü tapulsa ol inäk, ne türlü satučï tutunup edi, 1 tügäl yïlda bolur alučï satučïga χaytarmaga. A egär ol inäk bolgay igi plodlu, ol čaχta bazar tutulmaχ keräk.

51 kapitula. Čulular üčün

Kimesä kimesägä čulu satkay küz(93r)ün aγač ičinä balï bilä, da satučï tutunsa alučïga, ki anïŋkibik aγačnïŋ ičinä munča bal bar, da aytkay belgili ölčövün da ululuχun, da egär ol alučï inanmasa satučïga, bolur aγačïn ačïp ölčmägä balïn, ki ne χadar bal [bar]; anïŋ ululuχuna körä da ölčövünä yetmägäy, ol čaχta ol satučï ya bal bilä tügällägäy, ya sb̅g bilä tölägäy balnïŋ eksiklikin. Egär yetmägän balnï tügällämäsä, ol čaχta anïŋkibik bazar tutulmastïr. A egär ol bal ölčövdän artïχ čïχsa, ne ki sözläp edi aγačï ičinä, ol čaχta satkan kiši bolmastïr artïχïn almaga, anïŋ üčün ki aslam üčün alïptïr, ziyan üčün dügül.

Egär kimesä satkay balïn ävälbaharnïŋ artmaχï üčün čulularnïŋ, anïŋkibik čulularnï alïp χoymaχ keräk yerinä, χayda čulular χoyarlar, 10-unčï ya 20-inči küngä dirä alarnï saχlama tanïχlïχ üčün, egär ol čulular yebersälär roy ya yebermäsälär. A bazar ol čulular üčün bolmaχ keräk 2 ya 3 tanïχ alnïna, kirgäni da čïχkanï čulunuŋ alay keräk tapulgay, ne türlü ki bazar arasïna boldu. Egär kirgäni da čïχkanï alay tapulsa, ne türlü ki bazarnï uzaχlap edilär satučïnïŋ da alučïnïŋ arasïna, anïŋkibik bazar tutulmaχ keräk. A egär anïŋ(93v)ki čulular arasïna nemä ziyan bolsa ya analarï ölgäy alarnïŋ 10 ya 20 kün arasïna, bolur alučï satučïga χaytarmaga anïŋki čulularnï. Da 20 kündän soŋra nemä ziyan yoluχsa ol čularga, ol čaχta alučïnïŋ bolur ziyan, satučïnïŋ digül.

52 kapitula. Küflär üčün, ki čaγïr saχlarlar yer ičinä

Kimesä kimsädän küf satun alsa, ki čaγïr toldurur ičinä, egär ol küf yïlïna dirä aχmasa, anïŋki bazar tutulmaχ keräk. Egär anïŋkibik saγïtnïŋ naχïslïχï bolsa da alučïdan ötläš belgili bolsa ol saγïtnïŋ naχïslïχï, na keri alïnmaχ keräk ol saγït. A egär anïŋkibik naχïs saγïttan čaγïr aχsa, ziyanï ortaχ bolmaχ keräk. A egär anïŋkibik saγït burungi sözlägän bazarïna bütün edi esä da χačan kömgändä yerdä naχïs ettilär esä, satïčï anda egri dügül, zera törälär aytïrlar, ki aŋlanmaχ keräk ulu töräni da kiči töräni.

53 kapitula. Yemišli teräk satkan üčün

Yoluχur köp kez köp kišilärgä satma teräk üsnä yemišni baχčada aslam üčün. Aslam etsä, dövlätlidir, ziyan etsä, dövlätsizdir, da kendiniŋ dövlätsizlikinä yazsïn. Da anïŋki satïχ 3 tanïχnïŋ alnïna bolmaχ keräk, da anïŋki satïχnïŋ vaχtï 10 küngä dirädir, χaysï 10 künnüŋ arasïna bolur alučï pošman bolmaga, a χačan čïχsa 10 kün, ol bazar tutulmaχ keräk da tügällängäy. A alučï 10 kündän soŋra keräk sъsïn tölägäy.

54 kapitula. Kim tiyirmänni yalga tutsa

(74v) Kim yalga tutsa tiyirmän, sventkanïŋ alnïna keräk ol, kim ki yalga berdi tiyirmänin, ol χoygay kensiniŋ ölčövün da körgüzgäy aŋar, kimgä ki yalga beriptir. Egär yalga tutkan kiši ol ölčövdän aslamlï esä, ol aslam anïŋdïr. A ol, kim ki yalga berdi, pošman bolma bolmastïr, baχmagay anïŋ ol aslamï üstünä, yalga tutkan kišiniŋ, a ne ol yalga tutkan kišiniŋ [=kišini] anïŋkibik aslam üčün ziyanga keltirmägäy.

Da barča keräklärin tiyirmänniŋ yalga tutkan kiši yasamaχ keräk, alay oχ buzulgan nemälärni, ne ki töräsidir tiyirmänniŋ, yasamaχ keräk. Egär anïŋ baχmasïzlïχïndan, kim ki yalga tutuptur, da tiyirmändä nemä ziyan bolsa ya tašïna, ya küpčäkinä, ya tegänäsinä, ya χaysï keräkinä tiyirmänniŋ ziyan bolsa, ya nemä oγurlansa tiyirmändän, ol barča ziyannï ol tölär, kim yalga tutuptur. A egär tiyirmän küysä anïŋ säbäpindän, kim ki yalga ber(75r)iptir, ziyan kensiniŋdir, egär säbäpindän anïŋ küysä, kim ki yalga tutuptur, na ziyan anïŋdïr barča, da törä alay buyurmaχ keräk.

55 kapitula. Töräčilär üčün da k'ahanalar üčün, kim hörmätlämäs

Egär kim ki kermändä da töräsinä kensiniŋ ündälgiy edilär, da iš bolgïy edi χanlï albo talašlï, ki, biri birinä bizminlänip, baš χoškay anda, keräk kelgäy ilgäri, χayda yeridir töräniŋ, χaysï törä taŋlangandïr Teŋridän da adämilärdän, χaysï ki törädä övrängän edilär olturma k'ahanalar da ašχarhaganlar. Xaysïlarï ol vaχtta bolsalar, a gile alarnïŋ alnïna bolmaχ keräk, kim ündäsä, ündälgän yanga utru. Da törä, išitsä gileyin ündälgän yandan da d̲žuvapïn, aralarïna tapkay, ne ki törä buyursa, eki yan da anï χabul körmäχ keräk da aŋar baš χošmaga. Ol buyruχundan töräniŋ 2 yan da ne oŋ yanïna, ne soŋ yanïna čïχma bolmas. Kimesä könü(75v)sün buyruχka utru erkli da öktäm χaršï sözlämä klägiy edi, anïŋkibik kiši ölümlüdür, da anïŋ üčün Yäŋi Törä alay körgüziyir, ki kimsä törägä utru bolgay da töräčini hečkä körgäy, anïŋkibik kiši ölümlüdür. Anïŋ üčün hnazantsïzlïχ töräniŋ küčünä kuntra etilgän alaydïr, nečik Teŋrigä utru hnazant bolmagay, bulay törä körgüziyir, nečik munda aytïyïr töräsindän ermeniniŋ, a ne oŋuna, ne soŋuna čïχma bolmagay.

◇ Apendiks. Aŋlanïyïr tek ermenilär üsnä. Egär χaysï kläsä, bolur ki χanga alma buyruχundan töräsiniŋ ermeniniŋ, yoχsa kišigä, ki alarnïŋ

53 kapitula. Yemišli teräk satkan üčün

Yoluχur köp kez köp kišilärgä satma teräk üsnä yemišni baχčada aslam üčün. Aslam etsä, dövlätlidir, ziyan etsä, dövlätsizdir, da kendiniŋ dövlätsizlikinä (94r) yazsïn. Da anïŋki satïχ 3 tanïχnïŋ alnïna bolmaχ keräk, da anïŋki satïχnïŋ vaχtï 10 küngä dirädir, χaysï 10 künnüŋ arasïna bolur alučï pošuman bolmaga, a χačan čïχsa 10 kün, ol bazar tutulmaχ keräk da tügällängäy. A alučï 10 kündän soŋra keräk sбgïn tölägäy.

54 kapitula. Kim tiyirmän yalga tutsa

Kim yalga tutsa tiyirmän, sventkanïŋ alnïna, kim ki yalga berdi tiyirmänni, keräk χoygay kendiniŋ ölčövün da körgüzgäy aŋar, kimgä ki yalga beriptir. Egär yalga tutkan kiši ol ölčövdän aslamlï etsä [=esä], ol aslam anïŋdïr. A ol, kim ki yalga berdi, pošuman bolma bolmastïr, baχmay ol anïŋ aslamï üsnä, yalga tutkan kišiniŋ, a ne ol yalga tutkan kišini anïŋkibik aslam üčün ziyanga keltirmägäy.

Da barča keräklärin tiyirmänniŋ yalga tutkan kiši yasamaχ keräk, alay oχ barča buzulgan nemälärni, ne ki töräsidir tiyirmänniŋ, yasamaχ keräk. Egär ol kimsäniŋ baχmasïzlïχïndan, kim ki yalga tutuptïr, da tiyirmändä nemä ziyan bolsa ya tašïna, ya küpčäkinä, ya tegänäsinä, ya χaysï keräkinä dä [tiyirmänniŋ ziyan bolsa], ya nemä oγurlansa tiyirmändän, ol barča ziyannï (94v) ol tölär, kim yalga tutuptïr. A egär tiyirmän küysä anïŋ säbäpindän, kim ki yalga beriptir, ziyan kendiniŋdir, egär anïŋ säbäpindän küvsä [=küysä], kim ki yalga tutuptïr, na ziyan anïŋdïr barča, da törä bulay buyurmaχ keräk.

55 kapitula. Töräčilär üčün da k'ahanalar üčün, kim hörmätlämäsä

Egär kimesä kermändä da töräsinä kensiniŋ ündälgiy edilär, da iš bolgïy edi χanlï albo talašlï, ki, 1-i birinä bizminlänip, baš χoškay anda, keräk kelgäy ilgäri, χayda yeridir töräniŋ, χaysï törä taŋlangandïr Teŋridän da adämilärdän, χaysï ki torädä övrängän edilär olturma k'ahanalar da ašχarhaganlar. Xaysïlarï ol vaχtta bolsalar, a gile alarnïŋ alnïna bolmaχ keräk, kim ündäsä, ündälgän [yanga utru. Da törä, išitsä gileyin ündälgän] yandan da d̲ẑůapïn, aralarïna tapkay, ne ki törä buyursa, 2 yan da anï χabul körmäχ keräktir da aŋar baš χošmaga. Ol buyruχundan töräniŋ 2 yan da ne oŋ yanïna, ne soŋ yanïna čïχma bolmas. Kimesä könüsün buyruχka utru erkli da öktäm χaršï sözlämä klägiy edi, anïŋ[kibik] kiši ölümlüdir, da anïŋ üčün Yäŋi Törä al(95r)ay körgüziyir, ki kimesä torägä utru bolgay da töräčini heč körgäy, anïŋkibik kiši ölümlüdir. Anïŋ üčün hnazantlïχsïz töräniŋ küčünä kotra [=kontra] etilgän alaydïr, nečik Teŋrigä utru hnazant bolmagay, bulay törä körgüziyir, nečik munda aytïyïr töräsindän ermeniniŋ, ne oŋuna, a ne soŋuna čïχma bolmay.

◇ Aŋlanïyïr tek ermenilär üsnä. Egär χaysï kläsä, bolur ki χanga alma buyruχundan töräsiniŋ ermeniniŋ, yoχesä kišigä, ki alarnïŋ

toräsindän bolmagay, da aγïr bolganga ermeni toräsindän saχlangandïr apelâciyasï.

56 kapitula. Hranicalar üčün rolâlarnïŋ

Buyurganïndan töräniŋ ne 1-i dä bolmastïr alïštïrmaga rolâlarnïŋ arasïn χonšusuna kensiniŋ, χaysï rulâlarnïŋ hranicasïn berkitkändir. Rolâlar berkitiptir, ilgärgilär χalgan(76r)larïna, oldur oγlanlarïna χaldïrdïlar ig[i]lik. Ne ki Teŋridän salgan edi sizgä rolâlar ya özgä ig[i]lik, süvündürdi egirliksiz yuvuχluχnu uživat etmä, alay χardašlarï, nečik yatlarï könülüktä tutma da tirilmägä. Nečik saŋa seniŋ ataŋdan χaldïrgandïr, alay tutmaχ keräksen, a özgäniŋ žaranglïχïn kendiŋä alma. A egär ki kimesä sendän ilgäri egirlik bilä nemä alïp edi esä, anïŋkibik iš üčün keräk bargaysen torägä.

57 kapitula. Tanïχlïχ üčün

Da törä bilä buyurïyïrbiz sizgä, ki bizim ermeni töräsinä 1 kišiniŋ tanïχlïχï kečmäs da nemä tigül, yoχsa tanïχlïχ 2 ya 3 yaχšï kišiniŋ küčü bardïr. Egär kimesä yarγunuŋ alnïna egri tanïχlïχ bersä, töräčilär ya törä tanïgaylar, ki ol egri tanïχlïχ bergäy, alay töräsi bolmaχ keräk, nečik barča yamannïŋ, törä alay buyurïyïr. Yänä törä körgüziyir, ki tanïχlïχ bu χïlïχ bilä bolmaχ keräk, töräsi al(76v)nïna ermeniniŋ yetkirgäy ermeni üstünä ermeni 2 ya 3 yaχšï kišilär bilä, χaysïlarïna tiyär inanma, ne 1 özgä d̮žïnsnï bolmastïr tanïχlïχka keltirmä, tek ermeni d̮žïnsïn ermeni üstünä. Xačan 2 kimesä kensi töräsinä kelsä, här biri sözlägäy kendi išin, keräkmäs, ki sözlägäy rečnik (*На полях:* prokurator üčün) aχča bilä yalga tutkan, ki egirliktän könülük klämägäy yetmä. Anïŋkibik iš χaršïdïr Teŋrigä da ari könülükkä.

58 kapitula. Öldürgän kiši üčün, ki tapkaylar kimniŋ hranicasïna

Egär kimesäniŋ hranicasïna ya tüzünä tapulgay öldürgän kiši da kimesä bilmägäy, kim anï öldürdü, ol čaχta yarγučï χartlarï bilä kermänniŋ baχmaχ keräk, kimniŋ hranicasï ičinä artïχ öldürgän kiši yatïptïr ya χaysï kermänniŋ tutovuna bolgay. Egär öldürüči kišini tapmasalar, χaysï ki öldürdi ol kišini, na ol čaχta öldürgän kišiniŋ bašïn kimsä borčlu tigül tölämä, ale ol öldür(77r)gänniŋ χardašlarï da yuvuχlarï izdämäχ keräk egrini, öldürgän kišini. Egär ki anï tapmasalar [=tapsalar], anïŋkibik kiši ölümlüdür, χaysï ki öldürdü.

59 kapitula. Išitmäs oγlanlarnïŋ atasïna-anasïna

Egär kimesäniŋ bolsa söz išitmäs oγlu da klämäsä atasïnïŋ-anasïnïŋ ögütün išitmä ögütlägäninä, keräk anïŋkibik söz išitmäs oγlannï keltirgäylär χartlar alnïna da gile etkäylär ol oγul üstünä ol yaman üčün, da söz išitmäs üčün, oldur, ki uruščï bolgay da d̮žimri. Anïŋkibikni Eski Törä körgüziyir tašlama, da Yäŋi Törä oχšatïyïr, nečik

töräsindän bolmagay, da aүïr bolganga ermeni töräsindän saχlangandïr apelâciasï.

56 kapitula. Hranicalar üčün rolâlarnïŋ

Buyurganïndan töräniŋ ne 1-i dä bolmastïr alïštïrmaga rolâlarnïŋ arasïn χonšu üsnä [=χonšusuna] kensiniŋ, χaysï rolâlarnïŋ hranicasïn berkitkändir. Rolâlar berkitiptir, ilgärgilär χalganlarïna, oldïr oүlanlarïna χaldïrdïlar igilik. Teŋridän ne ki salgan edi sizgä rolâlar ya özgä igilik, sövündürdü egirliksiz yuvuχ[luχ]nu uživat etmä, alay χardašlarï, nečik yatlarï könülüktä tutma da tirilmä. Nečik saŋa seniŋ ataŋdan χaldïrgandïr, alay tutmaχ keräksen, da özgäniŋ žaṛanklïχïn kendiŋä alma. A egär kimesä sendän ilgäri egirlik bilä nemä alïp edi esä, anïŋkibik iš üčün keräk bargaysen torägä.

(95v) 57 kapitula. Tanïχlïχ üčün

Daүï da törä bilä buyururbiz sizgä, ki bizim ermeni töräsinä 1 kišiniŋ tanïχlïχï kečmäs da nemä tigül, yoχesä tanïχlïχ 2 ya 3 kišiniŋ küčü bardïr. Egär kimesä yarүusunuŋ alnïna egri tanïχlïχ bersä, toräčilär ya törä tanïgaylar, ki ol egri tanïχlïχ bergäy, alay töräsi bolmaχ keräk, nečik barča yamannïŋ, törä bulay buyuruyur. Yänä törä körgüziyir, ki tanïχlïχ bu χïlïχ bilä bolmaχ keräk, töräsi alnïna ermeniniŋ yetkirgäy ermeni ermeni üsnä 2 ya 3 yaχšï kišilär bilä, χaysïlarïna tiyär inanma, ne 1 özgä d̮žïnsnï bolmastïr tanïχlïχka keltirmä, tek ermeniniŋ d̮žïnsïn ermeniniŋ üsnä. Xačan 2 kimesä kensi töräsinä kelsä, här 1-i sözlägäy [kendi išin, keräkmäs, ki sözlägäy] rečnik sb̄g bilä yalga tutkan, ki egirliktän klämägäy könülük yetmä. Anïŋkibik iš χaršïdïr Teŋrigä da ari könülükkä.

58 kapitula. Öldürgän kiši üčün, ki tapkaylar kimniŋ hranicasïna

Egär kimesäniŋ hranicasïna ya tüzünä tapïlgay öldürgän kiši da kimesä bilmägäy, kim anï öldürdü, ol čaχta yarүučï χartlarï bilä kermänniŋ baχmaχ keräk, kimniŋ hranicasï ičinä artïχ öldürgän kiši yatïptïr ya χaysï kermänniŋ tu(96r)tovuna bolgay. Egär öldürüči kišini tapmasalar, χaysï ki öldürdü ol kišini, na ol čaχta öldürgän kišiniŋ bašïn kimesä borčlu tügül tölämä, ale ol öldürgänniŋ χardašlarï da yuvuχlarï izdämäχ keräk egrini, öldürgän kišini. Egär ki anï tapsalar, anïŋkibik kiši ölümlüdir, χaysï ki öldürdü.

59 kapitula. Išitmäs oүlanlarnïŋ atasïna-anasïna

Egär kimesäniŋ bolsa söz išitmäs oүlu da klämägäy atasïnïŋ-anasïnïŋ ögütün išitmä ögütlägäninä, keräk anïŋkibik söz išitmäs oүlannï keltirgäylär χartlarnïŋ alnïna da gile etkäylär ol oүul üsnä ol yaman üčün, da söz išitmäs üčün, oldur, ki uruščï bolgay da d̮žimri. Anïŋkibikni Eski Törä körgüzür tašlama, da Yäŋi Törä oχšatïyïr, nečik

atasïn-anasïn tövgäy, da anïŋkibik yazïχ üčün, ki söz išitmäs, bolurlar atasï-anasï anïŋkibik oγulnu keri etmägä barča ig[i]liktän. Bu buyruχ ermenilärniŋdir.

60 kapitula. Yaman kišilär üčün da alarnïŋ artïχsïlïχï üčün

Kim dä ki χïlïnsa ölümlü išni ya (77v) artïχsïlïχnï, kendi berilmäχ keräktir ölümgä, budur, ki nemä oγurlasa, furka bilä ögütlänmäχ keräk, da asïlgan tenni asïlmaχ keräkmäs kečä uzun furka üsnä, da anïŋkibik ten tüšürgän bolgay da saχlama yerdä, Eski Törä bulay körgüziyir. Yoχsa Yäŋi Törä bulay körgüziyir, egär kimesä yaman iš χïlïnsa da tanïχlïχ bilä yetkirsälär üstünä yaχšï kišilär bilä, 3 kiši bilä belgili, emin, anïŋkibik d͡žäzasïn tartmaχ keräk χïlïnganïna körä. Egär oγru esä, asïlmaχ keräk, egär χaraχčï edi esä ya küč etüči, eminlik üčün barčasïnïŋ (*На полях:* gvaltovnik pokoynu pospolitïy) bašïn kesmäχ keräk anïŋkibik kišiniŋ. Alay törä yanïna ögütlänmäχ keräk anïŋkibik yaman etüčilär.

◇ Iš ki tamaχ üstünä bargay, ol bargay, ol ermeni töräsiniŋ tigüldür, χačan munïŋkibik išlär üčün ermenilär Ilôvnuŋ beringändirlär töräsinä nemecniŋ, Marïmborknuŋ.

61 kapitula. Oγrunu ögütlämäχ üčün

Törämiz bizim buyurmastïr oγrunu (78r) ya kiši öldürüčini öldürmägä, a ne özgäni anïŋkibikni ölümlünü. Yoχsa äväl anï törä bilä da yaχšï tanïχlïχ bilä yetip yetkirgäylär. Egär kimesä aytsa kimesägä, ki kiši öldürüčisen, da anï üstünä yetkirmä bolmagay, ol kiši kensi ol išniŋ ičinä χalïr, da ulu d͡žurum bilä anïŋkibik kišini, ki yetkirmä bolmagay aytkan aybnï, anï törä ögütlämäχ keräktir. Egär ermeni ermenini ayblasa, aytïp, ki sen dinsizsen da inamsïz, da yetkirälmägäy anï aŋar utru, ol čaχta yarγučïlar ötläš ögütlänmäχ keräk nečik yaman aytučï olturmaχ bilä da d͡žurum bilä. A egär kimesä küč bilä kečä kirgäy övgä kimesäniŋ, da öv eyäsinä ziyan bolgay oγurluχ, ya nemä küč bolgan bolgïy edi, könüsün anïŋkibik [ö]lümlüdür.

62 kapitula. Kimesä ki küč etkäy χatïn kišigä ya χïzoγlanga

Egär kimesä kimesäniŋ χatunun yol üstünä χapsa ya χïznï, (78v) da anïŋki χïz χïzoγlan bolgay, da aŋar küč etkäy, anïŋkibik küč etüči ölümlüdür. A egär etkän išin anïŋ üstünä tügällämäsä, äγbät, egridir da ögütlänmäχ keräk töräčidän ötläš zïndan bilä da d͡žurum bilä ol hörmätsizlik üčün.

63 kapitula. Tapmaχ üčün nemäni

Egär kimesä barïr egäč yol bilä da körgäy bulargan tuvar χaranï, kimniŋ dä ki bolsa, egär anïŋ χonšusunuŋ esä, keräk anï χaytargay, heč nemä almïnča. A egär anïŋkibik tuvar χara bolsa yïraχtïn belgisiz kišiniŋ, anïŋkibik tuvar χaranï andan ötläš, kim burun kördi ol bulargan

atasïn-anasïn tövgäy, da anïŋkibik yazïχ üčün, ki söz išitmäs, bolurlar atasï-anasï anïŋkibik oγulnu keri etmägä barča igiliktän. Bu buyruχ ermenilärniŋdir.

60 kapitula. Yaman kišilär üčün da alarnïŋ artïχsïlïχï üčün

Egär kim dä ki χïlïnsa ölümlü išni ya artïχsïlïχnï, kendi berinmäχ keräktir ölümgä, budur, ki nemä oγurlansa, furka bilä ögütlänmäχ keräk, da asïlgan teni asïlmaχ keräkmäs keča uzun furka üsnä, da anïŋ(96v)kibik ten tüšürgän bolgay da saχlama yerdä, Eski Törä bulay körgüziyir. [Yoχsa Yäŋi Törä bulay körgüziyir], egär kimesä yaman iš χïlïnsa da tanïχlïχ bilä yetkirsälär üsnä yaχšï kišilär bilä, 3 kiši bilä belgili, emin, anïŋkibik d͡žäzasïn tartmaχ keräk χïlïnganïna körä. Egär oγru esä, asïlmaχ keräk, egär χaraχčï esä ya küč etüči esä, eminlik üčün barčasïnïŋ bašïn kesmäχ keräk anïŋkibik kišini[ŋ]. Alay törä yanïna ögütlänmäχ keräk anïŋkibik yaman etüčilär.

◇ Iš ki tamaχ üsnä bargay, ol ermeni töräsiniŋ dügüldür, χačan munuŋkibik išlär üčün ermenilär Ilôvnuŋ beringändirlär töräsinä nemecniŋ, Marïmborknuŋ.

61 kapitula. Oγrunu ögütlämäχ üčün

Törämiz bizim buyurmastïr oγrunu ya kiši öldürüčini öldürmägä, a ne özgäni anïŋkibik ölümlüni. Yoχesä äväl anï törä bilä da yaχšï tanïχlïχ bilä yetip yetkirgäylär. Egär kimesä aytsa kimesägä, ki kiši öldürüčisen, da anï üsnä yet[k]irmä bolmagay, ol kiši kensi ol išniŋ ičinä χalïr, da ulu d͡žurum bilä anïŋkibik kišini, ki yetkirmä bolmagay aytkan aybnï, anï törä ögütlämäχ keräk. Egär ermeni ermeni ayblasa, aytïp, ki sen dinsizsen da inamsïz, da yetkirälmägäy anï aŋar utru, ol čaχta yarγučïlar ötläš (97r) ögütlänmäχ keräk nečik yaman aytučï olturmaχ bilä da d͡žurum bilä. A egär kimesä küč bilä kimesäniŋ keča övinä kirgäy, da ol öv eyäsinä ziyan bolgay oγurluχ, ya nemä küč bolgan bolgïy edi, könüsün anïŋkibik ölümlüdir.

62 kapitula. Kimesä ki küč etkäy χatun kišigä ya χïzoγlanga

Egär kimesä kimesäniŋ χatunun yol üsnä χapsa ya χïznï, da anïŋkibik χïz χïzoγlan bolgay, da aŋar küč etkäy, anïŋkibik küč etüči ölümlüdir. A egär anïŋ üsnä išin nemä tügällämäsä, äγbät, egridir da ögütlänmäχ keräk töräčidän ötläš zïndan bilä da d͡žurum bilä ol hörmätsizlik üčün.

63 kapitula. Tapmaχ üčün nemäni

Egär kimesä barïr egäč yol bilä da körgäy bulargan tuvar χaranï, kimniŋ dä ki bolsa, egär anïŋ χonšusunuŋ esä, keräk anï χaytarmaga, heč nemä almïnča. A egär anïŋkibik tuvar χara bolsa yïraχtïn belgisiz kišiniŋ, anïŋkibik tuvar χaranï andan ötläš, kim burun kördü ol bulargan tuvarnï, keräk algay tuvarnï da tanïχlatkay χonšuluχka, ki

tuvarnï, keräk algay tuvarnï da tanïχlatkay χonšularïna, ki anïŋkibik tuvar taptïm bulargan, belgisiz kišiniŋ, da keräk anï alay uzaχ saχlagay, ki eyäsi ya biyi anïŋ čïχkïnča. A biyi ol tuvarnïŋ yetkirsä, ki anïŋ tuvarïdïr, keräk χaytargay tuvarïn, da χard̲žïn tölägäy ol kiši(79r)gä, kim tutup edi. Här biri tapkan išni törä alay buyurïyïr saχlama da etmägä: aχča, ton-opraχ da barča özgä nemälärni. Anïŋ üčün ki bizim k'ristân töräsi körgüziyir barča nemäni tapkannï χaytarma, kimniŋ dä bolsa edi, aγïrlïχ etmiyin.

◇ Igi turuptur bu yergä, munï χoyup, tanïχlatkay χonšusuna da χalaga ya šähärgä, ki özgäniŋ tuvarï χatïnadïr.

64 kapitula. Kimesä kimesä bilä yolga čïχsa

Kimesä kimesä bilä yolga čïχsa ya bargay, alardan χaysïna nemä satama yoluχsa: attan yïχïlmaχ, albo atï köprüdän tüškäy, ya arabasï balčïχta χalgay da čïχma bolmagay, ya anïŋkibik araba aχtarïlgay ya sïngay,— yoldašï salïp ketmägäy. Egär salïp ketsä, ol čaχta bolur anï törägä tartma, χaysïn ki törä egirlikinä körä ögütlämäχ keräk.

65 kapitula. Ne χïlïχ bilä tonlarnï kiygäylär

Törä körgüz(79v)iyir, eränlärgä tiymästir χatïn kišiniŋ tonu ičinä yürümä, alay oχ χatïn kišigä tiymästir er kišiniŋ tonu ičinä yürümä, bu iš Teŋrigä utrudur, anïŋ üčün ki munïŋkibik oχšašsïz kiyiniš, andan köp yamanlïχ bolma bolur. Anïŋkibik kimesä tapulgan bolgay artïχsïlar k'arozčïlar ötläš ögütlängäy da yarγučïlar ötläš.

66 kapitula. Öv yasamaχ üčün

Kimesä ki yäŋi öv yasagay da yoγartïn ganok klägäy spustit etmä, yasar egäč, ol türlü yasamaχ keräk ganoknu, ki kimesä üstündän tüšmägäy. Evet ki keräklidir, yoχsa alay tutkaylar, ki χaysï övdä anïŋkibik satama yoluχmagay. Egär kimesä anïŋkibik ganoktan yïχïlsa eski dušmannïŋ satamasïndan, öv eyäsiniŋ egirliki anda yoχtur, ale lud̲znu k'ahanadan ötläš tartmaχ keräk.

67 kapitula. Anïŋ üčün, ki kimesä kimesäniŋ sačovuna ya tarlovuna serp bilä čalgay

Kimesä (80r) ki kirgäy bitiškä ya tarlovga kimesäniŋ, keräkmästir ki kirip orgay kendiniŋ asïχï üčün. Egär nemä χolu bilä üzsä, anï bolur etmägä. Egär serp bilä nemä ziyan etti esä da eyäsi anï tapkay taχïlïna kendiniŋ, ziyanïn eyäsinä tölämäχ keräk.

68 kapitula. Kimesä kimesäniŋ borlalïχïna kirgäy

Egär kimesä kimniŋ borlalïχïna kirgäy biyiniŋ erkindän bašχa, bolur bürtükün borlanïŋ yemä, nečä sövsä, yoχsa borlalïχtan nemä čïχarma bolmastïr. Anïŋ üčün könü törä bilä aytïlïyïr, ki borlalïχlar kensi eyäsiniŋ erkindän bašχa kimesä nemä buzmagay, ani bir borlalïχtan nemä

anïŋkibik tuvar taptïm bulargan, belgisiz kišiniŋ, da keräk anï alay uzaχ saχlagay, (97v) ki eyäsi anïŋ ya biyi čïχkïnča. A biyi ol tuvarnïŋ yetkirsä, ki anïŋ tuvarïdïr, keräk χaytargay tuvarïn, da χard͡žïn tölägäy ol kišigä, kim tutup edi. Här 1-i tapkan išni törä alay buyurur saχlama da etmägä: aχča, ton-opraχ da barča özgä nemälärni. Anïŋ üčün ki bizim k'risdân töräsi körgüziyir barča nemäni tapkannï χaytarma, kimniŋ dä bolsa edi, aγïrlïχ etmiyin.

◇ Igi turuptïr bu yergä, munu χoyup, tanïχlatkay χonšusuna da χalaga ya šähärgä, ki özgäniŋ tuvarï χatïnadïr.

64 kapitula. Kimesä kimesä bilä yolga čïχsa

Kimesä kimesä bilä yolga čïχsa ya bargay, alardan χaysïna nemä satmaga [=satama] yoluχsa: attan nemä yïχïlmaχ, albo atï köprüdän tüškäy, ya arabasï balčïχta χalgay da čïχma bolmagay, ya anïŋkibik araba aχtarïlsa ya sïngay,— yoldašï salïp ketmägäy. Egär salïp ketsä, ol čaχta bolur anï törägä tartma, χaysï ki törä egirlikinä körä ögütlämäχ keräk.

65 kapitula. Ne χïlïχ bilä tonlarnï kiymä

Törä körgüziyir, eränlärgä tiymästir χatïn kišiniŋ tonu ičinä yürümä, alay oχ χatïn kišigä tiymästir er kišiniŋ tonu ičinä (98r) yürümägä, bu iš Teŋrigä utrudur, anïŋ üčün ki munuŋkibik oχšaššïz kiyiniš, andan köp yamanlïχ bolma bolur. Anïŋkibik kimesä tapulgan bolgay artïχsïlar k'arozčïlar ötläš ögütlängäy, yarγučïlar ötläš.

66 kapitula. Öv yasamaχ üčün

Kimesä ki yäŋi öv yasagay da yoγartïn ganonk' [=ganok] spustit etmä klägäy, yasar egäč, ol türlü yasamaχ keräk ganoknu, ki kimesä üstündän tüšmägäy. Evet ki keräklidir, yoχsa alay tutkaylar, ki χaysï övdä anïŋkibik satama yoluχmagay. Egär ki kimesä anïŋkibik ganoktan yïχïlsa eski dušmannïŋ satamasïndan, öv eyäsiniŋ anda egirliki yoχtïr, ale lud͡znu k'ahanadan ötläš tartmaχ keräk.

67 kapitula. Anïŋ üčün, ki kimesä kimesäniŋ sačovuna ya tarlovuna serp bilä čalgay

Kimesä ki kirgäy bitiškä ya tarlovga kimsäniŋ, keräkmästir ki kirip orgay kendiniŋ azïχï üčün. Egär nemä χolu bilä üzsä, anï bolur etmägä. Egär ki serp bilä nemä ziyan etti esä da eyäsi anï tapkay taχïlïna kendiniŋ, ziyanïn eyäsinä tölämäχ keräk.

68 kapitula. Yäŋi kiyövlär üčün

Egär kimesä yäŋi kiyöv bolgay, aŋar tiymästir terčä lovga čïχma, anïŋ üčün ki χaršï da ziyanlï nemä yol(98v)uχmagay. Anïŋ üčün ki anïŋkibik yäŋi kiyövnü törä erkli etiyir čerüvdän, ki kendiniŋ yäŋi süvüklüsü bilä sövüngäylär övlärinä kensiläriniŋ. Bilirmen, ki miskinni Teŋri sövär da bermästir alarnïŋ övinä alay terčä yas ya χayγu, ki

čïχarma erki yoχtur. Egär kimesä borlalïχtan nemä alsa borlačï eyäsiniŋ erkindän bašχa da anïŋkibik ištä tapulgan bolsa, neniŋ dä ičinä ziyan etip esä, keräk biyinä barča tölägäy.

69 kapitula. Yäŋi kiyövlär üčün

Egär (80v) ki kimesä yäŋi kiyöv bolgay, aŋar tiymästir terčä lovga čïχma, anïŋ üčün ki χaršï da ziyanlï nemä yoluχmagay. Anïŋ üčün ki anïŋkibik yäŋi kiyövnü törä erkli etiyir anï čerüvdän, ki kendiniŋ yäŋi sövüklüsü bilä sövüngäylär övlärinä kensiläriniŋ. Bilirmen, ki miskinni Teŋri sövär da bermästir alarnïŋ övinä alay terčä yas ya χayγu, ki yäŋi kiyövlükünä yoluχkïy edi. Anïŋ üčün anïŋkibik yäŋi kiyövgä yamanlama keräkmästir.

◇ Ermeni, ki salalarï bolgay, anïŋ üčün ki borčludur čerüvgä, sövünmägin bu sövüklü berilmäχka ya d̮žomartlïχka.

70 kapitula. Xol tiyirmäniniŋ

Törä bilä boyruχ etkändir da tïygandïr, ki χol tiyirmänin tusnaχ χoymagaylar, ne üstündägi tašïn, ne tibindägi tašïn. Anïŋ bilä miskin tirlik etär. Yaŋïlgan munïŋki nemäni haligi boyruχnu törä bilä ögütlänmäχ keräk, ki tartïngaylar andan, (81r) ki anïŋkibik tiyirmänni tusnaχ χoymagaylar.

71 kapitula. Borč üčün tusnaχsïz

Egär bolgay borčlusu tusnaχsïz kimesäniŋ vaχt bilä inanïp bergän küngä da tölämä bolmagay, törä buyurïyïr ol inangan kišigä, algay övindän tusnaχ borčlunuŋ küč bilä tölöv etmäχ üčün. Egär borčlu yaχšï köŋlü bilä tusnaχ bermä klämäsä borč eyäsinä, bu iš bilä borč eyäsi bolur alma. Egär yarlï kišini χïstïrgan bolgay nahle, nemä anïŋkibik tusnaχ bergäy borč eyäsinä. Anïŋkibik tusnaχ kečä χatïna χonma bolmastïr. Borč eyäsi anïŋkibik tusnaχnï χaytarmaχ keräk aŋar, kimdän ki alïp edi, da aŋar podobnïy kün etmägä anïŋ miskinlikinä körä, ki tölöv etmä bolgay.

72 kapitula. Xul-χutannïŋ

Törä bilä χoygandïr, tiymästir χul-χuta[n]nïŋ aχčasïn kesmägä yalïndan da kečiktirmägä yalga tutkannïŋ, ya χulga, ya χaravaška alarnïŋ, vaχ(81v)tï čïχkïnča, günäš batkïnča, χuluχ etkän χuluχun tölämäχ keräk biyindän ötläš, anïŋ üčün ki miskindir, da išančïsï andadïr, ki oldur tirliki, ki küstünmäχliχ yebermägäy Teŋrigä, da andan tüškiy edi nemä yazïχka, yetkinčä edi anïŋ miskinliki, ki aŋar berinip edi χuluχka. Anïŋ üčün aŋar tiymästir χuluχ etkän aχčasïn kečiktirmä.

73 Kapitula. Tullardan nemä tusnaχ alïnmagay

Törä bilä χoyulgandïr, ki tul χatunlardan tusnaχ almagaylar nemä dä, ni ton-opraχ, ni özgä nemä, altïn kümüš kibik, alma bolmagaylar

yäŋi kiyövlükünä yoluχkïy edi. Anïŋ üčün anïŋkibik [yäŋi] kiyövgä yamanlamaχ keräkmästir.

◇ Ermeni ki salalarï bolgay, anïŋ üčün ki borčludïr čerüvgä, sövünmägin bu süvüklü berilmäχkä ya d͡žomartlïχka.

69 kapitula. Kimesä kimesäniŋ borlalïχïna kirsä

Egär kimesä kimesäniŋ borlalïχïna kirgäy biyiniŋ erkindän bašχa, bolur bürtükün borlanïŋ yemä, nečä sövsä, yoχsa borlalïχtan nemä čïχarma bolmastïr. Anïŋ üčün törä bilä aytïlïyïr, ki borlalïχlar kendi eyäsiniŋ erkindän bašχa kimesä nemä buzmagay, a ne bir nemä borlalïχtan čïχarmaga erki yoχtïr. Egär kimesä borlalïχtan nemä alsa borč alïčï [=borlačï] eyäsin[iŋ] erkindän bašχa da anïŋkibik ištä tapulgan bolsa, neniŋ dä ičinä ziyan etip esä, keräk biyinä barča tölägäy.

70 kapitula. Xol tiyirmänniŋ

Törä bilä buyruχ etkändir da tïygandïr, ki χol tiyirmänin tusnaχ χoymagaylar, ne üstündägi (99r) tašïn, ne tibindägi tašïn. Anïŋ bilä miskin tirlik etär. Yaŋïlgan munuŋki nemäni haligi boyruχnu törä bilä ögütlänmäχ keräk, ki tartïngaylar andan, ki anïŋkibik tiyirmänni tusnaχ χoymagaylar.

71 kapitula. Borč üčün tusnaχsïz

Egär bolgay borčlusu tusnaχsïz kimesäniŋ vaχt bilä inanïp bergän küngä da tölämä bolmagay, törä buyuruyur ol inangan kišigä, algay övindän tusnaχ borčlunuŋ küčü bilä tölöv etmäχ üčün. Egär borčlu yaχšï köŋlü bilä tusnaχ bermä klämäsä borč eyäsinä, bu iš bilä bolur alma borč eyäsi. Egär yarlï kišini χïstïrgan bolgay nahle, nemä anïŋkibik tusnaχ bergäy borč eyäsinä. Anïŋkibik tusnaχ kečä χatïna χonma bolmastïr. Borč eyäsi anïŋkibik tusnaχnï χaytarmaχ keräk aŋar, kimdän ki alïp edi, da aŋar podobnïy kün etmägä anïŋ miskinlikinä körä, ki tölöv etmä bolgay.

72 kapitula. Töräsi χul-χutannïŋ

Törä bilä χoygandïr, tiymästir χul-χutannïŋ aχčasïn kesmägä yalïndan da kečiktirmägä yalga tutkannïŋ, ya χulga, ya χaravaška alarnïŋ, vaχtï čïχkïnča, günäš batkïnča, χulluχ etkän χuluχ(99v)un tölämäχ keräk biyindän ötläš, anïŋ üčün ki miskindir, da išančïsï andadïr, ki oldïr tirliki, ki küstünmäχliχ yebermägäy Teŋrigä, da andan tüškiy edi nemä yazïχka, yetkinčä edi anïŋ miskinliki, ki aŋar berinip edi χuluχka. Anïŋ üčün aŋar tiymästir χuluχ etkän aχčasïn kečiktirmägä.

73 kapitula. Tullardan nemä tusnaχ alïnmagay

Törä bilä χoygandïr, ki tul χatunlardan nemä tusnaχ almagaylar, ne ton-opraχ, ne özgä nemä, altïn kümüš kibik, alma bolmagaylar tusnaχ ornuna. Egär ki özgä törädä buyurgan esä tusnaχ alma tullardan, ale

tusnaχ ornuna. Egär ki özgä törädä buyurgan esä tusnaχ alma tullardan, ale bizim ermeni töräsinä anï tïygandïr, anïŋ üčün ki 2-inči Teŋriniŋ boyruχundan šaγavat berinmäχ keräk tul χatïnlarga, anïŋ üčün bir ton-opraχ keräklidir tullarga, da ne türlü ki Teŋri d͡žuvutlarga körgüzdi šaγavat Mïsïrda.

74 kapitula. (82r) Xatun üčün, ki 2 kišini uruškanda ayïrgay

Xayda 2 kiši biri biri bilä uruškay asrï yaman, da χatïn kiši alarnïŋ arasïna tüškäy ayïrmaga χalabanï, da klägäy aŋar bolušmaga, kim ki yïχïlïyïr da yeŋiliyir küčlügä, a özgä nemä bilä bolmïyïn bolušma, ol uruškan kišilärni ayïrma ne bir türlü iš bilä, da anï, χaysï ki χuvatlïdïr, tutkay yumurtχalarïndan, törä buyurïyïr anïŋkibik χatunnuŋ χolun kesmä, anïŋ üčün ki tiydi anïŋkibik yerinä. Egär törä šaγavat etsä, ol čaχta bolur anïŋkibik χatun χolun satun alma.

75 kapitula. Kimesä ki ölüni kerezmandan čïχarïp yaŋalačlasa [=yalaŋačlasa]

Kim dä ki ölüni kerezmandan čïχarsa da anï yaŋalačlasa [=yalaŋačlasa], da egär isi tutulgan bolsa anïŋkibik ištä, anïŋkibik talovučï ölümlü bolmaχ keräk anïŋkibik etkäni üčün. Egär tutulmagan bolgay anïŋkibik isi ištä, soŋra χaytkay da bab(82v)asnïŋ alnïna χosdovanel bolgay, da anïŋ din atasï aŋar lud͡z bermäχ keräk anïŋ ol artïχsï iši üčün yazïχlï, ölümünä diyin k‘ristânliktän keri bolmaχ keräk anïŋkibik yazïχ etüči, nečik kiši öldürgäy, törä alay körgüziyir.

76 kapitula. Anïŋ üčün, kimesä kimesäni öldürgäy satamadan, klämiyin

Yol bilä barïr egäč, kimesä kimesägä nemä etmägäy, da ni dušmanï da bolmagay, da anïŋ üsnä kes-kenetälä χaraχčïlar sekirgäy, da ol, saγlïχïn saχlama kläp kendiniŋ, da öldürgäy alardan χaysïn, törä bilä anïŋkibik kiši öldürmäχ, surp yïχöv anï yazïχ tutmastïr. Egär ki anïŋkibik iš k‘ahanaga yoluχsa, surp yïχöv anïŋkibik išni alay oχ tutïyïr, da kim anïŋkibik yazïχnï etsä, χosdovanel bolmaχ keräk da lud͡z tartmaχ keräk. Egär ki k‘ahana yoluχsa anïŋkibik iškä, babaslïχïna nemä ziyan etmästir. Egär lâyïq bolsa, anïŋkibik kiši öldür(83r)gän bolur tum alma yïχövdä.

77 kapitula. Oγlanlarnïŋ, ki kendi erkinä da χorχu da saχlanmagan

Kim ki erk bergäy oγlanlarïna erkinä ösmägä da bermägäy anïŋkibik oγlanlarnï ustaga bitikkä ya pešägä, bolup miskin, törä körgüziyir anïŋkibik oγlanlarnï atasïndan anasïndan ötläš ustaga ya pešägä bermä, da öskäylär lâtalarïna dirä, da arzani bolgaylar k‘ahanalïχka ya igi pešägä. Egär ki atasï soŋra ol χïlïχ bilä bermägäy oγlanlarïn pešägä, oldur, d͡žigäri itidir zakonnuŋ, da ganunk‘ bilä saχlanmaχ keräk, da

bizim ermeni töräsinä anï tïygandïr, anïŋ üčün ki [2-inči] Teŋriniŋ buyruχundan šaγavat berinmäχ keräk tul χatunlarga, anïŋ üčün 1 tonopraχ keräklidir tullarga, da ne türlü ki Teŋri d͡žuvutlarga körgüzdü šaγavat Mïsïrda.

74 kapitula. Xatun üčün, ki 2 kiši uruškanda ayïrgay

Xayda 2 kiši biri biri bilä uruškay asrï yaman, da χatïn kiši alarnïŋ arasïna tüškäy ayïrmaga χalabanï, da klägäy aŋar bolušmaga, kim ki yïχïlïyïr da yeŋiliyir küčlügä, a özgä nemä bilä bolmïyïn (100r) bolušma, ol uruškan kišilärni ayïrma ne bir türlü iš bilä, da anï, χaysï ki χuvatlïdïr, tutkay yumurtχalarïndan, törä buyuruyur anïŋkibik χatunnuŋ χolun kesmä, anïŋ üčün ki tiydi anïŋkibik yerinä. Egär törä šaγavat etsä, ol čaχta bolur anïŋkibik χatun χolun satun alma.

75 kapitula. Kimesä ki ölünü kerezmandan čïχarïp da yalaŋačlasa

Egär kim da ki ölünü kerezmandan čïχarsa da anï yalaŋačlasa, da egär isi tutulgan bolsa anïŋkibik ištä, anïŋkibik talovučï ölümlü bolmaχ keräk alay etkäni üčün. Egär tutulmagan bolgay anïŋkibik isi ištä, soŋra χaytkay da babas alnïna χosdovanel bolgay, da anïŋ din atasï aŋar lud͡z bermäχ keräk anïŋ ol artïχsï iši üčün yazïχlï, ölümünä diyin k‘risdânliktän keri bolmaχ keräk anïŋkibik yazïχ etüči, nečik kiši öldürgäy, törä alay körgüziyir.

76 kapitula. Kimesä kimesäni öldürgäy satamadan, klämiyin

Yol bilä barïr egäč, kimesä kimesägä nemä etmägäy, da ne dušmannï [=dušmanï] da bolmagay, da anïŋ üsnä kes-kentäläy χaraχčïlar sekirgäy, da ol, saγlïχïn saχlama kläp kendiniŋ, da öldürgäy alardan χaysïn, törä bilä (100v) anïŋkibik kiši öldürmäχ kišini, surp yïχöv anï yazïχ tutmastïr. Egär ki anïŋkibik iš k‘ahanaga yoluχsa, surp yïχöv anïŋkibik išni alay oχ tutuyur, da kim anïŋkibik yazïχnï etsä, χosdovanel bolmaχ keräk da lud͡z tartmaχ keräk. Egär ki k‘ahana yoluχsa anïŋkibik iškä, babaslïχïna nemä ziyan etmästir. Egär lâyïχ bolsa, anïŋkibik kiši öldürgän bolur tum alma yïχövdä.

77 kapitula. Oγlanlarnïŋ, ki kendi erkinä da χorχu da saχlanmagan

Kim ki erk bergäy oγlanlarïna erkinä ösmägä da bermägäy anïŋkibik oγlannï ustaga bitikkä ya pešägä, bolup miskin, törä körgüziyir anïŋkibik oγlanlarnï atasïndan anasïndan ötläš ustaga ya pešägä bermä, da öskäylär lâtalarïna dirä, da arzani bolgaylar k‘ahanalïχka ya igi pešägä. Egär ki atasï soŋra ol χïlïχ bilä ber[mä]gäy oγlanlarïn ustaga, oldïr, d͡žigäri itidir zakonnuŋ, da ganonk‘ bilä saχlanmaχ keräk, da anïŋkibik ata χarγïšlïdïr, anïŋ üčün ki törä bilä da Teŋriniŋ buyruχu bilä

anïŋkibik ata χarγïšlïdïr, anïŋ üčün ki törä bilä da Teŋriniŋ buyruχu bilä buyurgandïr, ki atalar kensilariniŋ oγlanlarïn saχlagaylar yaχšï ögüt bilä, da χorχu tibinä, da buyurganïna Teŋriniŋ, ki Teŋriniŋ töräsindän da χorχusundan čïχmagaylar.

78 kapitula. Ki oγullar atasïn (83v) anasïn salïp ketärlär

Xaysï da oγul-χïz k'risdânlarnïŋ ki salgay atasïn-anasïn da ketkäy, Teŋriniŋ buyruχu bilä anïŋki ata-ana bütün saχlagaylar oγul-χïzïn, ki kendilariniŋ buyruχu bilä χatlarïna övrätmägä da χïlïχlarïna. A egär oγul-χïz atasïna-anasïna išitmä klämäsä, alarnïŋ saγ da yaχšï ögütün yeŋil tutup, anïŋkibik oγlanlar χarγïšlï ornuna tutulmaχ keräk. Anïŋ üčün Teŋri alay buyuruptur, egär χaysï ata-ana kendi oγlanlarïn ögütlämäsä hörmätli, Teŋriniŋ buyurganïna körä tirilgäylär, a ol boyruχnï atanïŋ ananïŋ nemägä tutmagaylar, anïŋkibik ata-ana bolurlar anïŋkibik oγul-χïznï keri etmägä. Ale bügüngi vaχtta köp yoluχur, ki igi ata-anadan, hörmätli, yaman, kendi erkinä oγlanlar keri bolurlar. Anïŋ üčün anïŋkibik oγlanlar χarγïšlïdïrlar.

(84r) 79 kapitula. Kim čerüvgä barsa

Barïr egäč čerüvgä da öldürgäy anda kiši, anïŋkibik kiši öldürüči ari atalarnïŋ buyruχlarïndan yazïχ ornuna saγïšlanmagay, χaysïn ki biz dä alay saχlama klärbiz. Äγbät, anïŋkibik öldürüči bolur borčlu χosdovanel bolgay da lud̮z̮ tartkay oχšašlï, törä alay buyurïyïr.

80 kapitula. Pešäkârlarnïŋ

Egär pešäkâr kimesädän nemä oγurlasa pešäsin išlägändä kensiniŋ, χačan nemä aŋar išlämä bersälär, da tapulsa anïŋ ičinä, kensi uyalmaχï üčün 2 kez tölämäχ keräk oγurluχnï. Egär anïŋ üsnä sezmäsälär, kensi bilgäy kensiniŋ χïlïnganï bilä.

◇ Ermenilär bu ustavanï kendiläri arasïna saχlagaylar. Egär ermeni pešäkârï özgä d̮žïnsnïŋ bergän išindän oγurlasa, χaysï törädä özgä d̮žïns olturuptïr, ol törä bilä ögütlänmäχ keräk.

81 kapitula. Naχïs toγgan oγlanlar üčün

(84v) Egär oγlan toγsa tilsiz yaχot χaysï özgä boγomlarïndan, ol čaχta anïŋkibik oγlan naχïs toγganïndan žaranglïχ etmäs atasïnïŋ-anasïnïŋ ig[i]likinä, nečik to naχïslïχ bilä toγgan. Egär toγgandan soŋra yoluχsa naχïslïχ, budur aχsaχlïχ, soχurluχ, ya kelepänliχ, ya satamadan anïŋkibik telirgäy, ki usundan yeŋil bolgay, egär uslu da bolsa, χačan bolmagay turma, yatkay da kendi keräkin bolmagay tügällämä, da anïŋ χardašlarï ol išančta bolgaylar, ki Teŋri aŋar saγlïχ bergäy da naχïslïχïna boluškay, anïŋ ülüšün atasïnïŋ-anasïnïŋ χardašlarï saχlagaylar aŋar dirä, ki Teŋri aŋar saγlïχ bergäy. Egär saγaysa, keräk χardašlarï anïŋ ülüšün bergäylär aŋar. Egär saγaymasa, anïŋ χardašlarï keräk anïŋ ülüšü bilä saχlagaylar anï anïŋ ölüm küninä dirä.

buyurgandïr, ki atalar kensiniŋ oγlanlarïn saχlagaylar yaχšï ögüt bilä, (101r) da χorχu tibinä, da buyurganïna Teŋriniŋ, ki Teŋriniŋ töräsindän da χorχusundan čïχmagaylar.

78 kapitula. Ki oγullar atasïn-anasïn salïp ketkäylär

Egär χaysï da oγul-χïz k'risdânlarnïŋ ki salgay atasïn-anasïn da ketkäy, Teŋriniŋ buyruχu bilä anïŋki ata-ana bütün saχlagaylar oγul-χïzïn, ki kendiläriniŋ buyruχu bilä χatlarïna övrätmägä da χïlïχlarïna. A egär oγul-χïz atasïna-anasïna išitmä klämäsä, alarnïŋ saγ da yaχšï ögütün yeŋilip tutkaylar, anïŋkibik oγlanlar χarγïšlï ornuna tutulmaχ keräk. Anïŋ üčün Teŋri alay buyuruptur, egär ata-ana kendi oγlanlarïn ögütlämäsä hörmätli, Teŋriniŋ buyurganïna körä tirilgäylär, a ol buyruχnu atanïŋ-ananïŋ nemägä tutmagaylar, anïŋki ata-ana bolurlar anïŋkibik oγul-χïznï keri etmägä. Ale bügüngi vaχtta köp yoluχur, ki igi ata-an[a]dan, hörmätli, yaman, kendi erkinä oγlanlar keri bolurlar. Anïŋ üčün anïŋkibik oγlanlar χarγïšlïdïrlar.

79 kapitula. Kim čerüvgä barsa

Barïr egäč čerüvgä da öldürgäy anda kiši, anïŋkibik kiši öldürüči ari atalarnïŋ buyruχun[dan] (101v) yazïχ ornuna saγïšlanmagay, χaysïn ki biz dä saχlama klärbiz. Äγbät, anïŋkibik öldürüči borčlu bolur χosdovanel bolgay da lud͡z tartkay oχšaš[l]ï, törä alay buyurur.

80 kapitula. Pešäkârlarnïŋ

Egär pešäkâr kimesädän nemä oγurlasa pešäsin išlägändä kensiniŋ, χačan nemä išlämä bersälär, da tapulsa anïŋ ičinä, kensi uyalmaχï üčün 2 kez tölämäχ keräk oγurluχnu. Egär anïŋ üsnä sezmäsälär, kensi bilgäy kensiniŋ χïlïnganï bilä.

◇ Ermenilär bu ustavanï kendiläri arasïna saχlagaylar. Egär ermeni pešäkârï özgä d͡žïnsnïŋ bergänindän oγurlasa, χaysï törädä özgä d͡žïns olturuptïr, ol törä bilä ögütlänmäχ keräk.

81 kapitula. Naχïs toγgan oγlanlar üčün

Egär oγlan toγsa tilsiz yaχot χaysï özgä boγumlarïndan, ol čaχta anïŋkibik oγlan naχïs toγganïndan žaṛanklïχ etmäs atasïnïŋ-anasïnïŋ igilikinä, nečik to naχïslïχ bilä toγgan. Egär toγgandan soŋra yoluχsa naχïslïχ, budur aχsaχlïχ, soχurluχ, ya kelepänliχ, ya satamadan anïŋkibik telirgäy, ki ustan yeŋil bolgay, egär uslu da bolsa, χačan bolmagay turma, yatkay da kendi keräkin bolmagay tügällämä, da (102r) anïŋ χardašlarï ol išančta bolgaylar, ki Teŋri aŋar saγlïχ bergäy da naχïslïχïna boluškay, anïŋ ülüšün atasïnïŋ-anasïnïŋ χardašlarï saχlagaylar aŋar dirä, ki Teŋri aŋar saγlïχ bergäy. Egär saγaysa, keräk χardašlarï anïŋ ülüšün bergäylär aŋar. Egär saγaymasa, anïŋ χardašlarï keräk anïŋ ülüšü bilä saχlagaylar anï anïŋ ölüm kününä dirä.

82 kapitula. Bezirgânlik üčün

Bir bezirgân birsinä nemä χum(85r)aš satkay, da anïŋki bezirgân satkan χumašnï [=χumašï] χalp bolgay ya čürük, da bilgiy edi anïŋkibik kendiniŋ buzuχ χumašïn, da maχtagay, ant ičkäy, ki igidir, algïn, da aldagay algan kišini, da ol bezirgân, inanïp aŋar da maχtaganïna, algay, da soŋra anïŋkibik χumašnïŋ arasïna χalp bolgay ya čürük, da anï tanïχlatkay yaχšï kišilär bilä, kimgä tiyär inanma; da anïŋkibik χalp da čürük χumaš üčün, ki tapulgay, törä körgüziyir, ki anïŋkibik χalp da čürük χumašnï tiyär eyäsinä yänä χaytarma. Bu törä bu türlü saχlanmaχ keräk: egär kimesä at ya tuvar χara satkay kimesägä da tutungay aŋar könülük tibinä, ki nemä naχïslïχï yoχtur ol tuvarnïŋ, da soŋra algan kiši özgä türlü tapkan bolsa, bu da ol türlü, nečik aytïlïptïr yaman χumašlar üčün, ki naχïslïχï üčün tuvarnïŋ baχïlmaχ keräktir, anča dügül, ki čürük (85v) nemäni χaytargaylar ya yaman nemäni, anïŋkibik χumašnï satkan yarγudan ögütlänmäχ keräktir.

83 kapitula. Hranicalar üčün žaranglarnïŋ

Egär ki χaysï χonšularnïŋ arasïna hranicalar bolgay övlär arasïna da tüzdä rolâlar arasïna, da talaškaylar aralarïna, biri aytkay, menimdir, da 1-si aytkay, seniŋ dügül, menimdir, törä anï körgüzmästir, ki anïŋkibik iš ant bilä ayïrïlgay, yoχsa 2 yartïn igi könü tanïχlar χoygaylar, ki kimgä inanma bolgay, χaysï yartïn ki artïχ tanïχ bolgay, ki tanïχlïχ bergäylär könüsün, ol yanga bolmaχ keräk ol hranica.

84 kapitula. Xuc̣lar üčün

Xačan ki ketχoyalar da χartlar χoysalar kimesäni baχuc̣ï χuc̣larnï, [ki baχkaylar miskinlärni], χuc̣ta yatkanlarnïŋ baχkaylar ton-opraχlarïn, ašïn-suvun. A egär ki ol baχïčï kiši damâh etkäy, da kendinä yašïrgay χuc̣nuŋ kelišin, da därvešlärni ač saχlagay, ol borčludur, ki šaγavat et(86r)käy miskinlär üstünä, ki ačlïχ tartmagaylar da miskinlik, törä anï ögütlämäχ keräk šaγavatsïz, ayamïnča.

85 kapitula. Töräsi üčün vank‘larnïŋ

Egär kimesä ulu köktän, ya χanlïχ olturγučtan, ya rïcer, ya alpovut, ya žolner kelgäylär vank‘nïŋ salasïna, da klägäylär turma, da išitkäylär, ki vank‘ta daγïn igi yer bar turma, da bargaylar vank‘ka bïrγïlar bilä, naγaralar bilä, da čalïčïlar bilä, da χatïn kišilär dä birgä bolgaylar, da vank‘nïŋ harbẹti alarnï andan tïygay, da alarga körklü sözlär bilä sözlägäy, da χolgay alardan, ki kendiläriniŋ saγïšïndän tartïngaylar, egär ki harbẹtniŋ sözün da χoltχasïn nemägä tutmagaylar da turgaylar vank‘ta, anïŋkibiklär Teŋridän da ari atalardan χarγïšlïdïrlar. Xaysï iš χorχuludur išitmä dä. Zera vank‘ ari atalarnïŋ yeridir, anïŋ üčün χoygandïr, χaysï ki borč(86v)ludurlar χoltχa etmä Teŋridän χanlar üčün, da ulu biylär üčün, da barča k‘ristânlar üčün. Anïŋ üčün anïŋkibik kišilärgä tiymästir anïŋki χïlïnmaχ bilä vank‘ka

82 kapitula. Bezirgânlik üčün

Egär bir bezirgân birsinä nemä χumaš satsa, da anïŋki bezirgân satkan χumašnï [=χumašï] χalp bolgay ya čirik, da bilgiy edi anïŋkibik kendiniŋ buzuχ χumašïn, da maχtagay, ant ičkäy, ki igidir, algïn, da aldagay algan kišini, da ol bezirgân, inanïp aŋar da maχtaganïna, algay, da soŋra anïŋkibik χumašnïŋ arasïna χalp bolgay ya čirik, da anï tanïχlatkay yaχšï kišilär bilä, kimgä ki tiyär inanma; da anïŋkibik χalp da čirik χumašnï, ki tapulgay, törä körgüziyir, ki anïŋkibik χalp da čirik χumašnï tiyär eyäsinä yänä χaytarma. Bu törä bu türlü saχlanmaχ keräk: egär kimesä at ya tuvar χara satkay kimesägä da tutungay aŋar könülük tibinä, ki nemä naχïslïχï (102v) yoχtur ol tuvarnïŋ, da soŋra algan kiši özgä türlü tapkan bolsa, bu da ol türlü, nečik aytïptïr yaman χumašlar üčün, ki naχïslïχï üčün tuvarnïŋ baχïlmaχ keräktir, anča tügül, ki čirik nemäni χaytargaylar da yaman nemäni, anïŋkibik satkan χumašnï yarγudan ögütlänmäχ keräktir.

83 kapitula. Hranicalarï üčün žaṛanklarnïŋ

Egär ki χaysï χonšularnïŋ arasïna hranicalar bolgay övlär arasïna da tüzdä rolâlar arasïna, da talaškaylar aralarïna, 1-i aytkay, menimdir, da birsi aytkay, seniŋ tigül, menimdir, törä anï körgüzmästir, ki anïŋkibik iš ant bilä ayïrïlgay, yoχesä 2 yartïn igi könü tanïχlar χoygaylar, ki kimgä inanma bolgay, χaysï yartïn ki artïχ tanïχ bolgay, ki tanïχlïχ bergäylär könüsün, ol yanga bolmaχ keräk ol hranica.

84 kapitula. Xuçlarnïŋ

Xačan ki ketχoyalar da χartlar χoysalar kimesäni baχuçï χuçlarnï, ki baχkaylar miskinlärni, χuçta yatkanlarnïŋ baχkaylar ton-opraχïn, ašïn-suvun. A egär ki ol baχïčï kiši damâh etkäy, da kendinä yašïrgay χuçnuŋ kelišin, da därvešlärni ač saχlagay, ol borčludïr, ki šaγavat etkäy miskin(103r)lär üsnä, ki ačlïχ tartmagaylar da miskinlik, törä anï ögütlämäχ keräk šaγavatsïz, ayamïnča.

85 kapitula. Töräsi üčün vank‘larnïŋ

Egär kimesä ulu köktän, ya olturγučtan χanlïχ, ya rïcer, ya alpovud, ya žolner kelgäylär vank‘larnïŋ salasïna, da klägäylär turma, da išitkäylär, ki vank‘ta daγïn igi yer bar turma, da bargaylar vank‘ka bïrγïlar bilä, naγaralar bilä, da čalučïlar bilä, da χatïn kišilär dä birgä bolgaylar, da vank‘nïŋ harbẹti alarnï andan tïygay, da alarga körklü sözlär bilä sözlägäy, da χolgay alardan, ki kendiläriniŋ saγïšïndan tartïngaylar, egär ki harbẹtniŋ sözün da χoltχasïn nemägä tutmagaylar da turgaylar vank‘ta, anïŋkibiklär Teŋridän da ari atalardan χarγïšlï-dïrlar. Xaysï iš χorχuludïr išitmä dä. Zera vank‘ ari atalarnïŋdïr da alar-nïŋ yerläridir, anïŋ üčün χoygandïr, χaysï ki borčludïrlar χolma Teŋri-dän χanlar üčün, da ulu biylär üčün, da barča k‘risdânlar üčün. Anïŋ üčün anïŋkibik kišilärgä tiymästir anïŋki χïlïnmaχ bilä vank‘ka kirmä,

kirmä, nečik aytïlgandïr, yoχsa Teŋriniŋ χorχusu bilä kirmäχ keräk, da Teŋridän χolmaχ bilä, da tumluχ bermä yazïχlarga bošatlïχ üčün.

86 kapitula. Keraplarnïŋ buzulmaχï üčün

Egär ki kerap šähärgä yuvuχ buzulsa, tiyär, kermändän čïχïp kišilärgä bolušma da χutχarma tirlikni keraptan, ki tas bolmagay teŋizdä. Egär ki ol kermän kišiläri hadirlänip edilär esä anïŋkibik ig[i]likni kerapnïŋ talama, tiymäs anï etmä: buzulgan kerapnïŋ ulu ziyanï biyinä boldu ol kerapnïŋ sïnmaχï da batmaχï. Egär klämäsälär yaχšï köŋüldän bolušmaga, ol tirlikniŋ keräk 10-unčï ülüšün algaylar boluškan kišilär kendiläriniŋ emgäkläri üčün. Egär ki alarga az körün(86r)sä 10-unčï ülüš, keräk 5-inči ülüšün algaylar da özgäsin χaytargaylar eyäsinä, anïŋ üčün ki munïŋki išlär köp yoluχur teŋizdä. Ale ermeni töräsi bilä saχlanïr, ki munïŋkibik ziyandan nemä alïnmagay ol bolušmaχtan.

87 kapitula. Yäŋi sala olturγuzmaχ üčün

Egär kimesä yäŋi sala olturγuzma klägäy yäŋi tib üsnä, anï bolmas etmä χannïŋ erkindän bašχa. Egär anïŋkibik iš olturγuzgan bolsa, alay salačïlarga körgüzmäχ keräktirlär yer da yuχövnüŋ himin yasamaga, da soŋra salačïlarga övlärinä, da üläškäylär saban tüzlärin, bičänliklär, da özgä yerlärin, ne ki keräkläri bardïr, här biri bilgäy, ne üsnä olturuptïr. A egär pusta salanï kimesä klägäy el bilä olturγuzma, olturgaylar ol törä bilä da ol χïlïχ bilä, ne türlü burun edi.

88 kapitula. Övlärniŋ uzdat bermäχniŋ

Barča türlü bazar keräk, (87v) ki kendiniŋ küčinä bolgay da saχlangay, egär ki kimesä satkay ya algay mülklär öbgälärindän χalgan. Egär ki ata ya ana anïŋki mülklärni satma klägäylär kimesägä, anïŋkibik satïχ bolma bolmas, tek bilmäχi bilä oγullarnïŋ, da χardašlarnïŋ, da yuvuχlarnïŋ, kimlär ki žaranglïχ etkiy edilär. Anïŋkibik satïχ bolmaχ keräk anïŋkibik mülklärdä alarnïŋ bilmäχi bilä, da erki bilä, da tanïχlïχlarï bilä. Egär ki χaysï oγul, kensiniŋ atasïnda bolup, da klägäy satma mülk, anïŋkibik nemäni bolmas satmaga bilmäχindän da erkindän bašχa da dâdûlarïnïŋ da yuvuχlarïnïŋ erkindän bašχa. Egär ki könüsün alarnïŋ bilmäχlärindän bašχa, da alarnïŋ tanïχlïχlarïndan, da sözlärindän bašχa ol ig[i]liklärni, χaysï ki yoγarï belgilidir, kimesägä satsa alarnïŋ erkindän bašχa, soŋra anïŋ oγullarï ya yovuχlarï, kelip, bolurlar ol algan kišini keri etmägä törä (88r) bilä ol mülklärdän. Egär anïŋkibik mülklär yazïlgan bolsa keŋäšläri bilä, da tanïχlïχlarï bilä, da erkläri bilä bu aytïlgan kišilärniŋ, da anïŋkibik satmaχlïχ miskinliktän kelgän bolgay, 1 yïlga dirä yuvuχlarï bolurlar törä bilä keri etmägä algan kišini. A egär könüsün yaχšï köŋül bilä sattïlar esä kendiläriniŋ keräkläri üčün ol mülklärni da toχtadï esä ol bazar, keräk ki kendiniŋ küčinä χalgay. Xaysï bazarnïŋ bilinmäχliχi bolmaχ keräk ermeni

nečik aytïlgandïr, yoχsa Teŋriniŋ χorχusu (103v) bilä kirmäχ keräk, da Teŋridän χolmaχ bilä, da tumluχ bermä yazïχlarga bošatlïχ üčün.

86 kapitula. Keraplarnïŋ da buzulmaχï üčün

Egär ki kerap šähärgä yuvuχ buzulsa, tiyär, kermän[dän] čïχïp kišilärgä bolušma da χutχarma tirlikni keraptan, ki tas bolmagay teŋizdä. Egär ki ol kermän kišiläri hadirlänip edi esä anïŋkibik igilikni kerapnïŋ talama, tiymäs anï etmä: buzulgan kerapnïŋ ulu ziyanï biyinä boldu ol kerapnïŋ snamaχï [=sïnmaχï] da batmaχï. Egär klämäsälär yaχšï könülüktän [=köŋülündän] bolušma, ol tirliknïŋ 10-unčï ülüšün keräk algaylar boluškan kišilär kendilärininŋ emgäkläri üčün. Egär ki alarga az körünsä 10-unčï ülüš, keräk 5-inči ülüšün algaylar da özgäsin χaytargaylar eyäsinä, anïŋ üčün ki munuŋki išlär köp yoluχur teŋizdä. Ale ermeni töräsi bilä saχlanïr, ki munuŋkibik ziyandan nemä alïnmagay ol bolušmaχtan.

87 kapitula. Yäŋi sala olturγuzmaχ üčün

Egär kimesä yäŋi sala olturγuzma klägäy yäŋi tib üsnä, anï bolmas etmä χannïŋ erkindän bašχa. Egär anïŋkibik iš olturγuzgan bolsa, alay salačïlarga körgüzmäχ keräktirlär yer yïχövnüŋ himin yasamaga, da soŋr(104r)a salačïlarga övlärinä, da üläškäylär saban tüzlärin, bičänliklär, da özgä yerlärin, ne ki keräkläri bardïr, här 1-i bilgäy, ne üsnä olturuptïr. A egär pusta salanï kimesä klägäy el bilä olturγuzma, olturgaylar ol törä bilä da ol χïlïχ bilä, ne türlü burun edi.

88 kapitula. Övlärniŋ uzdat bermäχniŋ

Barča türlü bazar keräk, ki kendiniŋ küčinä bolgay da saχlangay, egär kimesä satkay ya algay mülklär öbgälärindän χalgan. Egär ki ata ya ana anïŋki mülklärni satma klägäylär kimesägä, anïŋkibik satïχ bolma bolmas, tek bilmäχi bilä oγullarnïŋ, da χardašlarnïŋ, da yuvuχlarnïŋ, kimlär ki žaṛanklïχ etkiy edilär. Anïŋkibik satïχ bolgay keräk anïŋkibik mülklärdä alarnïŋ bilmäχi bilä, da erki bilä, da tanïχ[lïχ]larï bilä. Egär ki χaysï oγul, kendiniŋ atasïnda bolup, da klägäy satma mülk, anïŋkibik nemäni bolmas satmaga bilmäχin[dän] da erkindän bašχa da dâdûlarïnïŋ da yuvuχlarïnïŋ erkindän bašχa. Egär ki könüsün alarnïŋ bilmäχindän bašχa, da alarnïŋ tanïχ[lïχ]larïndan, da sözlärindän bašχa ol igiliklärni, χaysï ki yoγarï belgilidir, kimesä[gä] (104v) satsa alarnïŋ erkindän bašχa, soŋra anïŋ oγullarï ya yuvuχlarï bolurlar, kelip, ol algan kišini keri etmägä törä bilä ol mülklärdän. Egär anïŋkibik mülklär yazïlgan bolsa keŋäšläri bilä, [da tanïχlïχlarï bilä], da erkläri bilä bu aytïlgan kišilärniŋ, da anïŋkibik satmaχlïχ miskinliktän kelgän bolgay, 1 yïlga dirä yuvuχlarï bolurlar törä bilä keri etmägä algan kišini. A egär könüsün yaχšï köŋül bilä sattïlar esä kendilärininŋ keräkläri üčün ol mülklärni da toχtattï esä ol bazar, keräk ki kendiniŋ küčünä χalgay. Xaysï bazarnïŋ bilinmäχliχi

yarγučïlarïnïŋ alnïna. Da ol yarγučïnïŋ mühürünüŋ tibinä bitik uzdat bergäy satun algan mülklärni toχtatmaga berilgän bolgay. Nečik bitikläri, alay könülükläri, nečik möhürläri tibinä χanlïχnïŋ olturγučunuŋ berildi barča d͟žïnsnïŋ bilmäχi bilä tügällänmäχi etärlär, alay oχ anïŋkibik bitiklär ermeni yarγučïsïnïŋ möhürünüŋ tibinä aytïlgan išlärni bergän alay (88v) oχ χuvatlarï bardïr, anïŋ üčün ki munïŋkibik buyruχundan da küčündän čïχtï korol'nuŋ olturγučundan.

◇ Bu buyruχnuŋ yeri bardïr χoluna ermenilärniŋ, anïŋ üčün ki yarγučïsï alarnïŋ voyttur kermänniŋ töräsindän nemeckiy da Marïmborknuŋ.

89 kapitula. Üläšinmäχläri toγma χardašlarnïŋ

Egär χardašlar aralarïna atalarïnïŋ ölümündän soŋra ig[i]liklärin, egär mülklärin, egär özgä nemä, ki üläšingäylär 1 ölčöv tibinä, äväl, ne ki üläšmä bašlagaylar yergä bilä, barča ištän burun keräk χardašlar atasïnïŋ ölümündän soŋra χoymaga d͟žehezlärin da ülüšlärin kendiläriniŋ χatunlarïnïŋ, anïŋkibik d͟žehez da ülüšlärin, ne türlü ki keltiriptir här biri d͟žehezin atalarïnïŋ övindän köp mi, az mï χod͟žalarïna, da χatïnlarïnïŋ d͟žehezlärin keri χoyup, andan soŋra χardašlar, ne ki χalsa atalarïndan ig[i]liklär, kendi aralarïna ülüš (89r) etkäylär 1 tekši teŋ da könülük bilä.

Egär ki χaysï χardašlardan üläšmäχtän burun nemä atasïnïŋ tirlikindän alïp edi esä, anï barča keräk ülüškä χoygay, här biri χardaš üläšingändän soŋra kendi ülüšünä eyä bolur, bu türlü törä körgüziyir.

90 kapitula. Ögütlämäχ üčün oγrunï

Törä buyurïyïr här biri oγrunu oγurluχ nemä bilä belgili törä alnïna keltirgänni ögütlägäylär furka bilä.

91 kapitula. Töräsi üčün oγrularnïŋ da χaraχčïlarnïŋ

Oγrunu da χaraχčïnï kendiläriniŋ sïŋarlarï bilä yïχöv alarnï saχlamas, ale törä alarnï ölüm bilä tas etiyir, anïŋ üčün oγru da χaraχčïlar sïŋarlarï bilä kendiläriniŋ här kün ölümlü bolgaylar. Alay oχ, egär kimesä kišini oγurlagïy edi ya χaraχlagïy edi χaraχčïlïχ bilä, χačan Yäŋi da Eski Törä ol türlü buyurur, anïŋkibik ölüm bilä tas bolgay.

92 kapitula. Xullar üčün, (89v) ki yebergäy biyi kendi keräkinä

Xačan biyi yebergäy χulun kendi keräkinä yolga da türlü türlü išlär yoluχur yolda, egär anïŋkibik χulga yolda nemä yoluχkïy edi, a χul klämägiy edi barma ol yolga, a biyi anï anïŋkibik yolga küč bilä keltirgiy edi, ki bargay, da anïŋkibik yoldan p‘orcut‘iun yoluχkay χulga, da biyi küč bilä yeberip edi ol yolga, biyi egridir ol iškä. Egär χulu biyiniŋ bilmäχindän bašχa bardï esä ol yolga da anda nemä satamaga yoluχkay, ol ištän biyi egri tigül, ne ziyanlï.

bolmaχ keräk ermeni yarγučïlarïnïŋ alnïna. Da ol yarγučïnïŋ mühürü tibinä bitik uzdat bergäy satun algan mülklärni toχtatmaga berilgän bolgay. Nečik bitikläri, alay könülükläri, nečik möhürläri tibinä χanlïχnïŋ olturγučnuŋ berildi barča d͡žïnsnïŋ bilmäχi bilä tügällänmäχi etärlär, alay oχ anïŋkibik bitiklär ermeni yarγučïsïnïŋ möhürünüŋ tibinä aytïlgan išlärni bergän alay oχ χuvatlarï bardïr, anïŋ üčün ki munuŋkibik buyruχundan da küčündän čïχtï korol'nuŋ olturγučundan.

◇ Bu buyruχnuŋ eri bardïr χoluna ermenilärniŋ, anïŋ üčün ki yarγučïsï alarnïŋ voyttïr kermänniŋ töräsindän nemeckiy da Marïmborknuŋ.

(105r) 89 kapitula. Üläšinmäχi toγma χardašlarnïŋ

Egär χardašlar aralarïna atalarïnïŋ ölümündän soŋra igiliklärin, egär mülklärin, egär özgä nemä, ki üläšingäylär 1 ölčöv tibinä, äväl, ne ki üläšmä bašlagaylar yergä bilä, barča ištän burun keräk χardašlar atasïnïŋ ölümündän soŋra χoymaga d͡žehezlärin da ülüšlärin kendiläriniŋ χatunlarïnïŋ, anïŋkibik d͡žehez da ülüšläriniŋ [=ülüšlärin] χatïnlarïnïŋ, ne türlü ki keltiriptir här 1-i d͡žehezin atalarïnïŋ d͡žehezin da analarïnïŋ övindän az mï, köp mi χod͡žalarïna, da χatunlarïnïŋ d͡žehezlärin keri χoyup, andan soŋra χardašlar, ne ki χalsa atalarïndan igiliklär, kendi aralarïna ülüš etkäylär 1 tekši teŋ da könülük bilä.

Egär ki χaysï χardašlarïndan üläšmäχtän burun nemä atasïnïŋ tirlikindän alïp edi esä, anï keräk barča ülüškä χoygay, här 1-i χardaš üläšingändän soŋra kendi ülüšünä eyä bolur, bu türlü törä körgüzüyür.

90 kapitula. Ögütlämäχ üčün oγrunu

Törä buyuruyur här 1-i oγrunu oγurluχ nemä bilä belgili törä alnïna keltirgänni ögütlägäylär furka bilä.

(105v) 91 kapitula. Töräsi üčün oγrularnïŋ da χaraχčïlarnïŋ

Oγrunu da χaraχčïnï kendiläriniŋ sïŋarlarï bilä yïχöv alarnï saχlamas, ale törä alarnï ölüm bilä tas etiyir, anïŋ üčün oγru da χaraχčïlar sïŋarlarï bilä kendiläriniŋ här kün ölümlü bolgaylar. Alay oχ, egär kimesä kišini oγurlagay edi ya χaraχlagïy edi χaraχčïlïχ bilä, χačan Yäŋi da Eski Törä ol türlü buyurur, anïŋkibik ölüm bilä tas bolgay.

92 kapitula. Xullar üčün, ki yebergäy biyi kendi keräkinä

Xačan biyi yebergäy χulun kendi keräkinä yolga da türlü türlü išlär yoluχur yolda, egär anïŋkibik χulga yolda nemä yoluχkïy edi, a χul klämägiy edi barma yolga, a biyi [anï] anïŋkibik yolga küč bilä keltirgiy edi, ki bargay, da anïŋkibik yoldan p‘orcut‘iun yoluχkay χulga, da biyi küč bilä yeberip edi ol yolga, biyi egridir ol iškä. Egär χulu biyiniŋ bilmäχindän bašχa bardï esä ol yolga da anda nemä satamaga yoluχkay, ol ištän biyi egri tigül, a ne ziyanlï.

93 kapitula. Kimesä yat kišiniŋ χulun kendi keräkinä yebergäy iškä

Egär kimesä kišiniŋ χulun yebersä kendi išinä da ol χulga yolda nemä satama yoluχkay, ki tas bolgay, ol čaχta ol, kim ki anï yeberdi anïŋkibik yergä anïŋ biyiniŋ erkindän bašχa, borčludur anïŋ χanïna. Anïŋ üčün törä buyurïyïr, ni 1 kimesä bolmastïr buyruχ etmä özgäniŋ χulu(90r)na, kimniŋ ki kendi χulu bolmasa. Anïŋ üčün yarγučïnïŋ töräsidir, ki anïŋkibik išni baχkay, ne türlü χïlïχ bilä ol χulnu anïŋkibik yolga ziyanlï yeberip edi, ya ne säbäptän aŋar ölüm yoluχtu.

94 kapitula. Yalga tutkan χullarnï[ŋ]

Egär kimesä χul yalga tutsa da χul aytkay biyinä, yeber meni, keräkimä kendimniŋ barïyïm, da biyi klämägäy anï yebermä ol yolga, a χulu biyiniŋ sözünä nemä bermägäy da bargay kendi išinä, da anda aŋar yoluχkay ölüm, anïŋkibik iškä biyi egri tügül. Egär anïŋki yolga biyi yebersä χulun kendi erki bilä, da özgä kišilär aytkay aŋar, ki yebermä ol yolga, da anïŋkibik yebermäχtän yolda nemä p'orcut'iun yoluχsa, anïŋ biyi anïŋ üčün egri bolur yaman yoluχmaχ üčün χuluna.

95 kapitula. Tuvar χara üčün, ki sačovga kirgäy, da oboraga yapkaylar

Egär kimesäniŋ tuvarï kirgäy sačovga χïšnïŋ ya äválbaharnïŋ, ol, kim(90v)niŋdir sačovlar, χaysï ki tuvar kiriptir, keräkmästir ne 1 nemä bilä tövmä ya anï naχïs etmä, tek anïŋkibik tuvarnï kensiniŋ oborasïna yapkay. Egär anïŋki tuvarnï sačov eyäsi öldürsä, tölämäχ keräk. Egär soχraytsa, ya ayaχïn [=müŋüzün] sïndïrsa küč bilä, albo χuyruχun keskäy, ya ayaχïn aχsatkay, yarγučïlar anï baχkaylar, yergäsi bilä bilip da igi täräzülägäylär, χaysïn ki aytïlgan satamalardan ol, kim ki bolgïy edi yaman etüči munïŋkibik išlärdän, ol tuvarnïŋ 4-ünči ülüšün tölämäχ keräk. Egär ki andan burun tuvar eyäsinä ayttïlar esä, ki kendiniŋ tuvarïn yaχšï közätniŋ tibinä saχlagay, ki sačovda ziyan etmägäy, ol tuvarïn kendiniŋ tïymagay, ol čaχta yarγučïlar anïŋkibik išni baχmaχ keräk tanïχlïχka körä da bilingänlärinä körä.

96 kapitula. Anïŋ üčün, ki kimesäniŋ atïn üčkürtkäy

Kimesä kimesäniŋ atïn üčkürt(91r)käy tibinä, kläp alay, ki üstünä olturgan kišini χorχup salgay, da ol olturgan kiši, yïχïlïp attan, ölgäy, anïŋkibik iš yarγusu özgä türlü bolmas bolma, tek alay, nečik öldürgän kišiniŋ bašï üčün. Nečik törä buyursa yazïlgan bašï üčün, ol, kim ki üčkürttü atnï da säbäp boldu satamaga, tölär bašïn χardašlarïna da yuvuχlarïna. Da ol yïχïlgan attan egär tiri χalsa, da egär naχïs bolgay χaysï boγumuna da teniniŋ, ol čaχta ol, kim ki ürküttü atnï, tölägäy hakimlikin da χard͡žïn, egär ki gälägdän dä etti esä, anïŋkibik törä bolmaχ keräk. Egär ki kendi at kišiniŋ seziklikindän ürkkäy da üstünä olturgan kišini salgay da salgan kiši ölgäy ya naχïs bolgay, anïŋ üčün

93 kapitula. Yat kišiniŋ χulun kendi keräkinä kimesä yebergäy iškä

Egär kimesä kišiniŋ χulun yebersä (106r) kendi išinä da ol χulga yolda nemä yoluχkay satama, ki tas bolgay, ol čaχta ol, kim ki [anï] yeberdi anïŋkibik yergä anïŋ biyiniŋ erkindän bašχa, borčludïr anïŋ χanïna. Anïŋ üčün törä buyurur, ni 1 kimesä bolmastïr buyruχ etmä özgäniŋ χuluna, kimniŋ ki kendi χulu bolmasa. Anïŋ üčün yarγučïnïŋ töräsidir, ki anïŋkibik išni baχkay, ne türlü χïlïχ bilä ol χulnuŋ [=χulnu] anïŋkibik yolga ziyanlï yeberip edi, da ne säbäptän aŋar ölüm yoluχtu.

94 kapitula. Yalga tutkan χullarnïŋ

Egär kimesä χul yalga tutsa da χul aytkay biyinä, yeber meni, keräkimä kendimniŋ barïyïm, da biyi klämäy anï yebermä ol yolga, a χulu biyiniŋ sözünä nemä bermäy da bargay kendi išinä, da anda aŋar yoluχkay ölüm, anïŋkibik iškä biyi egri tigül. Egär anïŋki yolga biyi yebersä χulun kendi erki bilä, da özgä kišilär aytkay aŋar, yebermä ol yolga, da anïŋki yebermäχtän yolda nemä p'orcut'iun yoluχsa, anïŋ biyi anïŋ üčün egri bolur yaman yoluχmaχ üčün χuluna.

95 kapitula. Tuvar χara üčün, ki sačovga kirgäy, da oboraga yapkaylar

(106v) Egär kimesäniŋ tuvarï kirgäy sačovga χïšnïŋ ya ävälbaharnïŋ, ol, kimniŋdir sačovlar, χaysï ki tuvar kiriptir, keräkmästir ne 1 nemä bilä tövmägä ya anï naχïs etmä, tek anïŋkibik tuvarnï kensiniŋ oborasïna yapkay. Egär anïŋkibik sačov eyäsi tuvarnï öldürsä, tölämäχ keräk. Egär soχraytsa, ya ayaχïn [=müŋüzün] sïndïrsa küč bilä, albo χuryuχun keskäy, ya ayaχïn aχsatsa, yarγučïlar anï baχkaylar, yergäsi bilä bilip da igi täräzülägäylär, χaysïn ki aytïlgan satamalardan ol, kim ki bolgïy edi yaman etüči munuŋki išlärdän, ol tuvarnïŋ 4-ünči ülüšün tölämäχ keräk. Egär ki andan burun tuvar eyäsinä ayttïlar esä, ki kensiniŋ tuvarïn yaχšï közät tibinä saχlagay, ki sačovga ziyan etmägäy, da ol tuvarïn kensiniŋ tïymagay, ol čaχta yarγučïlar anïŋkibik išni baχmaχ keräk tanïχlïχka körä da bilgänlärinä körä.

96 kapitula. Kimesä kimesäniŋ atïn üčkürtkäy

Egär kimesä kimesäniŋ atïn üčkürtkäy tibinä kläp, kläp, ki üsnä olturgan kišini χorχup salgay, da olturgan kiši, yïχïlïp attan, ölgäy, anïŋkibik išniŋ yarγusu özgä türlü bolmas bolma, tek alay, nečik öldürgän kišiniŋ (107r) bašï üčün. Nečik törä buyursa yazïlgan, ol, kim ki üčkürttü atnï da säbäp boldu satamaga, tölär bašïn χardašlarïna da yuvuχlarïna. Da ol yïχïlgan attan tiri χalsa, da egär naχïs bolsa χaysï buγumunda teniniŋ, ol čaχta ol, kim ki ürküttü atnï, tölägäy hakimlikin da χard̲ẕïn, egär ki gälägdän dä etti esä, anïŋkibik törä bolmaχ keräk. Egär ki at kendi kišiniŋ seziklikindän ürkkäy da üsnä olturgan kišini salsa da salgan kiši ölgäy ya naχïs bolgay, anïŋ üčün ne 1 kimesä ne 1

ne 1 kimesä ne 1 söz kötürmäs da ziyan borčlu bolmas, anïŋ üčün ki atlar köp ürkäk da köp χïlïχlarï bardïr, egär ki χaysï χïlïχ bilä yoluχkïy edi, nečik munda yazïlïptïr, törä yoluχkan iškä körä ol, ne ki (91v) bolsa törä bilä könülük, anï buyurgay.

97 kapitula. Kimesä kiši öldürgäy könüsün albo satamadan

Kiši öldürmäχ kläminčä munïŋki χïlïχ bilä bolur: egär kimesä otun čapkanda balta bilä, da balta tüškiy edi sapïndan da kiši öldürgäy, kimni dä bolsa, albo kimesä taš bilä ya aγač bilä [atsa], daγïn egär kimesä yemišli teräk üsnä aγač bilä atsa ya taš bilä da kišini öldürgäy, ya usta šägertin öldürgäy körminčä, ya ata oγlun, ya biy χulun, ya bikä χuluχčïsïn, ya χardaš χardašnï, ya 1 kimesä özgäni klämiyin öldürsä, ya ne türlü iš bilä aytïlgan, ya atlar arabanï alïp χačkanda tïyalma bolmasa da kišini öldürsä, ya kiyikkä čïχkanda kiyikčilär da oχ atkaylar kiyikkä ormanda ya tüzdä ol saγïš bilä, ki kiyikni urgay, da ol oχ, [ki] kiyikniŋ üstünä atïldï, da kišini öldürgäy, anïŋkibik öldürmäχ kišini klämiyin öldürmäχlärdir.

A kläp öldürmäχ könüsün bu türlüdür, ki yügür(92r)gäy biri biriniŋ artïndan, ki anï kläp öldürgäy, da ol, anï χuvïyïr, χaytïp, ol anï öldürgäy, ol, [ki] anï χuvïyïr edi, yänäči χaraχčïlar da soyučïlar, ki klägäylär öldürmägä yolču[n]nu da yürügän kišini emin, da alar, ayap tamaχlarïn, χaysïn ki χaraχčïlar öldürmä klädi, χaytïp, alar ol χaraχčïlarnï öldürgäylär, ya 1 kimesä čerüvdä bolgay, kendiniŋ dušmanïn övdägi anda tapup, öldürgäy köŋlü bilä, ya 1 kimesä kečä bilä kläp kimesäniŋ yolun algay anï öldürmäχ üčün, ya yaman χatun kläp kendiniŋ χod͟žasïn otalagay, ya kimesä kimesäni paχilliktän otalagay da öldürgäy. Munïŋkibik säbäplär bilä aytïlgan bolur öldürmäχliχ saγïštan kläp, alay, nečik χïlïč bilä etilgän bolgay. Egär kimesä er kišini ya χatïn kišini aytïlgan χïlïχ bilä öldürgäy, yazïlgan törä bilä anïŋ bašïn tölämäχ keräk.

98 kapitula. Isқlдr ьсқьn, ki salada bolur

Egär ki kimesä rikadan, χaysï ki sal(92v)ada barïyïr, da kimesä yol etkäy suvga kensi baχčasïna suvarmaχ üčün, da ol suvnu kendiniŋ keltirmäχindän baχmagay, da anïŋ baχ[ma]maχïndan suv χonšusuna ziyan etkäy, da anïŋkibik suvnu, ki keltirmäχindän χonšusuna aŋlatmagay, anïŋkibik ziyannï ol kiši tölämäχ keräk, ki suvnu keltirip edi. Kimlär ki töziyir anïŋkibik aytïlgan ziyannï, χïlïχ bilä keräk ki kišilär bilä anï tanïχlatkaylar da belgili etkäylär törä yanïna, keräk tölägäy bolgan ziyanlarïn anïŋ.

99 kapitula. Biliksiz hakimlär üčün

Yïγï yoluχur kišilär bermä hakimlikkä, anïŋ üčün ad͟žämilikindän hakimniŋ, ya övränmämäχliχindän hakimniŋ, ya biliksiz bermäχindän hakimlikni kišini öldürgäy, yaχot öč χuvup, yaχot ad͟žämilikindän yaman hakimlik berirlär kišigä, ya hakim šägertin tügäl övrätmägän χastaga

söz kötürmäs da ziyan borčlu bolmas, anïŋ üčün ki atlar köp ürkäk bolur da köp χïlïχlarï bardïr, egär ki χaysï χïlïχ bilä yoluχkïy edi, nečik munda yazïlïptïr, törä yoluχkan iškä körä ol, ne ki bolsa törä bilä könülük, anï buyurgay.

97 kapitula. Kimesä kiši öldürgäy könüsün albo satamadan

Kiši öldürmäχ kläminčä munuŋki χïlïχ bilä bolur: egär kimesä otun čapkanda balta bilä, da balta tüškiy edi sapïndan da kiši öldürgäy, kimni dä bolsa, albo kimesä taš bilä ya aγač bilä atsa, daγïn egär kimesä yemišli teräk üsnä (107v) aγač bilä atsa ya taš bilä da kišini öldürgäy, ya usta šegertin öldürgäy körminčä, ya ata oγlun, ya biy χulun, ya bikä χuluχčïsïn, ya χardaš χardašnï, ya 1 kimsä özgäni klämiyin öldürgäy, ya ne türlü iš bilä aytïlgan, ya atlar arabanï alïp χačkanda tïyma bolmasa da kišini öldürsä, ya kiyikkä čïχkanda kiyikčilär oχ atkaylar kiyikkä ormanda ya tüzdä ol saγïš bilä, ki kiyikni urgay, da ol oχ [ki] kiyikniŋ üsnä atïldï, da kiši öldürgäy, anïŋkibik öldürmäχ kišini klämiyin ol öldürmäχlärdir.

A kläp öldürmäχ könüsün bu türlüdir, ki yügürgäy 1-i biriniŋ artïndan, ki anï kläp öldürgäy, da ol, anï χuvuyur, χaytïp, ol anï öldürgäy, ol, ki anï χuvïy edi, yänäči salačïlar [=χaraχčïlar] da soyučïlar, ki klägäylär öldürmägä yolčunnu da yügürgän kišini emin, da alar, ayap tamaχlarïn, χaysïn ki χaraχčïlardïr [=χaraχčïlar] öldürmä klädi, χaytïp, ol χaraχčïlarnï urgaylar [=öldürgäylär], ya 1 kimesä čerüvdä bolgay, kendiniŋ dušmanïn üvdägi anda tapup, öldürgäy köŋlü bilä, ya 1 kimesä kläp kečä kimesäniŋ yolun algay anï öldürmäχ üčün, ya yaman χatïn kläp kendiniŋ χod͡žasïn otalagay, ya kimesä kimesäni paχilliktän otalagay da öldürgäy. Mun(108r)uŋkibik säbäplär bilä aytïlgan bolur öldürmäχliχ saγïštan kläp, alay, nečik χïlïč bilä etilgän bolgay. Egär kimesä er kišini ya χatïn kišini aytïlgan χïlïχ bilä öldürgäy, yazïlgan törä bilä anïŋ bašïn tölämäχ keräk.

98 kapitula. Išlär üčün, ki salada bolur

Egär kimesä rikadan, χaysï ki salada barïyïr, da kimesä yol etkäy suvga kensi baχčasïna suvarmaχ üčün, da ol suvnu kendiniŋ keltirmäχindän baχmagay, da anïŋ baχ[ma]maχïndan suv χonšusuna ziyan etkäy, da anïŋkibik suvnu, ki keltirmäχindän χonšusuna aŋlatmagay, anïŋkibik ziyannï ol kiši tölämäχ keräk, ki suvnu keltirip edi. Kimlär ki töziyirlar anïŋkibik aytïlgan ziyannï, χïlïχ bilä keräk ki kišilär bilä anï tanïχlatkaylar da belgili etkäylär törä yanïna, keräk tölägäy bolgan ziyanlarïn anïŋ.

99 kapitula. Biliksiz hakimlär üčün

Yïγï yoluχur kišilär bermä hakimlikkä, anïŋ üčün ad͡žämiliktän ya övränmämäχindän hakimniŋ ya biliksiz bermäχindän hakimlikni kišini öldürgäy, yaχot öč χoyup, yaχot ad͡žämilikindän yaman hakimlik berirlär kišigä, ya hakim šägertin tügäl övrätmägän χastaga yebergäy, da

yebergäy, da anïŋki säbäptän kiši ölgäy, bašï tölänmäχ keräk yazïlgan (93r) törägä körä. Aytïlgan mahanalar ölgän kišiniŋ hakim da šägert borčlu bolurlar ol kišiniŋ bašïn tölämä. Egär χasta kiši klämäsä kendiniŋ hakimin[iŋ] išitmä sözün da anïŋkibik χasta ölgäy, hakim anda egri tigül.

100 kapitula. Kimesä ki küč bilä yebergän bolgay χayda esä, kendi erki bilä barmagay

Egär kimesä kimesäni küč bilä iškä yebersä kendi erkindän bašχa, yemišli teräk üsnä minmä da ol teräktän yemiš silkmä, albo aχïn suv ötläš barma ol klämägän kišigä, ya aytkay at üstünä olturmaga övränmägän, neukïy, da anïŋkibik yoluχkan išlärdä ki aŋar ölüm kelgäy, kimni ki küč bilä yeberdilär, anïŋkibikkä, kim ki säbäp bolur, borčlu bolur bašïn, anïŋkibik kimsäni oχšaššïz iškä klämägängä keltirdi anï anïŋkibik satamaga.

101 kapitula. Isčilär üčün yalga tutkan ne iškä dä bolsa

Xačan ki isčilärni sözlärlär ne iškä dä bolsa sïŋarlarï bilä išlämä-(93v)gä, da anïŋkibik isčilärdän biri eksik išlägäy 1-sindän, törä yanïna keräk aytkaylar, χaysï ki artïχ išlägäy aralarïna, aŋar artïχ tölämäχ keräk išinä körä anïŋ, a kim eksik išläptir, eksik iš bahasï algay.

102 kapitula. Töräsi pastuχlarnïŋ

Xačan ki pastuχlar yalga kirirlär kütmägä barča türlü d͟žïnsïn tuvar χaradan, d͟žanavarlar d͟žâht bilä kütmäχ keräk da igi közätmäχ keräk, ki bolmagay ziyan kiyiktän tuvar χaraga čeredada. Pastuχnuŋ yaman kütmäχindän yoluχkïy edi egär yoluχmaganïna kütüčiniŋ dä ziyan bolgïy edi, pastuχ tölämäχ keräk anïŋkibik ziyannï. Egär pastuχnuŋ vaχtïna ol ziyan yoluχsa da küči yetmägäy ol satamanï keri etmägä, keräk eyäsin keltirgäy, kimgä ki ziyan boluptïr, ol yerdä. Egär χaysï tuvar čeredadan säbäpindän pastuχnuŋ tas bolgay, keräk kendi tölägäy. Egär kendi kütüčidän ziyan bolsa aγač (94r) bilä urmaχtan, ya taš bilä, ya nemä bilä atmaχtan naχïs etkiy edi ya öldürgiy edi, ziyanïn tölämäχ keräk. Egär tuvar χara biri birin öldürsä, anïŋkibik išni törä ayïrmaχ keräk kensiniŋ küčü bilä.

103 kapitula. Kim ki nemä bersä yïχövgä

Egär kimesä nemä bergäy yïχövgä yaχšï köŋüldän — borlalïχ, ya öv, ya tiyirmän, ya saban yeri, ya muŋar körä özgä nemä, da χaysï yïχövgä nemä bersälär, da ol yïχöv χïsmätsizliχindän ya özgä nemä satamadan küygäy, egär kermändä bolsa ya salada anïŋkibik yïχöv, ol čaχta anïŋkibik ig[i]liktän, ki berilip edi yïχövgä, aχpašnïŋ bilmäχi bilä ol kelišlärni yïγgaylar da anïŋkibik kelišlärdän yïχövnü yasagaylar. Egär ol yïχövnü burungi yerinä yasama bolmasalar, anïŋ üčün ki ol kišilär, yïχövnüŋ žoγovurtu, ki ol yïχövgä baχarlar edi, ol kišilär özgä yarï bargïy edilär turmaga, äγbät, keräk yïχöv yasalgay (94v) ol aytïlgan

anïŋki säbäptän kiši ölgäy, bašï tölänmäχ keräk yazïlgan törägä körä. Aytïlgan mahanalar ölgän kišiniŋ hakim (108v) da šegert borčlu bolurlar ol kišiniŋ bašïn tölämä. Egär χasta kiši klämäsä kendiniŋ hakiminiŋ sözün išitmä da anïŋkibik χasta ölgäy, hakim anda egri dügül.

100 kapitula. Kimesä ki küč bilä yebergän bolgay χayda esä, kendi erki bilä barmagay

Egär kimesä kimesäni küč bilä iškä yebersä kendi erkindän bašχa, yemišli teräk üsnä minmä da ol teräktän yemiš silkmä, albo aχïn suv ötläš barma ol klämägän kišigä, ya aytkay at üsnä olturmaga övränmägän kišigä, neukïy, da anïŋkibik yoluχkan išlärdä ki aŋar ölüm kelgäy, kimni ki küč bilä yeberdilär, anïŋkibikkä, kim ki säbäp bolur, borčlu bolur bašïn, anïŋkibik kimsäni oχšašsïz iškä klämägängä keltirdi anï anïŋkibik satamaga.

101 kapitula. Iščilär üčün yalga tutkan ne iškä dä bolsa

Xačan ki iščilärni sözlärlär ne iškä dä bolsa sïŋarlarï bilä išlämägä, da anïŋkibik iščilärdän biri eksik išlägäy birsindän, törä yanïna keräk aytkaylar, χaysï ki artïχ išlägäy aralarïna, aŋar artïχ tölämäχ keräk išinä körä anïŋ, a kim eksik išläptir, eksik iš bahasï algay.

102 kapitula. Töräsi pastuχlarnïŋ

Xačan ki pastuχlar yalga kirir(109r)lär kütmägä barča türlü d̮žïnsïn tuvar χaradan, d̮žanavarlar d̮žâht bilä kütmäχ keräk da igi közätmäχ keräk, ki bolmagay ziyan kiyiktän tuvar χaraga čeredada. Da pastuχnuŋ yaman kütmäχindän yoluχkïy edi egär yoluχmaganïna kütüčiniŋ dä ziyan bolgïy edi, pastuχ tölämäχ keräk anïŋkibik ziyannï. Egär pastuχnuŋ vaχtïna ol ziyan yoluχsa da küčü etmägäy ol satamanï keri etmägä, keräk eyäsin keltirgäy, kimgä ki ziyan boluptïr, ol yerdä. Egär χaysï tuvar čeredadan säbäpindän pastuχnuŋ tas bolgay, keräk kendi tölägäy. Egär kendi kütüčidän ziyan bolsa aγač bilä urmaχtan, ya taš bilä, ya nemä bilä atmaχtan naχïs etkiy edi ya öldürgiy edi, ziyanïn tölämäχ keräk. Egär tuvar χara 1-i birin öldürsä, anïŋkibik išni törä ayïrmaχ keräk kensiniŋ küčü bilä.

103 kapitula. Kim ki nemä bersä yïχövgä

Egär kimesä nemä bergäy yïχövgä yaχšï köŋüldän — borlalïχ, ya öv, ya tiyirmän, ya saban eri, ya muŋar körä özgä nemä, χaysï yïχövgä nemä bersälär, da ol yïχöv χïsmätsizliχindän ya özgä nemä satamadan küygäy, egär kermändä bolsa ya salada (109v) anïŋkibik yïχöv, ol čaχta anïŋkibik igiliktän, ki berilip edi yïχövgä, aχpašnïŋ bilmäχi bilä ol kelišlärni yïγgaylar da anïŋkibik kelišlärdän yïχövnü yasagaylar. [Egär ol yïχövnü burungi yerinä yasama bolmasalar], anïŋ üčün ki ol kišilär, yïχövnüŋ žoγovurtu, ki ol yïχövgä baχarlar edi, ol kišilär özgä yarï bargïy edilär turmaga, äγbät, keräk yïχöv yasalgay ol aytïlgan

čïγïšlarïndan, χaysï ki ol yïχövgä berilgändir. Da keräk χabul bolgay aχpaš da bilmäχi bilä erkinä bergäy. (*На полях:* alγïšlï bolgaylar).

104 kapitula. Töräsi kebitčilärniŋ da bezirgânlarniŋ

Bezirgânlar da kebitčilär könü etüči bezirgânliklärin kendiläriniŋ alay tepränmäχ keräktirlär da borčludurlar, ne türlü χanlïχ olturγuč ne türlü ki taptï da χoydu kendiniŋ, alay kermändä, nečik kermänčiχlärdä, barča yollarda.

Eŋ burun baχïlmaχ keräk, nečiktir täräzülär, nečiktir funtlar, nečiktir χarïlar da ölčünmäχi barča türlü χumašnïŋ, ki bolgaylar könü da tügäl išlär künüsün bezirgânlikniŋ, bu türlü χoyulmaχ keräk, nečik vaχtïna körä kötürülür da enär dä, da, χoyup anïŋ üstünä közät, d̤ž̤âht bilä baχkaylar da közätkäylär, ki heč kimesägä aytïlgan išlärdä egirlik bolmagay.

Egär kimesä tapulgan bolgay, χaysï aytïl(95r)gan täräzüdä, χarïda, funtta, (*На полях:* falšovanê χarïlarda da funtlarda) ölčmäχlärdä da χarïlamaχta egirlik kimesägä ya oγurluχ etkäy, ol čaχta 1 iš üčün, aytïlgan egirlik üčün ya oγurluχ etkäni bilä, 4 kez tölämäχ keräk ol egirlik etüči, daγïn da hörmätsiz χalmaχ keräk, ki özgälärgä orinag bolgay, munïŋki inamlï išlär etilmädi.

Egär ki kimesä yašïrïn aχča ya fl̄ï χaχkay (*На полях:* aχča χaχmaχ) da anï sezgäylär, anïŋkibik χaχuč̣ï aχča ya fl̄ï keräk 2 χolun keskäylär yaŋïlgannïŋ.

Tamγačïlarga da törä buyurïyïr, ki bezirgânlardan algaylar tamγanï šaγavat bilä (*На полях:* Tamγačïlar šaγavat etkäylär bezirgânlarga), ki alar aγïrsïnmagaylar. Da χaysï ki kermängä bezirgân kelsä, bezirgânlikin bašarïp, anda tamγasïn tölämäχ keräk, a yolda tamγa bermä törä buyurmastïr. Yasaχ, ni tamγa bolmas χoyulmaga özgä kimesädän, tek χanlardan ya keŋäšindän. Egär χaysï biylär tamγa tutsalar, özgä türlü χïlïχ bilä tamγanï alma bolmaslar, tek alay, nečik χanlïχtan χoyulgandïr.

(95v) Daγï da törä körgüziyir ölčüngän išlär da adämilärniŋ barčasïnïŋ tirliki da keräki yemäχindä, ičmäχinä keräkli alay keräk χoyulgay, ne türlü yïlï keltirsä, aylanïr barča išlär, da bu bolmaχ keräk küčündän χoyulgannïŋ knâžalarnïŋ, χaysï buyruχlarnï aytïlgan χoyupturlar, här biri saχlamaχ da gïvalttan bašχa tutmaχ keräk, nečik χod̤ž̤a, alay miskin, a ne bir bezirgân χaršï bolmagay aytïlgan išlärgä, kendi erki bilä nemä χoymaga, ani nemä etmägä bolmastïr, ne türlü aytïlgan χoyuluptïr.

◇ Apendiks. Bu yergä aŋlanmaχ keräk da saχlanmaχ keräk baχmaχlarïnda voyvodalarnïŋ, χaysï ki baχïčïlardïr, ki könü bolgay ölčövlär, da anïŋki täräzülärdä, da ölčünmäχlärdä χoyïyïrlar, da χaysï tapulgay ermeni išlärdä oγurluχnuŋ, yaχot ki χaχkay aχča, töräsi bilä kermänniŋ da Marïmborknuŋ, χaysïna ki yaŋïlganlarnïŋ išlärdä ermenilär beringändir, ögütlän(96r)mäχ keräk. A ne ki tamγa almaχ yolda aytïyïr bu yergä, aŋlanmaχ keräk: egär ki χannïŋ komaralarï ya tamγa, alïnmaχ yolda peremita bolgay.

čïγïšlarïndan, χaysï ki ol yïχövgä berilgändir. Da keräk χabul bolgay aχpaš da bilmäχi bilä erkinä bergäy.

104 kapitula. Töräsi kebitčilärniŋ da bezirgânlarnïŋ

Bezirgânlar da kebitčilär könü etüči bezirgânliklärin kendiläriniŋ alay tepränmäχ keräktirlär da borčludïrlar, ne türlü χanlïχ olturγuč ne türlü taptï da χoydu kendiniŋ, alay kermändä, nečik kermänčiχlärdä, da barča yollarda.

Eŋ burun baχmaχ keräk, nečiktir täräzülär, nečiktir funtlar, nečiktir χarïlar da ölčünmäχi barča türlü χumašnïŋ, ki bolgaylar könü da tügäl išläri bezirgânlikniŋ, bu türlü χoyulmaχ keräk, nečik vaχtïna körä kötürülür da enär, da, χoyup anïŋ üstünä közät, d̲žâht bilä baχkaylar (110r) [da közätkäylär], ki heč kimesägä aytïlgan išlärdä egirlik bolmaga.

Egär kimesä tapulgan bolgay, χaysï ki aytïlgan täräzüdä, χarïda, funtta, ölčmäχlärdä da χarïlamaχta egirlik kimesägä ya oγurluχ [etkäy, ol čaχta 1 iš üčün, aytïlgan egirlik üčün ya oγurluχ] etkäni bilä, 4 kez tölämäχ keräk ol egirlik etüči, daγï da hörmätsiz χalmaχ keräk, ki özgälärgä orinag bolgay, munuŋki inamlï išlär etilmädi.

Egär ki kimesä yašïrïn sb̄g ya fl̄ī χaχsa da anï sezgäylär, anïŋkibik χaχuč̣ï sb̄g ya fl̄ī keräk 2 χolun keskäylär yaŋïlgannïŋ.

Da tamγačïlarga törä buyuruyur, ki bezirgânlardan algaylar tamγanï šaγavat bilä, ki alar aγïrsïnmagaylar. Da χaysï ki kermändä bezirgân kelsä, bezirgânlikin bašarïp, anda tamγasïn tölämäχ keräk, a yolda tamγa bermä törä buyurmastïr. Yasaχ, ne tamγa bolmas χoyulmaga özgä kimesädän, tek χanlardan da keŋäšindän. Egär χaysï biylär tamγa tutsalar, özgä türlü χïlïχ bilä tamγanï alma bolmaslar, tek alay, nečik χanlïχtan χoyulgandïr.

Daγï da törä körgüzüyür ölčüngän išlär da adämilärniŋ barčasïnïŋ tirliki da keräki yemäχindä, ičmäχinä keräkli alay keräk χoyulgay, ne türlü yïlï keltirsä, aylanïr barča išlär, da bu bolmaχ keräk küč(110v)ündän χoyulgannïŋ knâžalarnïŋ, χaysï buyruχlarnï aytïlgan χoyuptïrlar, här 1-i saχlamaχ da gvalttan bašχa tutmaχ keräk, nečik χod̲ža, alay miskin, a ne 1 bezirgân χaršï bolmagay aytïlgan išlärgä, kendi erki bilä nemä χoymaga, a ne nemä etmägä bolmastïr, ne türlü aytïlgan χoyuluptïr.

◇ Bu yergä aŋlanmaχ keräk da saχlanmaχ keräk baχmaχlarïndan voyvodalarnïŋ, χaysï ki baχučïlardïr, ki könü bolgaylar ölčövlär, da anïŋki täräzülärdä, ol ölčünmäχlärdä χoyïyïrlar, da χaysï tapulgay ermeni išlärdä oγrunuŋ, da χot [=yaχot] ki χaχkay sb̄g, töräsi bilä kermänniŋ da Marïmborknuŋ, χaysïna ki yaŋïlganlarnïŋ išlärdä ermenilär beringändir, ögütlänmäχ keräk. A ne ki tamγa almaχ yolda aytïyïr bu yergä, aŋlanmaχ keräk: egär ki χannïŋ komaralarï ya tamγa, alïnmaχ yolda peremta bolgay.

105 kapitula. Töräsi barča pešäkârlarnïŋ

Barča pešäkârlar alïrlar iš barčasï 1-gä ya bašχa-bašχa, sözläšip yalïn iš üčün. Egär ki pešäkâr köŋlüčä iš eyäsinä išlämäsä ya ol išni, kim ki beriptir, buzsa, törä buyurïyïr, ki ol pešäkâr ekinči ol išni yasamaχ keräk ol yal üsnä. Egär ki ekinči klämägäy yasamaga, töräči üsnä yatïptïr anïŋkibik išni baχma, ki ziyanïn yaman išiniŋ üsnä saγïšlagaylar ol burun sözlägän yalï üsnä. Egär ki χaysï pešäkâr ol ištän, oγru kibik, nemäni alïp esä, 1-inä 4 tölämäχ keräk. Egär ki χaysï išni aŋar bergändir yasamaga da ne türlü iš bilä tas etsä, ol tas bolgan nemäni, negä ki tiysä, keräk tölägäy. Egär pešäkâr čekmänni ya aŋar körä oχšaš nemäni özgä, aŋar bergän išni uzaχ tut(96v)kay, da anï küyä buzgay ya čïčχan yegäy, anïŋkibik ištän ziyannï pešäkâr tölägäy barča. Egär anïŋkibik nemäni pešäkâr, alïp, tusnaχ χoygay, ol sahat oχ borčludur čïχarmaga. Egär anïŋkibik išlär pešäkârlarda säbäpindän paχilliknïŋ otka küygiy edi, pešäkâr ziyansïz χalïr. Egär ol pešäkârnïŋ säbäpindän kül χaytsa ol iš, ziyanïn pešäkâr tölägäy.

◇ Egär ki pešäkâr ermeni, aŋar išin išlämä bergän oγurluχ nemä bilä aš suv etkäy, kermänniŋ töräsi bilä da Marïmborknuŋ törälänmäχ keräk, a egär oγurluχ ištä ermeni kermän töräsinä nemeckiy beriliptir.

106 kapitula. Pešäkârlar üčün, ki išlägäy biyiniŋ saγïtï bilä

Pešäkârlar, išlövüči saγïtï bilä pešäniŋ kendi biyläriniŋ, nemä saγït bilä biyiniŋ išiniŋ arasïna sïnïχlïχ bolgïy edi, ol ziyan biyniŋ bolmaχ keräk. Egär ki ol saγït bilä biyiniŋ pešäkâr kendiniŋ išin (97r) išlägiy edi da anïŋkibik saγïtnï buzgïy edi, keräk tölägäy ziyanïn biyinä.

A kendiniŋ biyiniŋ etmäganinä egär pešäkâr χaysï saγïtnï yalga algïy edi išlämägä kendiniŋ bašχa išin da ol saγït ištä buzulgïy edi, biyiniŋ bolur ol ziyan, anïŋ säbäpindä, ki ol yalga tutkan tölär yalïn kendiniŋ biyinä.

107 kapitula. Tapunmaχ üčün čerüvdä ig[i]lik

Kimesä, čerüvdä bolup, egär nemä tapunsa ig[i]lik, anïŋkibik ig[i]likni ol, kim ki tapsa, bolur kendi erkinčä etmä, kimesägä anïŋkibik ig[i]likni χaytarmïnča, anïŋ üčün ki törä čerüvnüŋ χanlardan da knâžatalardan bašχa bošatmaχ bilä bayïšlanïptïr, χačan k'ahana töräsi dä anï aytïyïr, ki anïŋkibik ig[i]liklärni bolur mustlar etmä, anïŋ üčün bu ig[i]liklär aytïlgan χïlïχ bilä tapkan oχšamastïr oγurluχ išlärgä ya talanga.

108 kapitula. Eski borčlar üčün

Borč üčün 30 yïlga dirä tep-tek (97v) turgannïŋ, ki ol borčnu törä bilä izdämägän, keräk tep-tek turgay meŋilik. A egär ki ol vaχtlarnïŋ arasïna anïŋkibik borč üčün kimesä kensiniŋ borčlusun aŋgïy edi da anïŋ üsnä yaχšï tanïχlïχï bolgïy edi inangan kišiniŋ, ya andan χalganlarnïŋ ol borčlunï ya χalganlarïndan bolurlar, baχmïyïn anïŋkibik köptängini, borčun törägä tartmaga da aŋmaga. Da egär anïŋkibik borčta tusnaχ

105 kapitula. Töräsi barča pešäkârlarnïŋ

Barča pešäkârlarga aytïlïyïr, χaysï ki alïyïrlar iš barčasï birgä ya bašχa-bašχa, sözläšip yalïn iši üčün. Egär ki pešäkâr köŋlüčä eyäsinä išlämäsä ya ol išni, kim ki beriptir, buzsa, törä buyurur, ki ol pešäkâr ek(111r)inči ol išni yasamaχ keräk ol yal üsnä. Egär ki 2-inči klämägäy yasamaga, töräči üsnä yatïptïr anïŋkibik išni baχma, ki ziyanïn yaman išniŋ üsnä saγïšlagaylar ol burun sözlägän yalï üsnä. Egär ki χaysï pešäkâr ol ištän, oγru kibik, nemäni alïp esä, 1-inä 4 tölämäχ keräk. Egär ki χaysï išni aŋar bergändir yasamaga da ne türlü iš bilä tas etsä, ol tas bolgan nemäni, negä ki tiysä, keräk tölägäy. Egär ki pešäkâr čekmänni ya aŋar körä özgä nemäni, aŋar bergän išni uzaχ tutkay, da anï küyä buzgay ya čïčχan ye[g]äy, anïŋkibik ištän ziyannï pešäkâr keräk tölägäy barča. Egär anïŋkibik nemäni pešäkâr, alïp, tusnaχ χoygay, ol sahat oχ borčludïr čïχarmaga. Egär anïŋkibik išlär pešäkârlarda säbäpindän paχillikniŋ otka küygäy edi, pešäkâr ziyansïz χalïr. Egär ol pešäkârnïŋ säbäpindän kül χaytsa ol iš, ziyanïn pešäkâr tölägäy.

◇ Egär ol pešäkâr ermeni, aŋar išin išlämä bergäy, oγurluχ nemä bilä aš suv etkäy, kermänniŋ töräsi bilä da Marïmborknuŋ törälänmäχ keräk, egär oγurluχ ištä esä ermeni kermän töräsinä nemeckiy beriliptir.

106 kapitula. Pešäkârlar üčün, ki išlägäylär biyiniŋ saγïtï bilä

(111v) Pešäkârlar, išlövüči saγïtï bilä pešäniŋ kendi biyläriniŋ, nemä saγït bilä biyiniŋ išiniŋ arasïna sïnïχlïχ bolgïy edi, ol ziyan biyniŋ bolmaχ keräk. Egär ki ol saγït bilä biyiniŋ pešäkâr kensiniŋ išin išlägäy edi da anïŋkibik saγïtnï buzgay edi, keräk tölägäy biyinä ziyanïn.

A kensiniŋ biyiniŋ etmäganinä egär pešäkâr χaysï saγïtïn yalga algay edi išlämägä kensiniŋ bašχa išin da ol saγït ištä buzulgïy edi, biyiniŋ bolur ziyan, anïŋ säbäpindä, ki ol yalga tutkan tölär yalïn kendiniŋ biyinä.

107 kapitula. Tapunmaχ üčün čerüvdä igilik

Kimesä, čerüvdä bolup, egär nemä tapunsa igilik, anïŋkibik igilikni ol, kimsä ki tapsa, bolur kensi erkinčä etmä, kimesägä anïŋkibik igilikni χaytarmïnča, anïŋ üčün ki törä čerüvnüŋ χanlardan da knâžatalardan bašχa bošatmaχ bilä baγïšlanïptïr, χačan k'ahana töräsi dä anï aytïyïr, ki anïŋkibik igiliklärni bolurlar mustlar etmä, anïŋ üčün ki igiliklär aytïlgan χïlïχ bilä tapkan oχšatmastïr oγurluχka ya talanga.

108 kapitula. Eski borčlar üčün

(112r) Borč üčün 30 yïlga dirä tep-tek turgannïŋ, ki ol borčnu törä bilä izdämägän, keräk tep-tek turgay meŋilik. Ya egär ki ol vaχtlarnïŋ arasïna anïŋkibik borč üčün kimesä kensiniŋ borčlusun aŋgïy edi da anïŋ üsnä yaχšï tanïχlïχï bolgïy edi inangan kišiniŋ, ya andan χalganlarnïŋ ol borčlunu ya χalganlarïndan bolurlar, baχmïyïn anïŋkibik köptängini, (borčun>) borč üčün törägä tartmaga da aŋmaga. Da egär anïŋkibik borčta

berilgän bolsa ol inangan kišidä, andan alïngan algan bolgay, da 30 yïldan soŋra anïŋkibik tusnaχ izdänmägän törä bilä da anïŋkibik tusnaχ χoygan özgägä χalïr ol kišiniŋ χatïna meŋilikkä da andan χalganlarga.

109 kapitula. Anïŋ üčün, kimesä nemä satun algay da anïŋ üsnä beh bergäy satkan kišigä

Egär kimesä tirlik satïn algay barča türlü nemädän, da satïχ etkäy edi anï, da 1 ülüšün anïŋ üsnä bergiy edi satučïga, da satučï (98r) alučïga inangïy edi [χalgan sumanï], törä buyurïyïr anïŋkibik ig[i]likni, kimgä ki satïptïr, ne 1 kimesägä özgägä satma bolmas, keräk ol bazarnï ol toχtatkay, kim ki alïptïr burun. Egär ki alučï kensi erki bilä bazarnï bošatsa, ol algan nemäni, ol čaχta ol säbäptän bolur ol ig[i]likni özgägä satma. Evet ki tanïχlïχ tibinä, ki ol burungi alučï aŋar erk berdi.

110 kapitula. Bezirgânnïŋ nemä satïn almaχï üčün, da satkan kiši klägäy tirlikni tïyma

Egär kimesä, tirlik satïn alïp, ne türlü dä bolsa, da bergäy 1 ülüš sb̄, da soŋra, saγïš etip, klämägäy bazarnï tutma, anïŋkibik bazarnï özgä türlü sïndïrma bolmastïr, kim bazarnï tutmasa, 2 anča χaytargay behin, ne ki alïptïr, a ol, kim ki satun alsa ig[i]likni, egär ki klämägäy ol bazarnï tutmaga, ne ki beh beriptir, anï tas etär.

111 kapitula. Aχča bermäχ tusnaχ üsnä

Egär kimesädän kimesä tusnaχ üsnä aχča alsa, da etkäy birgäsinä bel(98v)gili kün, da kününä tusnaχïn [tölöv ašïra] čïχarmagay, egär ol χoygan künnü ašïrgay, da ol tusnaχ χoygan kiši tusnaχnï, aχča da čïχarmasa, törä körgüziyir anïŋkibik tusnaχ χoyučïga, keräk anï aŋgay 1 dä, 2 dä, 3 tä, ki kensiniŋ tusnaχïn čïχargay da aχčasïn tölägäy. A egär klämäsä čïχarma, ol čaχta ol, kimniŋ χatïna tusnaχtïr, keltirip aŋar 2 tanïχ, anïŋkibik tusnaχnï bolur satma. A egär ol tusnaχnï daγïn artïχïna satkïy edi, ne ki kensi berip edi, da tanïχlarga belgili etkiy edi, ol satučï tusnaχnï bolur borčlu aŋar, kim tusnaχ χoyuptïr, ne ki artïχïna sattï, eyäsinä χaytargay, kim ki tusnaχ χoyup edi.

112 kapitula. Anïŋ üčün, kimesä kimesägä nemä aytkay bermä

Egär kimesä ermeni χaysï ištä dä bolsa išni algïy edi tüzmägä da yasamaga, ki anï sözlägiy edi anïŋ χulluχu üčün, [da ol, kim ki anï sözläsä, anïŋki χulluχ üčün], ki iš bašargay, tutunur aŋar tügällämägä, ol čaχta (99r) anïŋkibik iš eyäsi, bašarsa išin anïŋ kölnüčä, kim aŋar sïmarlaptïr, χulluχun tügällägäy aŋar aytkanïna körä, ol iš eyäsinä emgäki üčün. A egär anïŋkibik išni bašarmadï esä da emgängäy ol ištä, kim ki yalga tutup edi, keräk anïŋ bilä išin yasagay anïŋ emgäkinä körä.

tusnaχ berilgän bolsa ol inangan kišidä, andan alïngan bolgay, da 30 yïldan soŋra anïŋkibik tusnaχ izdänmägän törä bilä da anïŋkibik tusnaχ χoygan özgägä χalïr ol kišiniŋ χatïna meŋilikkä da andan χalganlarga.

109 kapitula. Anïŋ üčün, kimesä nemä satun algay da anïŋ üsnä beh bergäy satkan kišigä

Egär kimesä tirlik satun algay barča nemädän türlü türlü, da satïχ etkäy edi anï, da 1 ülüšün anïŋ üsnä bergïy edi satučïga, da satučï alučïga inangïy edi χalgan sumanï, törä buyurur anïŋkibik igilikni, kimgä ki satïptïr, ne 1 kimesägä özgägä satma (112v) bolmas, keräk ol bazarnï ol toχtatkay, kim ki alïptïr burun. Egär ki alučï kensi erki bilä bazarnï bošatsa, ol algan nemäni, ol čaχta ol säbäptän bolur ol igilikni özgägä satma. Evet ki tanïχlïχ tibinä, ki ol burungi alučï aŋar erk berdi.

110 kapitula. Bezirgânnïŋ nemä satun almaχï üčün, da satkan kiši klägäy ol tirlikni tïyma

Egär kimesä, tirlik satun alïp, ne türlü dä bolsa, da bergäy 1 ülüš sɓg, da soŋra, saγïš etip, klämägäy bazarnï tutma, anïŋkibik bazarnï özgä türlü sïndïrma bolmastïr, kim bazarnï tutmasa, 2 anča χaytargay behin, ne ki alïptïr, a ol, kim ki satun aldï igilikni, egär ki klämägäy ol bazarnï tutmaga, ne ki beh beriptir, anï tas etär.

111 kapitula. Sɓg bermä tusnaχ üsnä

Egär ki kimesä kimesädän tusnaχ üsnä sɓg alsa, da etkäy birgäsinä belgili kün, da kününä tusnaχïn tölöv ašïra čïχarmagay, egär ol χoygan künnü ašïrgay, a ol tusnaχ χoygan kiši tusnaχnï, sɓg da čïχarmasa, törä körgüziyir anïŋkibik tusnaχ χoyučïga, keräk anï aŋgay 1 dä, 2 dä, 3 dä, ki kensiniŋ tusnaχïn čïχargay da sɓgïn töl(113r)ägäy. A egär klämäsä tölämä, ol čaχta ol, kimniŋ χatïna tusnaχtïr, keltirip aŋar 2 tanïχ, anïŋkibik tusnaχnï bolur satma. A egär ol tusnaχnï daγïn artïχïna satkïy edi, ne ki kensi beriptir, da tanïχlarga belgili etkiy edi, ol satučï tusnaχnï bolur borčlu aŋar, kim tusnaχ χoyuptïr, ne ki artïχïna sattï, eyäsinä χaytargay, kim ki tusnaχ χoyup edi.

112 kapitula. Kimesä kimesägä aytkay nemä bermä

Egär kimesä ermeni χaysï ištä dä bolsa išni algïy edi tüzmägä da yasamaga, ki anï sözlägiy edi anïŋ χuluχu üčün, [da ol, kim ki anï sözläsä, anïŋki χulluχ üčün], ki iš bašargay, tutunur aŋar tügällämägä, ol čaχta anïŋkibik iš eyäsi, bašarsa išin anïŋ köŋlüčä, kim aŋar sïmarlaptïr, χulluχun tügällägäy aŋar aytkanïna körä, ol iš eyäsinä emgäki üčün. A egär anïŋkibik išni bašarmadï esä da emgängäy dä, ol čaχta kim ki yalga tutup edi, keräk anïŋ bilä išin yasagay anïŋ emgäkinä körä.

113 kapitula. Oγlu, ki atasïnïŋ bilmäχindän bašχa borč etkäy

Egär χaysï atanïŋ bolgay oγlu ya χïzï, da χaysï alardan atasïna bildirmägäy da anïŋ erkindän bašχa etkiy edi nemä borč, da ölgiy edi ya χačkïy edi yat uluska, ol borčun tölämiyin, törä körgüziyir, anïŋkibik borčnu ne atasï, ani χardašlarï borčlu tügüllär tölämägä, tek ol, kim ki borč etiptir, andan özgä ne biri dä borčlu tigül, a ziyanïn tölämägän borčnuŋ anïŋ bolmaχ keräk, kim ki borč etiptir. Da munï alay ayïrïp, egär atasïnïŋ tirliki vaχtïna anïŋkibik borč etkän bolsa, da atasïnïŋ tirliki vaχtïna (99v) aŋar nemä čïχarmagan bolsa edi, [ne atasï], ne χardašlarï borčlu tigüllär ol borčnï tölämä. A egär ki atasïnïŋ ölümündän soŋra algïy edi atasïnïŋ ya anasïnïŋ ülüšün, kensi payïn da, töläminčä ol borčun, ölgiy edi, ol čaχta anïŋkibik borč, kim ki inanïp edi, bolur anïŋ ülüšü üstünä izdämägä, egär ki mülklär dä bolsa, keräk, ki bolgay ülüšü mülklärdän, anïŋ ülüšünä tüškän, er ya χïz χardašlarnïŋ ülüšü üstünä tügül, bot [=bo] alar borčlu tigü[l]lär.

114 kapitula. Xonaχlar, ki χonaχ övlärinä χumaš χoyarlar

Xačan χonaχ kelsä χumaš bilä χonaχ övinä da storož tutsa ol χumaška, da ol közät kötürgäy üstünä, ki igi közätkäy ol χumašnï, [da anïŋ közätmäχindän ziyan bolgay ol χumaška], ne türlü iš bilä dä boldu esä, ol anïŋkibik ziyannï közätüči tölämäχ keräk. Egär közättän bašχa χonaχ χumašïn ani öv eyäsinä baχmaga sïmarlamadï esä, da kimesägä közätmä bermädi, kendinä yamanlasïn, da ziyanlarï (100r) da kendiniŋ bolmaχ keräk, özgä türlü išlärniŋ yoluχmaχïndan bašχa, ki nemä säbäpi bolmagay öv eyäsiniŋ ya közätniŋ.

115 kapitula. Öksüzlärniŋ

Egär ki atasïnïŋ ölümündän soŋra χalgay oγlanlar kiči da ki bolgay atasïnïŋ-anasïnïŋ borču tölämägän, ol čaχta borč eyäläri bolmastïrlar öksüzlärdän almaga, ne bittirmägä angïnča, ki ol oγlanlar yïllarïn algaylar, da, äγbät, barča ig[i]likläri ol öksüzlärniŋ, yašlarïn almïnča, kläsä bolgay öv, ya saban tüzü, ya bu išlärgä körä nemä, anïŋkibik övnü ya sabannï bolurlar χartlar yalga bermä da yallarïn yïγgaylar angïnča, ki oγlanlar esäygäylär yašlarïna, budur barča er atasï bolmaχ keräk 20 yašïna dirä hokiparclar χoluna, a χïzoγlan tarbiyatï angïnča, ki ergä bargay, χaysï eri bolgay eyä da hokiparc, a ol kendi eyäsi bilä kendiniŋ tirlikin, (100v) ne kläsä, anï etär.

116 kapitula. Žaranglïχ üsnä atadan-anadan χalgan ig[i]lik üčün

Egär kimgä Teŋriniŋ buyruχu bolsa, ösiyät etmiyin, da χalgay kensindän soŋra oγul-χïzï, ol čaχta χalgan ig[i]likni atasïndan anasïndan teŋ üläšmäχ keräk. A egär ösiyät etsä, da ig[i]likni er oγullarïna čïχargay, da egär tirliki vaχtïna ergä berdi esä χïzlarïn, da er oγlanlarïna artïχ klägäy edi bermä, ne ki χïzlarïna, ol anïŋ erkinädir. A egär kimesäniŋ er oγullarï bolmasa, ol čaχta χïzoγlanlar atadan-anadan χalgan

113 kapitula. Oγlu, ki atasïnïŋ bilmäχindän bašχa borč etkäy

Egär χaysï atanïŋ bolgay oγlu ya χïzï, da χaysï alardan atasïna bildirmägäy da anïŋ erkin(113v)dän bašχa etkiy edi nemä borč, da ölgiy edi ya χačkïy edi yat uluska, borčun tölämiyin, törä körgüziyir, anïŋkibik borčnu ni atasï, ni anasï, ni χardašlarï borčlu tügüllär tölämägä, tek ol, kim ki borč etiptir, andan özgä ne 1-i dä borčlu tigül, a ziyanïn tölämägän borčnuŋ anïŋ bolmaχ keräk, kim ki borč etiptir. Da munu alay ayïrïp, egär atasïnïŋ tirliki vaχtïna anïŋkibik borč etkän bolsa, da atasï tirliki vaχtïna aŋar nemä čïχarmagan bolsa edi, ne atasï, ni χardašlarï borčlu tügüllär ol borčnu tölämä. A egär ki atasïnïŋ ölümündän soŋra algïy edi atasïnïŋ ya anasïnïŋ ülüšün, kendi payïn da, töläminčä ol borčnu, ölgiy edi, ol čaχta anïŋkibik borč, kim ki inanïp edi, bolur anïŋ ülüšü üsnä izdämägä, egär ki mülklär dä bolsa, keräk, ki bolgay ülüšü mülklärdän, anïŋ ülüšünä tüškän, er ya χïz χardašlarnïŋ ülüšü üsnä dügül, bot [=bo] alar borčlu dügüllär.

114 kapitula. Xonaχlar, ki χonaχ övlärdä χumaš χoygay

Xačan χonaχ kelsä χumaš bilä χonaχ övinä da storož tutsa ol χumaška, da ol közät kötürgäy üsnä, ki igi közätkäy (114r) ol χumašnï, da anïŋ közätmäχindän ziyan bolgay χumaška, ne türlü iš bilä dä boldu esä, anïŋkibik ziyannï közätüči tölämäχ keräk. Egär közättän bašχa χonaχ χumašïn öv eyäsinä sïmarlamadï baχmaga da kimesägä közätmä bermädi, kendinä yamanlasïn, da ziyanlarï da kendiniŋ bolmaχ keräk, özgä türlü išlärniŋ yoluχmaχïndan bašχa, ki nemä säbäpi bolmagay öv eyäsiniŋ ya közätniŋ.

115 kapitula. Öksüzlärniŋ

Egär ki atasïnïŋ ölümündän soŋra χalgaylar kiči oγlanlar da bolgay atasïnïŋ-anasïnïŋ borču tölämägän, ol čaχta borč eyäläri [bolmastïrlar] öksüzlärdän almaga, ne bittirmägä angïnča, ki ol oγlanlar yïllarïn algaylar, da, äγbät, barča igilikläri ol öksüzlärniŋ, yašlarïn almïnča, kläsä bolgay öv, ya saban tüzü, ya bu išlärgä körä nemä, anïŋkibik övni ya sabannï bolurlar χartlar yalga bermä da yallarïn yïγgaylar angïnča, ki oγlanlar esäygäylär yašlarïna, budur barča er atasï bolmaχ keräk 20 yašïna dirä hokẹparclar χoluna, a χïzoγlan tarbiyatï angïnča, ki ergä bargay, χaysï er bolgay eyä da hokẹparc, a ol kendi (110v) eyäsi bilä kendiniŋ tirlikin, ne kläsä, anï etär.

116 kapitula. Žaranglïχ üsnä atadan χalgan igilik üčün

Egär kimgä Teŋriniŋ buyruχu bolsa, ösyät etmiyin, da χalgan [=χalgay] kensindän soŋra oγul-χïzï, ol čaχta χalgan igilikni atasïndan anasïndan teŋ üläšmäχ keräk. A egär ösyät etsä, da igilikni er oγullarïna čïχargay, da egär tirliki vaγtïna ergä berdi esä χïzlarïn, da er oγullarïna artïχ klägäy edi bermä, ne ki χïzlarïna, ol anïŋ erkinädir. A egär kimesäniŋ er oγullarï bolmasa, ol čaχta χïzoγlanlar atadan-anadan

barča ig[i]likkä eyä bolur. Kimesä ölgäy, da oγul-χïzï bolmasa, da χardašlarï bolgay, ya χardašïnïŋ oγlanï, alarga χalïr ol ig[i]lik. A egär ki χardašï ya χardašï oγlu bolmagay, ol čaχta χïz[χardašï ya] χïz χardašïnïŋ oγlanï bolgay yovuχ. A kimesä bolsa oγulsuz-χïzsïz, da 4-ünči kindi[k]kä dirä bolgay yovuχ, da anï bilgäylär, ki könüsün, ki žarang(101r)lïχ etmägä, ne türlü ki törä körgüziyir, žaranglïχ etkäylär anïŋ ig[i]likinä oγulsuz-χïzsïznïŋ anïŋkibik iškä, da ol yuvuχluχta ol bolur yuvuχ.

117 kapitula. Adamnïŋ χanï üčün, ki tölämä bolmas

Egär kimesä adäminiŋ küč bilä da kendi erki bilä χanïn tökkäy, ne bahasï bar, ne tölövü χan bahasïnïŋ, anïŋ üčün ki Teŋri yaratïptïr adämini kendinä oχšaš, a adämini kimesä bolmastïr ölüdän turγuzma, tek Teŋri. Xan bahasï töländi Jovsẹp‘niŋ da soŋra Biyimizniŋ Jisus K‘risdosnïŋ, barča dünyâni yaratkannïŋ, oχšaš da könü anï saγïnma, ki χardašlarï Ọvsẹp‘ni sattïlar 20 pinâzga, da Biyimiz K‘risdosnu Juta sattï d̠žuvutlarga 30 pinâzga, anïŋ üčün bu tölövlär arzani tigül edilär, yaman da yaramas. Aχïrï törägä da könülükkä yatïptïr, egär kimesä ermenini öldürsä, bašï üčün tölämäχ keräk 365 fl̄ï, da mun(101v)ïŋkibik säbäp üčün oχšatïptïrlar eslilär bilä, ne türlü ki adämidä 365 boγum bar, da alay oχ yïlda 365 kündür, anïŋ üčün munïŋkibik iti boyruχ χoyuptïrlar törädä, ki adam öldürmäχ bolmagay, ki bolgay iti χorχu, tartïnmaχlïχ anïŋkibik ištän, ki här biri χorχusuz da emin tirilgäylär.

◇ Bu buyruχnuŋ yeri bar, ermeni ermenini öldürsä. Egär ki özgä d̠žïns ermenini öldürsä ya ermeni özgä d̠žïnsnï öldürsä, ol čaχta kermänniŋ töräsi bilä pospolitïy, χaysïnda ki olturuptïr, ya χanlïχ törä bilä ögütlängäylär.

118 kapitula. Xanga almaχ üčün törädän

Törä bilä könüsün aytkandïr, egär kimesägä törädä däviniŋ arasïna yoluχkïy edi, ki saγïngïy edi töräčiniŋ aytkanïndan, voyttan ya ermeniniŋ χartlarïndan yarγusuna ermeniniŋ, χatïna artikullarnïŋ da yoluχkan išlärdä saγïngay, ki egirlik ettilär ya aγïrlïχ etiyirlär, da ol saγïnmaχtan algay (102r) χanga, anï etmägä bolur, ki algay χanga (*На полях:* Apelâcia korol′ga vol′nïy), yoχsa özgä yergä tigül. Korol′ anïŋ bi[y]liki yazïlgan töräläri yanïna ermenilärniŋ aytïlgan kiši almaχïna χanga keräk ki tapkay da ayïrgay anïŋ bi[y]liki. Da barča ermenigä erk bardïr törädän χanga almaga, alay χod̠žaga, nečik miskingä, anïŋ üčün ki ermenilär knâžatalardan ötläš, yoχsa kermänlärdän ötläš tigül privileuvanïydïrlar, daγïn da artïχ privileuvanïydïrlar korol′nuŋ olturγučundan, da χanlïχ olturγučka ilgäri törägä kendiläriniŋ privilealarï yanïna beringändirlär, a özgä heč kimesägä, da alay oχ kim alarga berdi törä, tek kendi, özgä kimesä [tügül], törälärin etsär yergäsi bilä toγru könülük bilä.

χalgan barča igilikkä eyä bolur. Kimesä ölgäy, da oγul-χïzï bolmasa, da χardašlarï bolgay, ya χardašïnïŋ oγlanï, alarga χalïr ol igilik. A egär ki χardašï ya χardašï oγlu bolmagay, ol čaχta χïz χardašï ya χïz χardašïnïŋ oγlanï bolgay yuvuχ. A kimesä bolsa oγulsuz-χïzsïz, da 4-ünči kindikkä dirä bolgay yovuχ, da anï bilgäylär, ki könüsün, ki žaṛanklïχ etmägä, ne türlü ki törä körgüzüyür, žaṛanklïχ etkäylär anïŋ igilikinä oγulsïz-χïzsïznïŋ anïŋkibik iškä, da ol yuvuχluχta ol bolur yuvuχ.

117 kapitula. Adamnïŋ χanï üčün, ki tölämä bolmas

(115r) Egär kimesä adamnïŋ küč bilä da kendi erki bilä χanïn tökkäy, ne bahasï bar, ne tölövü χan bahasïnïŋ, anïŋ üčün ki Teŋri yaratïptïr adämini kendinä oχšaš, a adämini kimesä bolmastïr ölüdän turγuzma, tek Teŋri. Xan bahasï töländi Jovsep‘niŋ da soŋra Biyimizniŋ Jisus K‘risdosnuŋ, barča dünyâni yaratkannïŋ, oχšaš da könü anï saγïn[m]a, ki Jovsep‘ni χardašlarï sattïlar 20 pinâzga, da Biyimiz K‘risdosnu Juta sattï d̲ž̲uhutlarga 30 pinâzga, anïŋ üčün ki bu tölövlär arzani tigül edilär, yaman da yaramas. Aχïrï törägä da könülükkä yatïptïr, egär kimesä ermeni öldürsä, bašï üčün tölämäχ keräk 365 flī, da munuŋkibik säbäp üčün oχšatïptïrlar esläri bilä, ne türlü ki adämidä 365 boγum bar, da alay oχ yïlda 365 kündir, anïŋ üčün munuŋkibik iti buyruχ χoyuptïrlar törädä, ki adam öldürmäχ bolmagay, ki bolgay iti χorχu, tartïnmaχlïχ anïŋkibik ištän, ki här 1-i χorχusuz da emin tirilgäylär.

◇ Bu buyruχnuŋ yeri bar, ermeni ermenini öldürsä. Egär ki özgä d̲ž̲ïns ermeni öldürsä [ya ermeni özgä d̲ž̲ïnsnï öldürsä], ol čaχta kermänniŋ (115v) töräsi bilä pospolitïy, χaysïnda olturuptïr, ya χanlïχ törä bilä ögütlängäylär.

118 kapitula. Xanga almaχ üčün törädän

Törä bilä könüsün aytkandïr, egär kimesä törädä däviniŋ arasïna yoluχkïy edi, ki saγïngïy edi töräčiniŋ aytkanïndan, voyttan ya ermeniniŋ χartlarïndan yarγusuna ermeniniŋ, χatïna artikullarnïŋ da yoluχkan išlärdä saγïngay, ki egirlik ettilär ya aγïrlïχ etiyirlär, da ol saγïnmaχtan algay χanga, anï etmä bolur, ki algay χanga, yoχsa özgä yergä dügül. Korol′ anïŋ biyliki yazïlgan töräläri yanïna ermenilärniŋ aytïlgan kiši almaχïna χanga keräk ki tapkay da ayïrgay anïŋ biyliki. Da barča ermenigä erk bardïr törädän χanga almaga, alay χod̲ž̲aga, nečik miskingä, anïŋ üčün ki ermenilär knâžatalardan ötläš, [yoχsa kermänlärdän ötläš] dügül privileovanïydïrlar, [daγïn da artïχ privileovanïydïrlar] korol′nuŋ olturγučundan, da χanlïχ olturγučka ilgäri törädä kendiläriniŋ privilealarï yanïna beringändirlär, a özgä heč kimesägä, da alay oχ kimlärgä [=kim alarga] berdi törä, tek kendi, özgä kimesä [tügül], törälärin etsär yergäsi bilä toγru könülük bilä.

119 kapitula. Yarγuči üčün, ki biri birindän bašχa yarγu etmägäylär

Här 1-i töräčisi ermeninin, išitip gileyin 1 yandan, keräkmäs ol išnin yarγusun etmägä, tek 2 yartïn kelgäylär yarγunuŋ alnïna. A χaysï yannïŋ artïχ (102v) tanïχlarï bolgay könü, töräči, išitip alardan gileyini da d͟žuγapïn, da skazat etkäy aralarïna, ne türlü tiyär törä yanïna, ol aytkay aralarïna, kimlär töräläšiyirlär. Xaysï tanïχlïχ ištä bolmaχ keräktir da tutulmaχ 3 tanïχ ötläš könü.

120 kapitula. Töräsi üčün ermeninin

Könülük bu türlü körgüziyir da belgili törä yanïna barčasïna bolmaχ keräk, ki kendi yarγuči ne 1 däviniŋ yarγusun etmä bolmastïr, bolup kendi yalγïz, ale kendiniŋ töräsinä ermeninin bolgay 12 taŋlangan igi χartlar, ki ermeni töräsin igi bilgäylär. Egär ki 12 bolmasa, bolgay 6 ya 8, egär 6 bolmasa, bolsun 4. Bu türlü χïlïχ bilä etilgäy törä, özgä türlü tigül, da ne 1 yarγuči övrätmägä bolmastïr, χaysï ki töräsin kendi etsär, ol kensi bolur edi podïzdrenï belgili.

121 kapitula. Anïŋ üčün, kim ki töräni hörmätlämäsä

Egär ki kimesä töräni hörmätlämäsä (103r) saγït bilä ya söz bilä ermeninin, ol čaχta anïŋkibikni ögütlämäχ keräk törä bilä, yaŋïlganïna körä, anïŋ üčün ki bilmäχ keräktirlär, törägä anïŋ üčün kelmästirlär, ki χalaba etkäylär, yoχsa här biri keräk izdägäy sekinlik bilä da hörmät bilä könülükün kendinin. Xačan bir yan gile etsä da d͟žuvap bersä, birsi yan keräk išitkäy da sözün üzmägäy anïŋ, kim gile etiyir. Gileyinä körä da d͟žuvapïna körä töräči buyurganïn buyurgay, nenin üsnä toχtar uču išnin, ne türlü ki alnïna stronalar törälästilär, bolgay učka čïχmaga. A barča yarγučïnïŋ küčinin küčü bardïr ögütlämägä barča yaŋïlganlarnï yarγuda, ne türlü yaŋïlganïna körä, budur olturγuzmaχ bilä da d͟žurum bilä.

122 kapitula. Kimni ki voytka ündägäylär, da barmagay

Kimni dä ki ündägäylär voytka nïšan bilä ermenilärnin, da turmagay, 3 kez ündälgän bolgay. Nemägä tut(103v)mïyïn, da turmagay alnïna, burungidä χalïr voytka 6 aχča, ekinčidä turmasa, 12 sƀ tüšär voytka, 3-ünči ündämäχtä turmasa, 12 sƀ d͟žurum χalïr da olturmaχ ta. Alay keräk uzaχ zïndanda olturgay, ki yükkä algaylar yaχšï kišilär, ki dostoyat etkäy törägä da törä etkän išlärgä, da yükčigä ol kiši bilä birgä, kim üčün ki yük kiriptir, keräk alarga kün berilgäy törägä dirä [=körä] 3 haftaga dirä, ki turγuzgay ermeni töräsinin alnïna könülmä da d͟žuvap bermä, ne iš üčün dä anï egri tutsalar. Egär ki kimesä (*На полях:* törägä ündälgän 3-ünči turmasa, zdanï bolur) törägä ündälgän bolsa da 3 kezgä diyin, heč körüp, turmasa, här ündälmäχtä 12 sƀ χalïr voytka da ermeni χartlarïna da tüšär išindä ol utturgan kiši, mülk mi, aχča mï, töränin küčü bilä berilgäy aŋar. Kim ki anïŋki χïlïχ bilä aŋar χaršï törä

(116r) **119 kapitula. Yarγučï üčün, ki biri birindän bašχa yarγu etmägäylär**

Här 1-i töräčisi ermeniniŋ, išitip gileyin 1 yandan, keräkmäs ol išniŋ yarγusun etmägä, tek 1 [=2] yartïn kelgäylär yarγunuŋ alnïna. A χaysï yannïŋ artïχ tanïχlarï bolgay könü, töräči, išitip alardan gileni da d̮žůapïn, da skazat etkäy aralarïna, ne türlü tiyär törä yanïna, ol aytkay aralarïna, kimlär töräläšiyirlär. Xaysï ki tanïχlïχ ištä bolmaχ keräktir 3 tanïχ ötläš könü.

120 kapitula. Töräsi üčün ermeniniŋ

Könülük bu türlü körgüziyir da belgili törä yanïna barčasïna bolmaχ keräk, ki kendi yarγučï ne 1 däviniŋ yarγusun etmä bolmastïr, bolup kendi yalγïz, ale kendiniŋ töräsinä ermeniniŋ bolgay 12 taŋlangan igi χartlar, ki ermeni töräsin igi bilgäylär. Egär 12 bolmasa, bolgay 6-8, egär 6 bolmasa, bolsun 4. Bu türlü χïlïχ bilä etilgäy törä, özgä türlü dügül, a ne bir yarγučï övrätmägä bolmastïr, χaysï ki töräsin kendi etsär, ol kensi bolur edi podïzdïrenï belgili. (*На полях:* Övrätkän send̮ža podežranïy).

121 kapitula. Kim ki töräni hörmätlämäsä

(116v) Egär ki kimesä töräni hörmätlämäsä saγït bilä ya söz bilä ermeniniŋ, ol čaχta anïŋkibikni ögütlämäχ keräk törä bilä, yaŋïlganïna körä, anïŋ üčün ki bilmäχ keräktirlär, [torägä] anïŋ üčün kelmästirlär, ki χalaba etkäylär, yoχesä här 1-i keräk izdägäy sekinlik bilä da hörmät bilä könülükün kensiniŋ. Xačan 1 yan gile etsä da d̮žůap bersä, 1-si yan keräk išitkäy da sözün üzmägäy anïŋ, kim gile etiyir. Gileyinä körä da d̮žůapïna körä töräči buyurgan buyurgay, neniŋ üsnä toχtar uču išniŋ, ne türlü ki alnïna stronalar töräläštilär, bolgay učka čïχmaga. A barča yarγučïnïŋ küčünüŋ küčü bar ögütlämägä barča yaŋïlganlarnï yarγuda, ne türlü yaŋïlganïna körä, budur olturγuzmaχ bilä da d̮žurum bilä.

122 kapitula. Kimni ki voytka ündägäylär, da barmagay

Kimni dä ki ündägäylär voytka nïšan bilä ermenilärniŋ, da turmagay, 3 kez ündälgän bolgay. Nemägä tutmïyïn, da turmagay alnïna, burungidä χalïr voytka 6 sƀ, ekinči turmasa, 12 sƀ tüšär voytka, 3-ünčü ündämäχtä turmasa, 12 sƀg d̮žurum χalïr da olturmaχ ta. Alay (117r) keräk uzaχ zïndanda olturgay, ki yükkä algaylar yaχšï kišilär, ki dostoyat etkäy torägä da törä etkän išlärgä, da ol yükčügä ol kiši bilä birgä, kim üčün ki yük kiriptir, keräk alarga kün berilgäy törägä körä 3 haftaga dirä, ki turγuzgay ermeni töräsiniŋ alnïna könülmä da d̮žůap bermä, ne iš üčün dä anï egri tutsalar. Egär ki kimesä törägä ündälgän bolsa, 3 kezgä diyin, heč körüp, turmasa, här ündälmäχtä 12 sƀg χalïr voytka da ermeni χartlarïna da tüšär išindä ol utturgan kiši, mülk mi, sƀg mï, töräniŋ küčü bilä berilgäy aŋar. Kim ki anïŋki χïlïχ bilä aŋar χaršï törä bilä yetti, asrï da bolur aŋar χumaš bilä tölöv etmä, χačan

bilä yetti, asrï da bolur aŋar χumaš bilä tölöv etmä, χačan išinä tüšti utkan kišigä, (104r) egär övü bolmasa, ya aχčasï, ya χumašï, ol čaχta aŋar tölövgä kün berilmäχ keräk artikullarga körä yoγarï yazïlgan, da alay oχ χonaχka da 4-ünči küngä dirä, anïŋ bilä, kim ki aŋar egridir albo borčludur, tügäl törä voyt bilä ermeni χartlarï bilä bolmaχ keräk, barča türlü egirliktä tügällämä barča išni törä bilä bolgan alay etmäχ keräk, nečik yoγarï χoyuluptïr, a anïŋkibik tügällänmäχ könülmäχ keräk bolganï törä bilä, a ol törä, χaysï ki törädä utturgan kiši dä beriniptir.

123 kapitula. Xatïn kišini kim dä ki ündäsä törägä

Egär ki χaysï χatun ki törägä ündälgän bolgay, χod̲žasï ya yuvuχ χardašlarï töräniŋ alnïna zastupit etmägä bolur, da anïŋ išlärin kečirmägä, utmaga ya tas etmägä išlärin, ki bolgay yaχšï da yollu χuvatï, χaysï ki inamïna beringiy edi bekliki törä alnïna, da anïŋkibik išlärdä ustatlïχ da hillâ bolmagay, (104v) töräčilär keräk körgäylär, ki kimlär yuvuχ bolma kliyirlär, da klägiy edi χatunnuŋ išinä turmaga, da anïŋ išin utmaga ya utturmaga, ol kiši yüz-dä-yüz χatun bilä keräk yetkirgäy yuvuχluχun, ki bilikli bolgay törä alnïna, ki ol anïŋ yovuχudïr, a egär anïŋkibik išni yetkirgän bolsa aldamaχ bilä, χaysï χatun tüškiy edi kensi išinä, anïŋkibik aldamaχ aytïlgan ištä dä egri bolmagay, aŋar ziyan etmäs.

124 kapitula. Belgili etilmäχ ant ičmäχi

Töräsi ermeniniŋ yazïlgan bulay buyurïyïr, egär χaysï kiši ermeni ermeni töräsi bilä ki keltirgiy edi antka ten sartïn, ol čaχta ol ermeni ne 1 tanïχ bilä yetmägän, χaysï ištä dä bolsa, kläsä ulu, kläsä kiči bolgïy edi, tek kensi ant ičkäy, da ant könüsün yïχövdä bolmaχ keräk surp χač üsnä, a özgä yerdä tigül. Ki voyt anda bolgay ol ermenilär bilä (105r) bolgay, χaysï ki birgäsinä olturmurlar törädä, χačan vaχt bolsa, 2 barmaχïn χoyma surp χač üsnä. Ol kiši, kim ki ant ïčtiriyir, keräk 3 kez suv toldurgay χoluna, andan soŋra ol kiši ant ičkäy törä yanïna. Alay oχ ölü kišidän soŋra, egär ki kimesäni kimsä obvinit etkäy, ol kiši, kimni ki obvinit ettilär, ol χïlïχ bilä yoγarï aytïlgan antïn kendi etkäy, barča tanïχlardan bašχa könülür.

Xaysï barča da här birin bašχa ištän, alay, nečik barča tüzgän, da tügällängän, da yasalgan, emin da bek klärbiz tutmaga, belgili bizim klägänimizdän, da saγïšïmïzdan, da erki bilä bizim keŋäšimizniŋ, 2 türlü keŋäšniŋ bulay berkitip da saχlama klädiχ, saγïš ettiχ, χuvatlatïyïrbiz da berkitiyirbiz, ne türlü ki bu vaχtka dirä tutulgan edi. Da χïlïχï bilä algay edi, budur, egär ermeni bolsa povod törägä, izdämäχ keräk anï anïŋ töräsinä, χaysï ki törädä oltur(105v)uptur. A egär ermeni ündälgän bolgay ya egri bolgïy edi, töräläri yanïna aytïlgan ermenilärniŋ vuyttan ötläš kermänniŋ Ilôvnuŋ χartlarï bilä ermenilärniŋ töräsi bolmaχ keräk, 4 artikuldan bašχa özgä bizim bitiklärimizdä yazïlgan, χaysïnda ki ermenilär bu Ilôvnuŋ da ündälgändirlär

išinä tüštü utkan kišigä, egär övi bolmasa, ya sb̄gï, ya χumašï, ol čaχta aŋar tölövgä kün berilmäχ keräktir artikullarga körä yoγarï yazïlgan, da alay oχ χonaχka da 4-ünči küngä dirä, anïŋ bilä, kim ki aŋar egr[i]dir albo borčludïr, tügäl törä voyt bilä ermeni χartlarï bilä bolmaχ keräk, barča türlü egirliktä tügällämä barča išni törä bilä bolgan alay etmäχ keräk, nečik yoγarï yazïlïptïr, (117v) a anïŋkibik tügällänmäχ könülmäχ keräk bolganï törä bilä, a ol törä, χaysï ki torädä utturgan kiši dä beriniptir.

123 kapitula. Xatun kišini kim dä ki ündäsä törägä

Egär ki χaysï χatun ki törägä ündälgän bolgay, χod͟žasï ya yuvuχ χardašlarï töräniŋ alnïna zastupit etmägä bolur, da anïŋ išlärin kečirmägä, utmaga ya tas etmägä išlärin, ki bolgay yaχšï da yollu χuvatï, χaysï ki inamïna beringäy edi bekliki törä alnïna, a anïŋkibik išlärdä ustatlïχ da hillâ bolmagay, töräčilär keräk körgäylär, ki kimlär yuvuχ bolma kliyirlär, da klägiy edi χatunnuŋ išinä turmaga, da anïŋ išin utmaga, [ya utturmaga], ol kiši yüz-dä-yüz χatïn bilä keräk yetkirgäy yuvuχluχun, ki bilikli bolgay törä alnïna, ki ol anïŋ yovuχudur, a egär anïŋkibik išni yetkirgän bolsa aldamaχ bilä, χaysï χatun tüškiy edi kensi išinä, anïŋkibik ol aldamaχ aytïlgan ištä dä egri bolmagay, aŋar ziyan etmäs.

124 kapitula. Belgili etilmäχi ant ičmäχi

(118r) Töräsi ermeniniŋ yazïlgan bulay buyuruyur, egär χaysï kiši ermeni töräsi bilä ki keltirgiy edi antka ten sartïn, ol čaχta ol ermeni ne 1 tanïχ bilä yetmägän, χaysï ištä dä bolsa, kläsä ulu, kläsä kiči bolsun, tek kensi ant ičkäy, da ant könüsün yïχövdä bolmaχ keräk surp χač üsnä, a özgä yerdä dügül. Ki voyt ta anda bolgay ol ermenilär bilä, χaysï ki birgäsinä oltururlar torädä, χačan vaχt bolsa, 2 barmaχïn χoyma surp χač üsnä. Ol kiši, kim ki ant ïčtiriyir, keräk 3 kez suv toldurgay χoluna, andan soŋra ol kiši ant ičkäy törä yanïna. Alay oχ ölü kišidän soŋra, egär ki kimsä kimesäni obvinit etkäy, ol kiši, kimni ki obvinit ettilär, ol χïlïχ bilä yoγarï aytïlgan antïn kendi etkäy, barča tanïχlardan bašχa könülür.

Xaysï barča da här birin bašχa ištän, alay, nečik barča tüz[gän], da tügällängän, da yasalgan, emin da bek klärbiz tutmaga, belgili bizim klägänimizdän, da saγïšïmïzdan, da erki bilä bizim keŋäšimizniŋ, 2 türlü keŋäšniŋ bulay berkitip (118v) da saχlama klädiχ, saγïš ettiχ, χuvatlatïyïrbiz da berkitiyirbiz, ne türlü ki bu vaχtka dirä tutulgan edi. Da χïlïχï bilä algay edi, budur, egär ermeni bolsa povod törägä, izdämäχ keräk anï anïŋ töräsinä, χaysï ki törädä olturuptïr. A egär ermeni ündälgän bolgay ya egri bolgïy edi, töräläri yanïna aytïlgan ermenilärniŋ vuyttan ötläš kermänniŋ Kamenecniŋ χartlarï bilä ermenilärniŋ töräsi bolmaχ keräk, 4 artikuldan bašχa özgä bizim bitiklärimizdä yazïlgan, χaysïnda ki bu ermenilär Ilôvnuŋ da ündälgändirlär

töräsinä kermänniŋ Marïmborknuŋ (*На полях:* törä maydeburski), beriyirbiz da beriniyirbiz. A ne ki könüsün bu 4 artikuldan yoγarï töräsi bilä kendiläriniŋ ermenilärniŋ torälängäylär, χaysï alarnï alay χaldïrïyïrbiz da saχlama klärbiz, nečik bu vaχtka dirä tutarlar edi da tirilirlär edi bu töräni. Xaysï ki barča da bašχa išlär üčün könü da tanïχlï aytïlgan išlär möhürümüznü bizim bügüngi išlär üsnä asïlgan boldu. Da berildi Petïrkovda se[y]mdä barčasï bilä šapatkün, yuvuχ yïχkünnüŋ alnïna Adenahasnïŋ, Pargendak'ïna [=Paregendanïna].

[*В этом месте отсутствуют несколько страниц*].

(106r) ata pan Petrdän, Premïšlânïŋ aχpašïndan da bizim χanlïχïmïznïŋ podkancleriyi, hörmätli, bizgä sövüklü; aytkanï yänä anïŋ K'risdos atïnïŋ [=atanïŋ] biy biy Petrniŋ, aχpašï Premïšlânïŋ da χanlïχïnïŋ Pol'skanïŋ podkancleriyi, Petr, aχpaš da podkancleriyi, belgili etiyir.

Daγïn da bu χadar yazarbiz ögüt töräčilärgä, ki bilgäylär torälärgä körä kirmägä da yürütmägä da özgälärgä körgüzmägä torälärniŋ yolun, ne türlü.

[Дополнительная статья 6]

Bu ištä bu yol bilä etmäχ keräk yarγuda, nečik yazïlgan torädädir, 3 haftadan 3 haftadadïr vïloženïy törä.

töräsinä kermänniŋ Malborknuŋ, beriyirbiz da beriniyirbiz. A ne ki könüsün bu 4 artikuldan yoɣarï töräsi bilä kendiläriniŋ ermenilärniŋ törälängäylär, χaysï alarnï alay χaldïrïyïrbiz da saχlama klärbiz, nečik bu vaχtka dirä tutarlar edi da tirilirlär edi bu töräni. Xaysï ki barča da bašχa išlär üčün könü da tanïχlï aytïlgan išlär möhürümüznü bizim bügüngi išlär üsnä asïlgan boldu. Da berildi Petrikovda se[y]mdä barčasï bilä šapatkün, yuvuχ yïχkünnüŋ alnïna Adenahasnïŋ, Paregentanïna.

(119r) K'risdosnuŋ toɣganïndan 1519-una, χanlïχïmïzga bizim 13-ünčü yïlïna. Ermenilär tv̄sïna 969-da.

Berildi törälär Zigmunt χandan. Anda edilär anïŋ χatïna K'risdostan bolgan aχpašlar: [Yan] surp yïχövnüŋ Gniznanïŋ, mitropoleanïŋ arhiaχpašï da ilgäri biyi keŋäštä, Papanïŋ elčisi, Macey, aχpaš Kuyavnïŋ, Yan Poznandan, Fabian Elšprktän, Petr Premšlâdan da bizim χannïŋ podkancleriyi, aχpašlar; daɣï da ulu küčlü biylär: Krišdof Šidlovdan, voyvoda da starosta Krakovnuŋ da χanlïχïmïznïŋ bizim kancleri, Yan Lubrančtan Poznanckiy, Mikolay Dobovicadan Sndomirskiy, Yaraslav z Laskadan Serazdan, Ota z Xodčadan pospolitïy, Mikolay z Niscic Polockiy, Andriy Tičindän Lubelskiy, voyvodalar; Lukaš Gurkadan Poznanckiy, starostasï Ulu Pol'skanïŋ, Mikolay Šidlovcadan Sïndemirskiy, χanlïχïmïznïŋ bizim χaznadarï, Mikolay Yordan Zakličindän, Voynickiy, ronca barčasïnïŋ (119v) Krakovnuŋ da Spišniŋ, Zadornuŋ da Osvencimniŋ starostasï, Yan Peremdan Sirazkiy, Adam Drevičtän Radomskiy, kaštälanlar; Yan Latavskiy da Gnizenckiy, Krakovnuŋ da Lenčicanïŋ, Yan Čolanskiy Zkorhimirskiy, Andriy Krickiy, sventego Miχala Pol'skego i Srodenckego yïχövlärniŋ probosčlarnïŋ, zakritarlarnïŋ bizim, kanovnikläri Krakovnuŋ; Stanislav Xroborskiy, χoronžïy, da krayčïy, da podčašïy bizim dvorumuznuŋ, Lâsota Ožarovskiy, podkomoriy bizim i Zavivosdnuŋ, Mikolay Tomickiy, stolmistr bizim da Koscenniŋ starostasï, daɣï da artïχ česniklärniŋ, urâdniklär da dvorâninlär; bizim bu aytïlgan išlär χatïna χaysï ki tanïχlar, ki inamlïχka arzanidirlär, sövük bizgä, da inamlï, da süvüklü bizgä. Berildi χolundan aytïlgan maχtalgan Teŋridän berilgän ata pan Petrdän, Premïšlânïŋ aχpašïndan da bizim χanlïχïmïznïŋ podkancleriyi, hörmätli, bizgä (120r) sövüklü. Aytkanï yänä anïŋ K'risdos atanïŋ biy biy Petrniŋ, aχpašï Premïšlânïŋ da χanlïχïnïŋ Pol'skanïŋ podkancleriyi, Petr, aχpaš da podkancleriyi, belgili etiyir.

Daɣïn da bu χadar yazarbiz ögüt töräčilärgä, ki bilgäylär törälärgä körä kirmägä da yürütmägä da özgälärgä körgüzmägä törälärniŋ yolunu, ne türlü.

[Дополнительная статья 6]

Bu ištä bu yol bilä etmäχ keräk yarɣuda, nečik yazïlgan törädir, 3 haftadan 3 haftadadïr vïloženïy törä.

[Дополнительная статья 7]

Egär ki kimesägä ermeni yarγusunda aγïrlïχ körünsä, ki kendiniŋ aγïrlïχïna körä čaχïrgay biyik yarγuga, korol′ga anïŋ bi[y]likinä, na ol kišigä berilmäχ keräk bu türlü. Egär korol′ korunada bolsa, 3 kez 3-är hafta rok bermäχ keräk. (106v) A egär korol′ anïŋ bi[y]liki korunada bolmasa, bermäχ keräk aŋar 3 kez 9-ar hafta, bulaydïr törä. Kim ki bu roklarnï kečirsä da keltirmäsä korol′dan kendi išinä boluš, ol kiši kendi išin tas etär ol ištä ol stupendä, χaysï iš üčün ki korol′ga alïp edi. A yarγunu bolmastïr ayamaga kimesägä, iš učuna toχtamïyïn, tügällänmiyin yarγu bilä. Da bitik yazïlsa korol′ga, yarγudan keräk 1 möhür voytnuŋ bolgay, bir dä ketχoyalïχnïŋ.

[Дополнительная статья 8]

Antnïŋ iši bu türlüdür. Kim ki kimesäni yarγu bilä antka keltirsä, keräk sovnu 3 kez χoluna ol toldurgay. A kim ki ant ičsä, ol tölär žamgočka 12 sƀ. Egär yïχöv ačïlgay ant üčün da barïškaylar, dävikârlar keräk žamgočka 1 nemä bergäylär, da voytka da 1 altun aχča bergäy ant ičkän.

[Дополнительная статья 9]

Yänä törädä olturgan vaχtta voyt bilä, nečä ki törä uzaχ olturuptïr, da ne χadar ki sƀ yïγïlsa šepšeniktän da zapislärdän, da kimesä ki töräniŋ al(107r)nïna yaŋïlgay, bu sƀnï 3 ülüš etmäχ keräk: 1 ülüš voytka, 1 ülüš töräčilärgä, 1 ülüš yazučïga.

[Дополнительная статья 10]

Yänä möhürdän 6 sƀ, ol da ket‘χo̤jalïχnïŋdïr.

[Дополнительная статья 11]

A ne ki d̯žurumga tüššä, kimesä ermeni yaŋïlganïna körä sƀ bilä ögütlägäylär, andan voytka nemä ülüš yoχtur, ol da bizimdir.

[Дополнительная статья 12]

Da kimesäniŋ borču üčün ki 1 kimesäni olturγuzgaylar, keräk aŋar bergäy kündä 1 sƀ χard̯žga, nečä ki uzaχ kün oltursa zïndanda. (*На полях:* Venzengä χard̯žï berilgäy sƀ 1).

[Дополнительная статья 13]

Daγï da bilgäysiz, ki här vïloženïy torädän, ki törä olturgay, da ne ki ülüš alïrlar töräčilär, ol aχčadan bir aχča deckiygä berilgäy.

[Дополнительная статья 14]

Da 1 kimsä ki zïndanda olturgay kimesäniŋ borču üčün, da nečik törä buyurïyïr, ki kündä aŋar 1 sƀ χard̯žga bergäy, ol kündän, ki olturγuzdu, 3-ünči küngä dirin, ki aŋar χard̯žlïχïn bermägäy edi, voyt-

[Дополнительная статья 7]

Egär ki kimesägä ermeni yarγusunda aγïrlïχ körünsä, ki kendiniŋ aγïrlïχïna körä čaχïrgay biyik yarγuga, korol′ga anïŋ biylikinä, na ol kišigä berilmäχ keräk bu türlü. Egär korol′ korunada bolsa, 3 kez 3-är hafta rok bermäχ keräk. A egär korol′ anïŋ biyliki korunada bolmasa, bermäχ keräk aŋar 3 kez 9-ar hafta, bulaydïr törä. Kim ki bu roklarnï (120v) kečiksä da keltirmäsä korol′dan kendi išinä boluš, ol kiši kendi išin tas etär ol ištä ol stupendä, χaysï iš üčün ki korol′ga alïp edi. A yarγunu ayamaga bolmastïr kimesägä, iš učuna toχtamïyïn, tügällänmiyin yarγu bilä. Da bitik yazïlsa korol′ga, yarγudan keräk 1 möhür ketχoyalïχnïŋ bolgay da 1 möhür voytnuŋ.

[Дополнительная статья 8]

Antnïŋ iši bu türlüdür. Kim ki kimesäni yarγu bilä antka keltirsä, keräk sovnu 3 kez χoluna ol toldurgay. A kim ant ičsä, ol tölär žamgočka 12 sb̄gnï. Egär yïχöv ačïlgay ant üčün da barïškaylar, dävikârlar keräk žamgočka 1 nemä bergäylär, da voytka da 1 altïn sb̄g bergäylär ant ičkän.

[Дополнительная статья 9]

Yänä törädä olturgan vaχtta voyt bilä, nečä ki törä uzaχ olturuptïr, da ne χadar ki sb̄g yïγïlsa šepšeniktän da zapislärdän, da kimesä ki töräniŋ alnïna yaŋïlgay, bu sb̄glarnï 3 ülüš etmäχ keräk: 1 ülüš voytka, 1 ülüš töräčilärgä, 1 ülüš yazučïga.

(121r) [Дополнительная статья 10]

Yänä möhürdän 6 sb̄g, ol da ketχoyalïχnïŋdïr.

[Дополнительная статья 11]

Da ne ki d̯žurumga tüššä, kimesä ermeni yaŋïlganïna körä sb̄g bilä ögütlägäylär, andan voytka nemä ülüš yoχtïr, ol da bizimdir.

[Дополнительная статья 12]

Da kimesäniŋ borču üčün ki 1 kimesäni olturγuzgaylar, keräk aŋar anda bergäy 1 sb̄g χard̯žga kündä, nečä ki uzaχ kün oltursa zïndanda.

[Дополнительная статья 13]

Daγï da bilgäysiz, ki här vïložonïy torädän, ki törä olturγuzgay, da ne ki ülüš alïr töräčilär, ol sb̄gdan 1 sb̄g deckiygä berilgäy.

[Дополнительная статья 14]

Ya 1 kimesä ki zïndanda olturgay kimesäniŋ borču üčün, nečik törä buyurur, ki kündä aŋar 1 sb̄g χard̯žga bergäy, ol kündän, ki olturγuzdu, 3-ünči küngä diyin, ki aŋar χard̯žlïχïn bermägäy edi, voytnuŋ χolundan ötläš [berilmägäy edi], 4-ünčü küngä töräniŋ erki bar anïŋkibik kišini,

nuŋ χolundan ötläš berilmägäy edi, 4-ünči kündä töräniŋ erki bar anïŋkibik kiši(107v)ni, borč eyäsin, erkli yebermägä zïndandan, yänä törägä ündäginčä. A ol borč eyäsi, ki χaldï törädä, ki tölöv etkäy algan kišisinä baš borčun, yoχsa anï aŋar tölöv etmägä borčlu tigül, χaysïn ki aŋar zïndanda χard͡žlïχ berdi, tek anï aŋar borčlu χalïr, ne ki törägä naložit etti baš sumasï bilä tölämägä birgä; törä bulay buyurïyïr, ertäsindän borč eyäsinä χard͡žlïχ berilmäχ keräk.

[Дополнительная статья 15]

Bir kimesä kimesäni törägä ündägäy, tapïp kermändä, da ol, anï nemägä tutmïyïn, kelmäsä, 6 sƃ d͡žurum χalïr, 2-nči dä turmasa, 12 sƃ, 3-ünči dä yänä 12 sƃ da olturmaχ zïndanda.

[Дополнительная статья 16]

A egär ki 1 töräni turgay povodna strona, da 1-i 1-i artïndan 3-ünčigä diyin turmagay, anïŋkibik kiši ilgärigi törälärni tas etär, keräk yänä yäŋi baštan pozïvat etkäy (*На полях:* törägä ündälgän kiši, törägä turmasa, tas etiyir išin).

[Дополнительная статья 17]

A egär kimesä bir ündälgän bolgay törägä, da turgay, da yašïngay soŋra, da ol yan, χaysï ki povoddur, (108r) 3 töräni biri [biri] artïndan turgay, anïŋkibik kiši kensi išinä tüšär, ne türlü dä iš bolsa, χaysï ki burungi törädä anïŋ gileyin išitti.

[Дополнительная статья 18]

Da eg[är] kimesägä keräk bolsa minuta čïχarmaga düftärdän möhür tibinä, töräsi 12 sƃdïr: 6-sï möhürdändir, 6-sï yazïčïnïŋdïr.

[Дополнительная статья 19]

Da kimesä izdägäy ya klägäy düftärdän vipis, anïŋ töräsi 3 aχčadïr.

[Дополнительная статья 20]

Yänä 1 kimesä ki klägäy törädä zapisin sarnatmaga düftärniŋ ačχïčïndan, 3 sƃdïr.

[Дополнительная статья 21]

A egär ki χaysï χonaχka keräk bolgay törä satïn alma [potrebnïy], keräk törädä bergäy 14 sƃ: 2 sƃsï voytnuŋdïr, 12 sƃsï töräčilärniŋdir.

[Дополнительная статья 22]

A egär ki özgä χonaχ klägiy edi ol töräniŋ alnïna özgä kiši üsnä törä tutmaga ya yänä ol kišigä utru, ol da keräk obložit etkäy yänä 14 sƃ törä alnïna.

borč eyäsin, erkli yebermägä zïndandan, yänä torägä ündägincä. A ol borč eyäsi, ki χaldï torädä, ki tölöv (121v) etkäy algan kišisinä baš borčun, yoχesä anï aŋar tölöv etmägä borčlu dügül, χaysïn ki aŋar zïndanda χard͡žlïχ berdi, tek anï aŋar borčlu χalïr, ne ki torägä naložit etti baš sumasï bilä tölämägä birgä; törä bulay buyuruyur, ertäsindän borč eyäsinä χard͡žlïχ berilmäχ keräk.

[Дополнительная статья 15]

Bir kimesä kimesäni törägä ündägäy, tapïp kermändä, da ol, anï nemägä tutmïyïn, kelmäsä, 6 sb̄g d͡žurum χalïr, ekinči dä turmasa, 12, 3-ünči yänä 12 sb̄g da olturγuzmaχ zïndanda.

[Дополнительная статья 16]

A egär ki 1 törägä turgay povodna strona, da 1-i 1-i artïndan 3-ünči küngä dirin turmagay, anïŋkibik kiši ilgärgi torälärni tas etär, keräk yäŋi baštan yänä pozovat etkäy.

[Дополнительная статья 17]

A egär kimesä 1 ündälgän bolgay törägä, da turgay, soŋra da yašïngay, da ol yan, χaysï ki povoddïr, 3 töräni biri [biri] artïndan turgay, anïŋkibik kiši kensi išinä tüšär, ne türlü dä iš bolsa, χaysï ki burungi torädä anïŋ gileyin išitti.

(122r) [Дополнительная статья 18]

Da egär kimesägä keräk bolsa minuta čïχarmaga düftärdän möhür tibinä, toräsi 12 sb̄gdïr: 6-sï möhürdändir, da 6-sï yazučïnïŋdïr.

[Дополнительная статья 19]

Da kimesä izdägäy torädän ya klägäy [düftärdän] vïpis, anïŋ toräsi 3 sb̄gdïr.

[Дополнительная статья 20]

Yänä 1 kimesä klägäy torädä zapisin sarnatmaga düftärniŋ ačχïčïndan, 3 sb̄gdïr.

[Дополнительная статья 21]

A egär ki χaysï χonaχka keräk bolgay törä satïn alma [potrebnïy], keräk torädä bergäy 14 sb̄g: 2 sb̄gï voytnuŋdur da 12 sb̄gï toräčilärniŋdir.

[Дополнительная статья 22]

A egär ki özgä χonaχ klägäy edi ol töräniŋ alnïna özgä kiši üsnä törä tutmaga ya yänä ol kišigä utru, ol da keräk odložit etkäy yänä 14 sb̄g törä alnïna.

[Дополнительная статья 23]

A egär ki kimesä bašlagay χonaχ kiši vloženïy törä alnïna, burungi törä turmagay, χaysï da kišigä utru, anïŋkibik χonaχ kiši povine[n] (108v) dügül törägä bu 14 sЂnï obložit etmägä, χaysï ki bašladï vloženïy törä alnïna.

[Дополнительная статья 24]

Yänä bir kimesä yerlilär bolgay, da biri birinä utru hörmätinä ayb bergäy, [ya χonaχ yerligä ayb bergäy], anïŋkibik ištä, kim ki yatmaga klämäsä, anïŋkibik kiši, yerli dä bolsa, bolur kensinä törä satun almaga, berip 14 sЂnï da törä alnïna anïŋkibik aybdan čïχmaga.

[Дополнительная статья 25]

(*На полях:* Yüklük storonada bolmaχ üčün.) Yänä 1 kimesä kimesä üčün yük kirgäy törä alnïna turγuzmaga yerligä utru, da bolgay borč üčün [ya özgä nemä üčün], berilgäy aŋar 3 kez 3-är haftaga törägä körä, ki turγuzgay. A egär anïŋkibik kišigä nemä prihoda yoluχkay, ya χanlïχ ištä bolgay, ya χasta bolgay, ya miskinliktän χačkay, da tutkaylar yükčini, da keltirgäylär törä alnïna, keräk aŋar bu türlü berilgäy.

[Дополнительная статья 26]

(*На полях:* ekstra regnum üčün.) A egär ki anïŋkibik borč eyäsi χanlïχ ulusta bolmasa, keräk aŋar berilgäy 3 kez 9-ar hafta.

[Дополнительная статья 27]

A egär ki χonaχ bolsa, keräk (109r) berilgäy 3 kez 4-är küngä diyin yükčigä turγuzmaga. A egär ki bolmasa izdövgä, alay oχ berilmäχ keräk, nečik yoγarïgi törädä yazïpbiz.

[Дополнительная статья 28]

A egär ki bu künlärdä yükči tapmadï esä kišisin, keräk kensi d̠žuvapïn bergäy, kimgä utru yük kiriptir, törä bulay körgüziyir bu yol bilä etmägä da könülmägä.

[Дополнительная статья 29]

Yänä bilgäysiz, ki 1 kimesäni oblične voytnuŋ alnïna ündämiyin övinä, anïŋkibik kišini voyt törägä ündätmägä bolmastïr, išitmiyin anïŋ gileyin ya 1-si yannïŋ otporun, ki törä mi išidir, yoχsa yoχ, ki, bilip išni, soŋra bergäy törägä, könülükü munuŋ bulaydïr.

[Дополнительная статья 30]

Yänä bilgäysiz, kimesä törädä [yerli] antka tüškäy, keräk aŋar berilgäy 3 haftaga diyin yerligä utru antïn tügällämägä. Bu ant iši özgä türlü bolmas bolmaga.

[Дополнительная статья 23]

A egär ki kimesä bašlagay χonaχ kiši vloženïy törä alnïna, burungi törä turmagay, χaysï da kišigä utru, anïŋkibik χonaχ kiši povinne[n] dügül törägä bu 14 sъgnï obložit etmägä, χaysï ki bašladï vïloženïy törä alnïna.

(122v) [Дополнительная статья 24]

Yänä bir kimesä ki yerlilär bolgay, da 1-i 1-inä utru hörmätinä ayb bergäy, ya χonaχ yerligä [ayb bergäy], anïŋkibik ištä, kim ki yatmaga klämäsä, anïŋkibik kiši, yerli dä bolsa, bolur kensinä törä satïn almaga, berip 14 sъgnï da törä alnïna anïŋkibik aybdan čïχmaga.

[Дополнительная статья 25]

Yänä 1 kimesä kimesä üčün yük kirgäy törä alnïna turγuzmaga yerligä utru, da bolgay borč üčün ya özgä nemä üčün, berilgäy aŋar 3 kez 3-är haftaga törägä körä, ki turγuzgay. A egär anïŋkibik kišigä nemä prihoda yoluχkay, ya χanlïχ ištä bolgay, ya χasta bolgay, ya miskinliktän χačkay, da tutkaylar yükčini, da keltirgäylär törä alnïna, keräk aŋar bu türlü berilgäy.

[Дополнительная статья 26]

A egär anïŋkibik borč eyäsi χanlïχ ulusta bolmasa, keräk aŋar berilgäy 3 kez 9-ar hafta.

[Дополнительная статья 27]

A egär ki χonaχ bolsa, keräk berilgäy 3 kez 4-är küngä diyin yükčigä turγuzmaga. A egär ki bolmasa izdövgä, alay oχ (123r) berilmäχ keräk, nečik ki yoγarïgi törädä yazïpbiz.

[Дополнительная статья 28]

A egär ki bu künlärdä yükči tapmadï esä kišisin, keräk kensi d̲žůapïn bergäy, kimgä utru yük kiriptir, törä bulay körgüziyir bu yol bilä etmägä da könülmägä.

[Дополнительная статья 29]

Yänä bilgäysiz, ki 1 kimesäni oblične voytnuŋ alnïna ündämiyin üvünä, anïŋkibik kišini voyt törägä [ündätmägä] bolmastïr, išitmiyin anïŋ gileyin ya birsi yannïŋ otporun, ki törä mi išidir, yoχesä yoχ, ki, bilip išni, soŋra bergäy törägä, könülükü munuŋ bulaydïr.

[Дополнительная статья 30]

Yänä bilgäysiz, kimesä törädä yerli antka tüškäy, keräk aŋar berilgäy 3 haftaga diyin yerligä utru antïn tügällämägä. Bu ant iši özgä türlü bolmas bolmaga.

[Дополнительная статья 31]

A egär sБ tölövünä bilingängä, alay oχ 3 haftaga diyin, ki tölöv bolgay. A egär bolmasa bu 3 haf(109v)taga tölämägä, daγïn bolur ekinči almaga 3 haftaga diyin törägä körä tölövgä. Yänä egär ki bolmasa bu 2-inči törägä diyin tölämägä, bolur 3-ünči törägä diyin algay tölövgä. Daγïn artïχ kün bolmas almaga kendinä törädän, bu 3-ünči törädä tölämäχ keräk ya zïndanda olturmaχ keräk, kiminiŋ ki nemä imenâsï bolmasa, ya nemä χumašï, ne türlü dä bolsa tölövgä kensiniŋ borčlusuna utru.

[*Статья 32 в этом списке отсутствует*].

[Дополнительная статья 33]

Bir kimesä törägä turgay, da, töräni hörmätlämiyin, yanïndan χïlïčïn ya χïnd͟žalïn šešmägäy. Anïŋkibikni törä 12 sБ d͟žurum bilä ögütlämägä keräk, ki, aŋar baχïp, özgälär dä töräni hörmätlägäylär da külmägäylär törä alnïna.

[Дополнительная статья 34]

Bir kimesä kimesäni voytka ündägäy da voyt bergäy törägä, da ündälgän yan aytkay, ki hadir dügülmen d͟žuvap bermägä, beriŋiz birsi törägä, anï oderžat etmägä bolur törägä körä 3-ünči törägä (110r) diyin. A kim ki povoddur, 3 sБnï ol obložit etmäχ keräk zapisniŋ.

[Дополнительная статья 35]

Yänä yerli yerlini ündägäy voytka, da klämägäy tözmägä vloženiy törägä diyin, da klägäy törä satïn almaga potrebnïy, leč anïŋkibik sïnïχ borčlu bolgay, ki emin bolmagay, aŋar utru bolur oderžat etmägä. Ya borčlu, ki klämägäy tözmägä da aytkay, ki hadirmen tölöv etmägä, törä satïn alïrmen, anïŋkibik bolur oderžat etmägä töräni.

[Дополнительная статья 36]

Yänä 1 kimesägä keräk bolgay voytnu 2 töräči bilä obvedit etmägä, keräk bergäy deckiygä 2 aχča, voytka da 2 sБ, 4 aχčasï töräčilärniŋdir, bu išniŋ yolu bulaydïr, kim dä izdäsä.

[Дополнительная статья 37]

Bir kimesä ki apelôvat etkäy korol′ga anïŋ bi[y]likinä törädän, keräk törä alnïna obložit etkäy. Egär korol′ korunada esä, keräk χard͟žï üčün berilgäy törägä körä 4 flī, a egär korunada bolmasa korol′, keräk berilgäy 8 flī. Kimniŋ artïndan vrok čïχkay (110v) törägä körä, ki išinä tüškäy, na ol χard͟žnï ol kiši tölämäχ keräk, χaysï ki išni tas etti, ol išni, ne üčün apelôvat etip edi. A töräni kimesägä ayamaga bolmas (*На полях:* Apelâciyanï kimesägä ayama bolmas). A egär ki korol′ Krakovdan daγïn yuvuχ bolsa, anï da töräčilär tapkay, ol χadar yïraχ barmaχnïŋ χard͟žïn[ïŋ] artïχïn töräčilär sunduχka salgay ol sБnïŋ.

[Дополнительная статья 31]

A egär sБg tölövinä bilingängä, alay oχ 3 haftaga diyin, ki tölöv bolgay. A egär bolmasa bu 3 haftada tölämägä, daγïn bolur ekinči almaga 3 haftaga diyin torägä körä tölövgä. Yänä (123v) egär ki bolmasa bu 2-inči törägä dirin tölämägä, bolur 3-ünčü törägä dirin tölämägä, bolur algay tölövgä. Daγïn artïχ kün almaga bolmas kendinä törädän, bu 3-ünči törädä tölämäχ keräk ya zïndanda olturmaχ keräk, kimniŋ ki nemä imenâsï bolmasa, ya nemä χumašï, ne türlü dä bolsa tölövgä kensiniŋ borčlusuna utru.

[*Статья 32 в этом списке отсутствует*].

[Дополнительная статья 33]

Bir kimesä törägä turgay, da, töräni hörmätlämiyin, yanïndan χlïčïn ya χïnd͡žalïn češmagay. Anïŋkibikni törä 12 [sБ] d͡žurum bilä ögütlämägä keräk, ki, aŋar baχïp, özgälär dä töräni hörmätlägäylär da külmägäylär törä alnïna.

[Дополнительная статья 34]

Bir kimesä kimesäni voytka ündägäy da voyt bergäy törägä, da ündälgän yan aytkay, ki hadir dügülmen d͡žůap bermägä, beriŋiz birsi törägä, anï uderžat etmägä bolur törägä körä 3-ünčü törägä dirä. A kim ki povoddïr, 3 sБgnï ol obložit etmäχ keräk zapisniŋ.

(124r) [Дополнительная статья 35]

Yänä yerli yerlini ündägäy törägä, da klämägäy tözmä vïloženïy törägä diyin, da klägäy törä satun alma potrebnïy, leč anïŋkibik sïnïχ borčlu bolgay, ki emin bolmagay, aŋar utru bolur oderžat etmägä. Ya borčlu, ki klämägäy tözmägä da aytkay, ki hadirmen tölöv etmägä, törä satun alïrmen, anïŋkibik bolur oderžat etmägä töräni.

[Дополнительная статья 36]

Yänä 1 kimesä keräk bolgay voytnu 2 töräči bilä obvedit etmägä, keräk bergäy deckiygä 2 sБg, voytka da 2 sБg, 4 sБgnï [=sБgï] töräčilärniŋdir, bu išniŋ yolu bulaydïr, kim dä izdäsä.

[Дополнительная статья 37]

Bir kimesä ki apelôvat etkäy törädän korol′ga anïŋ biylikinä, keräk törä alnïna obložit etkäy. Egär korol′ korunada esä, keräk χard͡žï üčün berilgäy törägä körä 4 fl̄ï, a egär ki korunada bolmasa korol′, keräk berilgäy 8 fl̄ï. Kimniŋ artïndan vrok čïχkay törägä körä, (124v) ki išinä tüškäy, na ol χard͡žnï ol kiši tölämäχ keräk, χaysï ki išni tas etti, ol išni, ne üčün apelôvat etip edi. A töräni kimesägä ayamaga bolmas. A egär ki korol′ Krakovdan daγïn yuvuχ bolsa, anï da töräčilär tapkay, ol χadar yïraχ barmaχnïŋ χard͡žïn[ïŋ] artïχïn töräčilär tapkay da sunduχka salgay ol sБgnï.

[Дополнительная статья 38]

Xačan ki törä oltursa da voyt, aytmïyïn, ki mun[d]a törä olturuptïr, kimniŋ nemä iši bar esä, spravovat etsin, da kimesä, ašïχïp, bošatlïχ almïyïn, da, ilgäri tüšüp, nemä izdägäy törädän, anïŋkibik kiši χalïr d͟žurumga 12 sƃ.

[Дополнительная статья 39]

Bir kimesä törägä turgay da kensiniŋ gileyini bergäy, da 1-si yan anïŋ sözün tïymagay bu sözlär bilä, ki aytkay, pane voyte, hadirlänmiyirmen aŋar d͟žuvap bermä, bergin maŋa 1-si törägä dirin, egär ki bu sözlärni aytsa, gileyindän burun. A egär ki burungi gileyinä χulaχ χoyup išitti esä, keräk aŋar ne iš üč(111r)ün esä dä, här sözünä χaršï d͟žuvap bergäy, bilir mi, bilmäs mi. Yerli esälär eksi dä, ol türlü d͟žuvap etsälär, oderžat etkäylär 3 haftaga diyin, a egär ki χonaχ esä, ol türlü 4-ünči küngä diyin, nečik yoγarï yazïlïpbiz.

[Дополнительная статья 40]

Rïmovanêsi övlärniŋ bu türlüdir. Xaysïnïŋ ki roku čïχsa törä bilä da eyäsi mülknüŋ kensiniŋ miskinlikinä körä ki oderžat etmä bolmasa, keräk törädän turgay voyt töräčiläri bilä, da kelgäy ol övgä, da ol kišigä, kimgä ki borč üčün tüšti ol öv, keräk bermä χalχasïn χoluna da anïŋ erkinä, da ol kiši keräk ki očaχïna ot χoygay kensi, da ol öv eyäsinä, yerli esä, 3 hafta kün bergäy bošatkïnča. Egär χonaχ esä, 4 küngä dirä.

[Дополнительная статья 41]

A egär ki ol kiši, kimgä ki öv tüštü, da klägäy burungi eyäsinä yalga bermä, ol anïŋ erkinädir. A kläsä, satar tanïχlïχ bilä, a ne ki artsa, keräk eyäsinä χaytargay, a yetmäsä suma (111v) borčuna, keräk andan törä bilä izdägäy.

[Дополнительная статья 42]

A mülk eyäsi ki klägäy andan yalga, da ol aŋar, öč etip, bermägäy da klägäy ol mülkni pusta salïp ketmägä, nesi dä buzulsa ol övniŋ, povinnedir kensi aχčasï bilä yasatma, čünki tüšti anïŋ gvarïna.

[Дополнительная статья 43]

Barča opcïy kišilärdän esä, burungi eyäsinä podobnïydïr bermägä yalga, törä bulay buyurïyïr, ki ol oderžat etkäy yalga, ne ki özgä.

[Дополнительная статья 44]

Ol čaχta, ki turup törä barma klägäy ol övgä, keräk ol kiši töräniŋ alnïna obložit etkäy, kimgä ki öv tüšti borč üčün ya sƃ tusnaχïna, 12 aχča voytnuŋ, 12 sƃ töräčilärniŋ, 2 sƃ deckiyniŋ. Egär uvyazanâ da rïmovanâ birgä berilsä, 2-si dä, 2 anča berilmäχ keräktir, ne χadar yoγarï yazïlïptïr sƃ voytka da törägä.

[Дополнительная статья 38]

Xačan ki törä oltursa da voyt, aytmïyïn, ki munda törä olturuptïr, kimniŋ nemä iši bar esä, spravovat etsin, da kimesä, ašïχïp, bošatlïχ almïyïn, da, ilgäri tüšüp, nemä izdägäy törädän, anïŋkibik kiši χalïr d͡žurumga 12 sбg.

[Дополнительная статья 39]

Bir kimesä törägä turgay da kensiniŋ gileyini bergäy, da 1-si yan anïŋ sözün tïymagay bu sözlär bilä, ki aytkay, pane voyte, hadirlänmiyirmen aŋar d͡žůap bermä, bergin maŋa 1-si törägä diyin, egär ki bu sözlärni aytsa, gileyindän burun. A egär ki burungi gileyinä χulaχ χoyup išitti esä, keräk aŋar ne iš üčün esä (125r) dä, här sözünä d͡žůap bergäy, bilir mi, yoχsa bilmäs mi. Yerli esälär 2-si dä, ol türlü d͡žůap etsälär, oderžat etkäylär 3 haftaga dirä, a egär ki χonaχ esä, ol türlü 4-ünči küngä diyin, nečik yoγarï yazïlïpbiz torälärgä körä.

[Дополнительная статья 40]

Rïmovanâsï övlärniŋ bu türlüdir. Xaysïnïŋ roku čïχsa törä bilä da eyäsi mülknüŋ kensiniŋ miskinlikinä körä ki uderžat etmägä bolmasa, keräk törädän turgay voyt töräčiläri bilä, da kelgäy ol övgä, da ol kišigä, kimgä ki borč üčün tüšti ol öv, keräk bermä χalχasïn χoluna da anïŋ erkinä, da ol kiši keräk ki očaχïna ot χoygay kensi, da ol öv eyäsinä, yerli esä, 3 hafta kün bergäy bošatkïnča. Egär ki χonaχ esä, 4-ünči küngä dirä.

[Дополнительная статья 41]

A egär ki ol kiši, kimgä ki öv tüštü, da klägäy burungi eyäsinä yalga bermägä, ol anïŋ erkinädir. A kläsä, satar tanïχlïχ bilä, a ne ki artsa, keräk eyäsinä χaytargay, (125v) a yetmäsä suma borčuna, keräk andan törä bilä izdägäy.

[Дополнительная статья 42]

A mülk eyäsi ki klägäy andan yalga, da ol aŋar, öč etip, bermägäy da klägäy ol mülknü pusta salïp ketmägä, nesi dä buzulsa ol övniŋ, povinendir kensi sбgï bilä yasama, čünki tüšti anïŋ gvarïna.

[Дополнительная статья 43]

Barča opcïy kišilärdän esä, burungi eyäsinä podobnïydïr yalga bermägä, törä bulay buyuruyur, ki ol oderžat etkäy yalga, ne ki özgä.

[Дополнительная статья 44]

Ol čaχta, ki törä turup barmaga klägäy ol övgä, keräk ol kiši töräniŋ alnïna obložit etkäy, kimgä ki öv tüšti borč üčün ya sбg tusnaχïna, 12 sбg voytnuŋ, 12 sбg töräčilärniŋ, 2 sбg deckiyniŋ. Egär uvyazanâ da rïmovanâ 1-dän berilsä, 2-si dä, 2 anča berilmäχ keräk, ne χadar yoγarï yazïlïptïr sбg voytka da törägä.

[Дополнительная статья 45]

Yänä 1 kimesä kimesäni törägä ündätmägäy voyttan ötläš da, turup törä alnïna, 1 kimesäniŋ üstünä gile etkäy, anïŋkibik po(112r)vod χalïr d̮žurumga 12 sb̄ törägä.

[Дополнительная статья 46]

(*На полях:* Arest nêosâdlïylar üsnä.) Bir kimesä kensiniŋ borču üčün ki borčunu tölämägä [bolmagay], da imenâsï üsnä ya χalgan χumašï üsnä šparunk klägäylär törädän, keräk obložit etkäylär törä alnïna 3 sb̄, da yazdïrgay, da kensiniŋ išin χuvatta toχtatkay. Anïŋkibik kišigä utru, ki emin bolmagay, munuŋkibik kišigä utru bolur oderžat etmä šparunknu. Da anïŋkibik povod, kim ki dä bolsa, keräk kensinä törä satïn algay da išin spravovat etkäy.

[Дополнительная статья 47]

Yoluχkay kimesägä, ki korol′ga apelôvat etkäy törädän, da soŋra izdägäy edi düftärdän minuta, anï oderžat etmägä bolmas törägä körä, χaysï iš üčün ki korol′ga aldï, a χaysï iš üčün ki korol′ga alïnmagan, düftärdän minuta ayovlu tügül, kim ki izdäsä.

[*Дополнительные статьи 32, 48-99 в этом списке отсутствуют. Заключительные записи воспроизведены выше на стр. 181-182*].

[Дополнительная статья 45]

Yänä 1 kimesä kimesäni torägä ündätmägäy voyttan ötläš da, turup törä alnïna, 1 kimesäniŋ üsnä gile etkäy, (126r) anïŋkibik povod χalïr d͡žurum 12 sb̅g törägä.

[Дополнительная статья 46]

Bir kimesä kensiniŋ borču üčün ki borčunu tölämägä [bolmagay], da imenâsï üsnä ya χalgan χumašï üsnä šparunk klägäylär törädän, keräk obložit etkäylär törä alnïna 3 sb̅g, da yazdïrgay, da kensiniŋ išin χuvatta toχtatkay. Anïŋkibik kišigä utru, ki emin bolmagay, munuŋkibik kišigä utru bolur oderžat etmä šparonknu. Da anïŋkibik povod, kim dä bolsa, keräk kensinä törä satun algay da išin spravovat etkäy.

[Дополнительная статья 47]

Yoluχkay kimesägä, ki korol′ga apelôvat etkäy törädän, da soŋra izdägäy edi düftärdän minuta, anï oderžat etmägä bolmas törägä körä, χaysï iš üčün ki korol′ga aldï, a χaysï iš üčün ki korol′ga alïnmagan, düftärdän minuta ayuvlu tigül, kim ki izdäsä.

[*Дополнительные статьи 32, 48-99 в этом списке отсутствуют. Заключительные записи воспроизведены выше на стр. 182-183*].